

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 52 (1–2017)

Політичні науки

Київ
ДП “Видавничий дім “Персонал”
2017

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Курко М. Н., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф.,
Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф.,
Бідзюра І. П., д-р політ. наук,
Варзар І. М., д-р політ. наук, проф.,
Воронін В. М., д-р іст. наук,
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф.,
Мелков Ю. О., д-р філос. наук, доц.,
Перегуда Є. В., д-р політ. наук, проф.,
Піляєв І. С., д-р політ. наук,
Попов В. Ж., д-р іст. наук, проф.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 3 від 29 березня 2017 р.)*

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: М. Н. Курко (голов. ред.) [та ін.]. — Київ : МАУП, 2001. — Вип. 52 (1–2017). Політичні науки. — Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2017. — 110 с.: іл. — Бібліогр. у кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку політології.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

ЗМІСТ

Відомості про авторів	4
Варзарь И. М.	
<i>Политический провинциализм под аналитико-мизантропическим углом зрения ...</i>	5
Головатий М. Ф., Пастернак А. О.	
<i>Особистісні права людини і процеси націєтворення в парадигмі розвитку сучасних суспільств.....</i>	27
Горбатенко В. П.	
<i>У пошуках майбутнього: до проблеми еволюції футурології як науки</i>	35
Гула Р. В.	
<i>Політичний міф й історична пам'ять</i>	49
Корнієвський О. А.	
<i>Громадянське суспільство сучасної України: проблемні аспекти розвитку</i>	56
Мелков Ю. О.	
<i>Філософія демократії: ідеальний вимір і динаміка розвитку.....</i>	64
Перегуда Є. В.	
<i>Інноваційний потенціал енергозбереження та енергоефективності у житловому секторі: політичні аспекти</i>	75
Гайдай С. В.	
<i>Дослідження суспільно-політичного процесу: особливості, складності та український контекст</i>	85
Kozakevych I. O.	
<i>Theoretical heritage of the Frankfurt school of critical theory in the contemporary Ukrainian realities</i>	94
Lebedenko S. B.	
<i>U.S. — Germany relations under the presidency of Barack Obama</i>	101

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- **Варзар Іван Михайлович** — д-р політ. наук, проф., академік Української Академії політ. наук, проф. каф. політ., МАУП, м. Київ — 5
- **Гайдай Сергій Вікторович** — аспірант, каф. соціології і соц. наук, МАУП, м. Київ — 85
- **Головатий Микола Федорович** — д-р політ. наук, проф., проректор з наукової та виховної роботи, МАУП, м. Київ — 27
- **Горбатенко Володимир Павлович** — д-р політ. наук, проф., провідний наук. співроб. відділу правових проблем політології, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, НАН України, м. Київ — 35
- **Гула Руслан Володимирович** — д-р істор. наук, доц., доц. каф. військової підготовки, Полтавський нац. технічний ун-т ім. Ю. Кондратюка — 49
- **Корнієвський Олександр Анатолійович** — д-р політ. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України, головний наук. співроб. Національного ін-ту стратегічних досліджень, м. Київ — 56
- **Козакевич Ірина Олегівна** — ст. викладач, МАУП, м. Київ — 94
- **Лебеденко Сергій Борисович** — аспірант, МАУП, м. Київ — 101
- **Мелков Юрій Олександрович** — д-р філос. наук, зав. каф. філософії та політології, МАУП, м. Київ — 64
- **Пастернак Андрій Олександрович** — докторант, МАУП, м. Київ — 27
- **Перегуда Євген Вікторович** — д-р політ. наук, проф., зав. каф. політ. наук, Київський нац. ун-т будівництва і архітектури, м. Київ — 75

И. М. ВАРЗАРЬ

Межрегиональная Академия управления персоналом, г. Киев

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПРОВИНЦИАЛИЗМ ПОД АНАЛИТИКО-МИЗАНТРОПИЧЕСКИМ УГЛОМ ЗРЕНИЯ

Наукові праці МАУП, 2017, вип. 52(1), с. 5–26

Понятием “политический провинциализм” автор фиксирует достаточно новое явление в политической жизни любой транзитной страны, постепенную деформацию ее социума, политико-речевую варваризацию, примитивизацию политической сферы.

На микро- и макроуровнях исследуемое в статье явление — древнеримского происхождения. Об этом поведал нам **Дж. Вико** (1725 г.), разбирая некоторые детали доклада одного молодого полководца Сенату о пребывании “с контрольной миссией” в новоприобретенной Римом провинции. Полководца в той провинции особенно возмутили “низменность мысли и дел всех провинциалов — и плебеев, и свободных граждан, и даже назначенных Римом руководящих лиц...” “Подобный провинциализм, — заключал он, — может подточить и основы Великого Рима...” Комментируя этот эпизод, Вико записал в своей новой этнологической науке: “Таков облик провинциализма от века и доныне... Каждый подчиненный человек естественно жаждет избавиться от рабства”. Но, “оставаясь “в себе” провинциалом, он совершает и подвиги, и ошибки, себе же подобные...” Если же, наконец, провинциалы “продадут свою естественную свободу властолюбцам”, — в той местности “начнут возникать партии, восстания, гражданские войны..., и им всем итог — взаимное истребление наций” [6, 240, 246, 417].

Ни добавить — ни отнять: нам дан историологический очерк социально-политической проблемы, некогда мною затронутой лишь в общетеоретической постановке [3, 29–34]. Более детальные аппликации проблемы к нашим реалиям — предмет внимания автора предлагаемой статьи. Ее целеполагание и смыслосодержание раскроются в ходе изложения материала.

Для начала в нескольких штрихах коснусь только мизантропического смыслотекста некоторых далее изложенных материй. Уже в первых интонациях и дальнейших междурядьях статьи, должно быть, видно будет, насколько мне этично неприятны понятия “культурно-недоцивилизованная провинция”, “популистски-провинциализированная политика”, “провинциализированный народ”, “провинциализированная страна” и “политический про-

винциализм”, — и не только на уровне миросозерцательном, но и лично-ментальном... Кстати сказать, статья написана по-русски неспроста. Большая часть задействованных в тексте политико-провинциальных вербалий досталась нам от советско-русского образа жизни, и о них да ими “по-шевченковски” писать считаю негоже, а поближе к матерному языку **А. И. Лебеда** — получается, как кажется, вполне прилично. Однако просил бы заметить; что эта эскапада — не моя мизантропия, а стилевой огрех.

Свою сознательную жизнь, — начатую в низовонародной политической среде, — я сопрягаю в диалогии “политическая история — политический провинциализм”. С пятнадцати лет и до порога 90-х годов XX в. мною распоряжались два суверена — неумолимая политическая история и всемогущая политическая партия (КПСС). Целых сорок лет (50–80-е) — по велениям этой партии — я передвигался по провинциям огромной (пятисотнародной!) страны и, как мог, исправно учился и работал там и тем, “куда и на кого посылали”. Разве ж могу я искренно уважать свое провинциальное бытие двух третей, — да лучшей, молодой части прожитой жизни?!!

Рубеж 80–90-х годов оказался для меня не Рубиконом, а Кавдинским ущельем. Как некогда резонировал молодой **М. М. Жванецкий**, я “не успел вырваться из прошлого, как тут же влип в настоящее” [13, 209]: за постперестроечным порогом — Украинская Независимость. Это понятие я уважаю, но не извилисто придаваемые ему политическими провинциалами формы, а его адекватное смыслу, внутреннее содержание. Однако и тут — да на протяжении всех двадцати пяти лет — в провинциалистских клещах меня держат два других суверена, которым я, тем не менее, законопослушно служу, — **недопрофессиональные политики и политически непросвещенный трудонизовой народ**. Обоих суверенов слушаюсь, боюсь, но уважать их себя заставляю. По весомой да общезначимой причине: оба никак не разберутся в том, где у них кончается “государство”, начинается “общество” и продолжается “страна”, а в этой связи никак не возьмут в толк, кого же и за какие качества следует избирать/назначать в президенты и премьеры, министры и администраторы, политики и функционеры, лидеры и депутаты; кто конкретно и чем должен заниматься в политической сфере, где кончается эта сфера и начинается царство народовластия, — пусть бы это касалось наиглубиннейшей тмутараканской провинции.

Без малого три десятилетия я — в качестве политического эксперта — разрываюсь в стремлениях чему-то полезному научить нескольких действовавших и еще действующих политиков, а в качестве университетского профессора — по возможности основательно подготовить к строго профессиональной жизни в политической сфере сотни народных детей, именуемых “студентами-политологами”. Но — и на той, и на этой стезях — не во всем и не всегда удается преодолеть сверху и снизу накиннутую всем планку провинциалистского небрежения к точности и концептуальной “обрамленности” мышления и поведения в материях и коллизиях политической сферы.

Половину самостоятельной жизни я провел в кадре “меня посылали на работу в провинцию”, другую половину — в кадре “меня посылали на провинциальную работу”. И обе половины проведены в Украине: тридцать лет

“советской окраски”, двадцать пять лет — мнимосуверенной окраски. “В сухом остатке” оказался в адмирационально взрывной, но искренней коллизии, вынужденным сказать себе про Украину, как **И. Г. Эренбургу** про Францию: “Зачем только черт / Меня с пристрастием дёрнул / Влюбиться в чужую страну?!” [32, 472].

В самом же общем итоге как-то получается так, что и в объективном, и в субъективном смыслах я — своеобразная жертва политического провинциализма. Иногда даже кажется, что и я — носитель неких его постыдных черт. А уже в этом срезе вопроса, моя статья — некая несмелая попытка высвободиться из объятий этого “черного человечка”, тенью шастающего за мной по закоулкам — и даже по “светлым участкам” — политической сферы. Как говорил К. Юнг: “Каждый носит свою тень”. Юнговская тень неожиданно и динамично стала густеть с первых же лет политической суверенизации Украины, — когда волею судьбы я оказался втянутым в научно-консультационную и экспертную работу с практическими политиками — депутатами, партийными лидерами, министрами, премьерами. Тогда-то в моей апперцепции и четко откристаллизировался субъектный квадрат “успешных провинциализаторов страны”, указанный чуть ниже в статье...

Одна из “непричесанных мыслей” **С. Е. Леца** гласит: “Есть такие — одновременно и великие, и пустые — слова, в которых можно “заключить” целые народы” [19, 454]. Думаю, польский поэт и философ не обиделся б, если его мысль была бы уточнена: эти слова для меня — политологемные понятия “политическая элита”, “политическая партия” и “народный депутат”, — политические субъекты, которые в любой стране есть (точнее, должны быть!) плотью и костью от плоти и кости народа. Это они до того методично и основательно опустошили творческие силы народа, что и сам он стал глубинным источником провинциализации и самой страны, и государства в ней, и всемыслимых областей внутренней и внешней политики, и экономики с политикой “во главе”, и науки с культурой без этико-правового стержня внутри них. Без вуали и эзопики, — о четырехчленном фигурном ряде: **народ — элиты — партии — депутаты**, — о них, провинциализаторах страны, поведу, как кажется, доказательную и непримиримо мизантропическую речь.

Со всеми ими, как с политическими субъектами, — “с каждым в отдельности и совокупно”! — доподлинно знаком с пятнадцатилетнего возраста. А потому, заглянув в подвалы политической памяти и совести, лучшей на этот счет рефлексии, чем у почитаемого поэта и философа **И. М. Губермана**, не найду. Вот она, моя антипровинциалистская меморика: “С той поры, как из юности отчалил / И к подлинной реальности приник, / Спокойное и ровное отчаянье / Меня не покидает ни на миг” [10, 88]. Поэтому, на очень уж необычную тему, буду писать в сгущающихся мизантропизмах, прочитав которые, кто-то, может, и поймет, а поняв, оправдает. (Между прочим, отмечу, что восемь лет тому назад аналогичную “задачку” я задал современным “верхам”, — речь вел о реформе [4]. Но, кажется, это никого “не задело”...).

Многолетние наблюдения политико-суверениабельной жизни Независимой Украины подвели к выводу: в нашей транзитной стране тлетворной провинциализации интенсивно поддаются не только “политические верхи”,

но особо непоправимо — подведомые ими “народные низы”. Наиболее же “избитыми” оказываются такие отрасли социально-политического быта, как (а) креативные инновации, (б) “всегда дежурные” в нормальной стране социально-политические концепции непрестанного реформирования жизни и (в) вечно динамичная политическая демократия. Разве можно спокойно наблюдать за тем, как в указанных отраслях жизни “верховенствующие” лица и “народно-низовые” группы просто упражняются в каком-то “искусстве болтовни” (*table talk*), а “в низах”, как очень уж медленно переводятся те всеядные несмышлениши, которые “в низовой/местной политике” (всего зримей в секторах *mahen-geschäften*, кумовства и nepoтизма) ловко упражняются в умении понравиться всем, дабы — “в случае чего” — самозащитно прослыть “неуязвимыми в своей хате с краю”?!! В итоге, как замечает **Л. В. Костенко**, в такой стране и атмосфере, где и когда “все ненавидят всех”, где “все для всех — не люди”, — в такой стране “просто нельзя жить” [16, 244, 283]. В другом смысловом итоге вывод еще более катастрофичен: свою страну политические элитники всех иерархий и профилей до того “завзято” обокрали, спрофанировали, доварваризировали, — то есть запровинциализировали! — что каждый второй, еще растущий молодой житель хотел бы ее покинуть, а каждый четвертый взрослый ее уже давно покинул.

Оживает методологически богатая мысль **Л. Н. Гумилева**: на все явления, предметы, факты, события и т. п. реального мира (в нашем случае, — в политической жизни) можно смотреть с трех позиций: а) мышинной норки; б) невысокого холма; в) орлиного полета [11, 116–117]. Поэтому уточняю, что указанные позиции и есть мои “три визии” или три уровня интерпретации содержания и смысла явления политического провинциализма — (1) низовонародного, (2) среднеэлитного и (3) верхнеэлитного.

Трем уровням присущ “свой инструментарий” творения многопрофильными элитами политического провинциализма. “По идее”, все они должны бы быть под неусыпной инфлюэнцией **политико-теоретического разума, воплощенного (у культурных народов!) в образе политической науки текущей эпохи**. Ибо, как саркастически некогда (1919 г.) замечал **М. Вебер**, “политику делают только головой, а не иными частями тела или души” [5, 174]. Если же наши элиты, партии и депутаты “делают политику” другими частями тела или иными “неполитическими инструментами”, то они в качестве провинциализаторов страны многого своего уже добились. “В Украине, как ни в какой другой стране мира, — в сердцах и со знанием дела констатировала как-то **Ю. В. Тимошенко**, — политика превратилась в проституцию...” [29].

Не согрешу против истины, если попытаюсь дополнить приведенное “обобщение” следующим наблюдением: проституированы и некоторые другие сферы и отрасли общественной жизни страны. Особенно ощутимо — **экономическая жизнь народа**, некогда заслуженно прозванного “кормильцем Европы”, а теперь ... голодающего и — уже заслуженно! — занимающего 140-е места в мире по уровню экономической (и сугубо продовольственной) бедности. Разве это — “клевета”, когда в коммерц-холлах ВОТ нашу страну называют “товарно рискующей провинцией Евразии”? [14, 162].

Даже не касаясь других жизненных сфер и отраслей, вполне резонно задать следующие вопросы. Как и почему мы дошли до такой жизни? Какими такими “специфическими обстоятельствами” обусловлено постепенное исчезновение всечеловеческих позитивных реноме “трудящихся”, “толерантных”, “патриотических”, “коммуникабельных” и т. п.? Какими сугубо политическими фазами развития суверенной страны — да за такой короткий срок! — протекало указанное выше ретроградство?

Поскольку последний вопрос — наиболее рельефное вопрошание не в абстрактный эфир, а в реальное и “живое” политическое пространство, — с него и можно начать “достукиваться” до некоторых провинциализаторских/анти-провинциализаторских индикаторов динамики конституирования изучаемого явления. Двадцатипятилетняя политическая история суверенной Украины “исполосана” тремя основными стадиями, на протяжении которых сам по себе политический провинциализм рос и крепчал на жизненной площади всех трех указанных уровней политического гражданства народонаселения страны, — низовонародного, среднеэлитного и верхнеэлитного. Эти стадии коррелируются с такими крупными стадиями суверенизации и провинциализации страны: 1) либерально-романтического патриотизма; 2) прагматического реформизма; 3) помаранчевого революционаризма; 4) регионального “новостроительства запущенной страны”. Резких хронологических граней между стадиями нет — их-то и “размазывают” своим мышлением и действиями родные политические провинциалы. В призме целевого предмета статьи достаточно будет ограничиться несколькими блиц-характеристиками указанных стадий.

На **первой стадии** политически крайне непрофессиональные и неопытные романтики считали долгом для себя, как можно скорей “оторвать провинцию от имперской России” и — через голову изумленных центральноевропейских соседей! — передать ее развитому Западу в качестве “младшего партнера” и “образца новой демократии”. На **второй стадии** полукрасные/промосковские технократы и социал-демократические реформаторы во все силы стремились суверенизировать страну, сообразуясь как с ее провинциальным прошлым, так и с твердой нацеленностью на то, чтобы “идти в Европу не со снятой шляпой униженного просителя, а в качестве равносильного партнера” (Л. Д. Кучма). **Третья стадия** — помаранчевого революционаризма — вполне правомерно может быть оценена, по М. П. Драгоманову, “...пятилетием потерянного времени”. Тут-то всему миру стало ясно без доказательств: страна оказалась “в необъяснимой растопырке” (В. С. Черномырдин), т. е. в позиции двойной провинции, — и России, и объединенной Европы: с точки зрения геополитической — это центральноевропейский социум, а с точки зрения социокультурной — евразийский социум.

Самоостракируясь от “народной пуповины”, наши элитники стали жить по принципу: “Вышли мы все из народа, но больше к нему не вернемся” [24]. Уже после досрочных парламентских и президентских (от марта и июня 1994 г.) выборов стали комплектоваться всевозможные “кандидатские группы”, “партийные списки”, формальные и неформальные “центры принятия решений”, “группы давления”, “ротационные команды у руля страны” и т. п.

Вот с тех пор, — как только народ фактически оказался “отстраненным от своей судьбы” и от него навсегда отошли “лучшие из лучших” его репрезентанты, — с тех пор страна и начала “уверенно” проторивать маргинализационный “путь в никуда”, точнее — в тартарарскую провинциальную неизвестность.

Сложнее ответить на вопрос: “А что творилось в руководящих надстроечных командах, кругах, “центрах принятия политических решений”?.. Если оттолкнуться от приведенного уже тезиса **М. Вебера** о том, что “политику делают только головой...” [5, 174], — невольно приходили к мысли, что, наверняка, головы избраннейших политиков и высших кратологов по зову и долгу должны были бы быть переполнены думой о народной судьбе, курсе и темпе развития страны. Ан, нет! Недавно проведенные (в 2016 г.) “вполслуха” кампании люстрации, декоммунизации и электронного декларирования доходов показали всему миру, что там индивидуальные и групповые головы напряженной всего думали ... о дележе и переделе народом созданной собственности, нежели об его судьбах и имидже страны. Значит, прав был **М. Вебер**, но в этом контексте еще более прав **С. Е. Лец**, утверждающий: “Власть чаще всего переходит из рук в руки, чем от головы к голове” [19, 358].

Вот почему и до сих пор у нас провинциально варваризированы едва ли не все основные устои жизни “большой, широкой и богатой страны, в которой нет порядка” (надо ли напомнить о том, что закавыченные слова — это эпистола древнекиевских славян 862 года в адрес бременско-варяжского князя **Рюрика**?). Наиболее ощутимо — после экономической сферы — цивилизационно деформирована политическая сфера. Радикально маргинализированы такие ее структурные элементы (секторы): 1) **политические отношения** людей по поводу системы власти над собой и самовластия в своей локальной социумной среде; 2) **политические институты**, которые эти отношения легитимируют и “закрепляют” правом; 3) **политические идеи** или **взгляды людей** на свои политические отношения и политические институты в данной, что ни на есть самой формообразующей сфере общественной жизни.

Человек, как отмечал классик **К. Маркс**, “богат или нищ своими потребностями, интересами и отношениями” [23, 555]. То же, думаю, можно отнести и к народу (народонаселению) какой-то страны. Политические блага изобильно производятся/воспроизводятся во всех трех указанных секторах политической сферы. Особенно осязаемым образом — в отношенческом секторе. Тут-то наиболее рельефно проявляются потенции и слабосилие **народнонизового уровня политического провинциализма**. Присмотримся к нему попристальней...

Провинциальное профанирование политики рельефно видно, скажем, на таких примерах-штрихах — да в сопоставлениях с чужестрановым “опытом”. (1) Когда весной 2009 г. Западу стала известна коллизия с “народным обычаем долларового посева” львовского судьи **И. Зварыча**, французский европарламентарий воскликнул: “Какой восточный провинциализм!” (2) Можно, наверное, колебаться и в классификации провинциализма следующего оттенка. В сентябре 2010 г. первокурсники нескольких вузов Днепропетровска, только вчера получившие студенческие билеты, на паперти областной госадминистрации устроили “флеш-моб забастовку” под девизом “Время

поспать” и с двумя “безальтернативными требованиями к власти” — “немедленно” дать возможность молодым: 1) “устроиться на нормальной и престижной работе” и 2) “свободу участвовать в руководстве страной”. В противном случае “молодежи остается только впасть в спячку” [31]. Относительно стремления “получить престижную работу”, предварительно и основательно ничему не научившись, — об этом даже при советской власти не смели и мечтать.

А вот заявкой на желание “поручить страной”, предварительно не набравшись хотя бы миниморумных теоретико-кратологических (сегодня их называют: менеджментских, политико-управленческих) знаний из контекстов политической сферы, днепропетровские студенты “оголили” глубоко залегшую на дне народного менталитета утопическую провинциализму насчет “легкой доступности” дел **политического правления страной и управления народным хозяйством страны**, — стоит “только очень захотеть”... В восточно-славянских провинциях еще с конца XIX в. эту провинционизму довольно основательно разрабатывали русские и украинские “революционные народники”, словно эстафетой передав ее ленинским марксистам первой четверти XX в. В первые же годы после Октябрьской революции, когда всю политическую сферу, фактически, объявили “народным промыслом”, идея “народного самовластия” стала препарироваться в “диалогии **К. Маркса — В. И. Ленина**”: любая политическая идея тогда становится политико-мобилизирующей силой, (а) “когда она овладевает массами”, особенно же осязаемо — тогда, (б) “когда массы овладевают ею”. Припомним, какие смехотрагические кувыркации разыгрывались в глубине народных масс России 1918–1920 гг. вокруг политико-кратологической идеи “кухарка во главе страны/государства”? Вывод для современности: со страной случится по-настоящему беда, коль ложно осмысленная идея завладеет народнонизовыми массами...

Подойдем хотя бы к нескольким аспектам этого провинциалистского феномена. Обозначу некую субъект-объектную провинциалистскую иерархию, выяснив, кто, за кем и зачем “наиуспешным образом” реально примитивизирует экс-провинции, а затем — и всю страну? На “материалах” всех четырех стадий политической суверенизации страны этот иерархический ряд видится таким: 1) народонаселение страны; 2) разнопрофильные элиты; 3) политические партии; 4) политическая нация; 5) политический класс; 6) правящий политикум. Коснусь основных граней вопроса.

В теоретико-философском смысле упомянутая диалогическая материя от **К. Маркса** и **В. И. Ленина** безупречна. В суверенной Украине именно в подобной контрверзе все и произошло с идеей политико-государственной независимости: провинциалистски деформированные **народные массы так и не поняли, о чьей независимости идет речь, — страны или государства?** Украине “позарез” необходима независимость: **от кого или от чего — да в каком смысле?** Идея независимости, “в своем самом общем виде”, в 1991 г. была брошена в неподготовленные и не умеющие самоответственно мыслить и поступать в политике народные массы. То есть к реализации была поставлена лишь первая часть диалогии. А коли так, последующее свершилось в коллизии “синдрома насильственного внедрения”, как у философического поэта-саркаста

И. М. Губермана: лидеры партий и классов “вовек не брали в толк: /идея, брошенная в массы,/ — что девка, брошенная в полк” [9, 11].

В Украине — с тех пор, отныне и в дальнейшем — так происходило и будет происходить: самые светлые и плодотворные проекции в перспективу (например: идеи радикального реформирования страны, разумно ограниченного партийного плюрализма, демократического местно-регионального самоуправления, дерегуляции экономического рынка, болонской методики подготовки современного специалиста в высшей школе, “построения объединенной Европы у себя дома”, властно-административная децентрализация, самобюджетирования/кредитования “национального производителя”, объединения собственников жилой площади и т. д.), — все они, увы! — априори обречены на погибельную нереализуемость.

Эта провинциалистская дисфункция оказывается неизбежной в случае образования в конкретной стране молчаливого противостояния между политической и социальной системами, между властью и ведомым населением, между элитами и народом. И тогда, как замечают наши современники, политические социологи **О. Донченко** и **Ю. Романенко**, даже если данную страну по локальным провинциям населяют абстрактно взятые сами по себе “чрезвычайно продуктивные, умные и самодостаточные индивиды”, — глубинные основы ее (страны) психокультуры “не способны интегрировать их в рациональный социум, ...и из отдельных разумных существ продуцируется общество дураков” [12, 18].

Провинциалистскому одурачиванию населения страны способствует координируемый диктат над политикой руководства каналов и средств медиаинформирования людей союза олигархов у власти и “оппозиционных” олигархов. Оба “отцы народа” годами заигрывают с “бандитами пера и микрофона”, называя их “свободным каналом реализации народной политики государства”, “форпостом политической демократии в духовной сфере”, а временами — и “самостоятельной ветвью политической власти в стране”. (Эти заискивающие популизмы я и не думаю “документировать”, — все они взяты мною из разных “независимых источников” изданий соответствующих лет “потерянного времени”).

Теоретико-мировоззренческая провинциальность и тех (руководящих фигур правящего политикума), и этих (ролевых деятелей указанных “независимых центров принятия политических решений”) объективно проявилась уже в непонимании (или ребяческом забвении) того, что **СМИ и всемыслимые медиаинформационные/коммуникативные структуры являются институтами социальной системы, а не политической системы**. Те же, кто — по незнанию или по умыслу — путает эти разнополярные системы с их разносмысловыми институтами, в том не только их одних проблема, а общая наша беда — расползающаяся метастазами болезнь примитивизации политического мышления и практической политической жизни страны.

Так уже с конца XVIII в. повелось в политической истории многих стран и народов, что высококачественные/низкопробные элиты синтезируются в соответствующего покроя **общественные организации** и **политические партии**. Позитивы и негативы в качественных характеристиках элит, орга-

низаций и партий детерминированы теми же характеристиками в структуре этнокультурных, поколенческих, профессиональных, этических и других качеств и цивилизационных показателей самого данного народа. А потому да будет четко осознано: выше означенных характеристик, качеств и показателей прыгнуть никому не дано, ниже или в сторону — можно. Наши элиты, большей частью, так и поступают.

Как правило, отмечал **Дж. Вико**, а за ним и **А. Дж. Тойнби**, “при ответе на вызовы времени” выше обозначенной “планки” способны прыгнуть лишь немногие древние народы (евреи, китайцы, индийцы, египтяне, эллины, римляне и др.), — именно те, которые перманентно выдвигали из своей среды высококачественные элиты и партии. Четыре пятых человечества — это “обычные народы, периодически способные к деградации” [28, 451]. **Дж. Вико** еще больше акцентирует внимание на этой мысли: деградантские народы, естественно, предрасположены к выдвиганию из своей среды деградантских партий, которые только и склонны “вести упорную партийную борьбу” и “затевать безнадежные гражданские войны”. В итоге все это и оборачивается против того самого народа, который, “ведомый в никуда своими партиями”, постепенно “начинает превращать города в леса, а леса — в человеческие берлоги” [6, 469].

А это уже не простая провинциализация страны, а элементарная ее “вторая варваризация”, “движение вспять”. Как нам относиться к тем партиям, которые на протяжении многих лет (снова процитирую **Дж. Вико**) “в упорной межпартийной борьбе”, ведшейся якобы во имя “совершенствования модели политико-государственного устройства”, превратили Украину в евразийскую развалину, а народ — в “одураченную биомассу”? Только мизантропически. Современный политсатирик утверждает, что нормальному человеку должно быть ясно: “В стране дураков и хамов разновидность государственного устройства большого значения просто не имеет” [8].

Однако и мимо **политически аморфного народа** тоже спокойно пройти нельзя. Достаточно “послать в пустой эфир” хотя бы, скажем, пять “почему?”, чтобы развеялись подозрения на “зряшный мизантропизм”. Например: (1) почему народ целеосмысленно — да из самых низов — не готовит свои элитные кадры? (2) почему на всевозможных политических выборах народ в массе поступает целиком безответственно, — брутально “продавая” свой голос? (3) почему в народных низах (сиречь, в структурах социальной системы и/или системы местно-регионального самоуправления) так до сих пор и не предпринимаются меры контроля за всевозможными своими “слугами” и “выдвиженцами”? (4) почему накануне и во время проведения разносмысловых социумо- и государствосозидающих акций и процессов низовые народные представители не предпринимают даже элементарных попыток самоосвобождения от духовно-политической темноты в вопросах власти, демократии, управления, права, законности и т. п.? (5) почему на протяжении десятилетий и веков — даже лучшие представители народных низов — и не пытаются разобраться в том, какова же настоящая логика политической жизни народа в треугольнике “страна — общество — государство”?

На политико-провинциалистский/антипровинциалистский стержень подобных “почему?” можно нанизывать сколько угодно. Вопросов без ответов наберется довольно много вокруг (или на базе) дуалитета **“политический суверенитет народа — государственная независимость страны”**. Тут — особенно “на терені” украинского политического сознания! — наворочено едва ли исчислимо много содержательной путаницы, смысловой аллитерации, умышленной переакцентуации, ложного мифотворчества, теоретической темноты и проч.

Сколько светлых надежд связывал украинский народ с феноменом “государственная независимость”! А о чьей независимости речь — страны или государства? И что это дало народу? Разве не предупреждал классик **А. И. Герцен** (1850 г.): “Далеко не все народы ведают о том, что **государственная независимость сама по себе никому не дает ничего**, — кроме права на достижение [политического] совершеннолетия...” [7, 475].

1. Является ли на сегодня украинский титульный народ-этнос политически совершеннолетним?.. Теоретически давно доказано: в стране, свободной в политико-государственном отношении, наивысшие шансы стать совершеннолетним народ получает во время подготовки и проведения равноуровневых политических выборов, — когда он, народ, становится непосредственным социумо- и государственным творцом. За двадцать пять лет мы пережили до десятка таких политических кампаний. Стал ли народ “вполне совершеннолетним”? Если бы... Двадцать пять лет назад (1991 г.) поэт **И. М. Губерман** на этот счет провидчески утверждал: “Самый простой способ / Отнять у народа свободу, — / Надо её просто / Доверить самому народу” [9, 7]. “Децентрализаторам” наших дней, на этот счет, есть над чем подумать.

2. А справился ли бы непосредственно народ с переданным ему сверху грузом самоуправления своими же общественно-политическими делами, — да еще в такой, перманентно и системно кризисирующей стране? Тоже нет уверенности. Приведенные выше пять “почему?..”, до сих пор “не покрытые” позитивными ответами, — для меня веское доказательство. Это — во-первых. А во-вторых, при представительной демократии народ просто вынужден принадлежать ему политическую власть отдать в “функциональное исполнение” институтам политической сферы да органам государственной власти. И в этой коллизии я с нескрываемым удовольствием отдаюсь мизантропическому настроению поэта (2006 г.): “Вокруг себя едва взгляну, / С тоскою думаю холодной: / Какой кошмар бы ждал страну, / Где власть и впрямь была б народной” [10, 42].

Вот каким образом оказалась опустошенной содержанием внешне красивая и умная, “двуглавая” формула из ст. 5 Конституции, утверждающая, что народ есть: а) “источник власти” в стране; б) “носитель суверенитета” страны. Формула “обессиlena усилиями” вышедших из народной среды элит. Если в чем-то формула и верна, так это в том, что указанный “источник” экологически замусорен, отчасти просто отравлен. Относительно же “носителя суверенитета” можно обойтись констатацией: народ во “внутренних сферах” настолько обездеятельностен (страна, как заметил однажды **В. М. Литвин**, “насколько развращена политикой и политиками, что ... она

просто не работает” [20]), что и невдомек ему думать о внешнемировом имидже страны и внешнеполитическом курсе государства. Более того, у большинства населения “сформировалась **ненормальная ментальность**, по нормам которой люди своими голосами приводят к власти тех, кого потом сами же и ругают за коррупцию, ложь и **неумение руководить страной** на богатейших и плодородных землях” [15]. Вот и получается, что вследствие всех этих негативных метаморфоз, деградаций и деформаций народонаселения **страна полностью провинциализирована**.

Если кто скажет, что при даже поверхностном описании “провинностей народа” у меня “слишком сгущены краски”, успокою: не он один тут грешен. Напомню формулу философского позитивизма: в обыденной жизни неверный шаг — **ошибка**, в этико-религиозной жизни — **грех**, а в политической — **преступление**. На фоне чего и склонен констатировать: в социально-политической жизни просто преступно грешны вечно ошибающиеся “лучшие из лучших” элиты — народные представители на всех участках и иерархиях политической сферы. Рассмотрим их внимательнее.

В двойственном деле депроvincialизации/провинциализации имярек страны двойственны же роли и функции **политических институтов**. В политической сфере тут особенно неоднозначны эффекты, производимые тремя институтами: 1) государственными органами; 2) политическими партиями; 3) отдельными политиками/депутатами. Общий негативный эффект неминуем в той ситуации, когда, как отмечают американские политологи, жизнедействие всех институтов политической сферы “начинает основываться не **на принципах**, а **на личностях**, — тогда-то и в самой сфере возникают **внутренние интриги**, которые профанируют и всю политическую сферу как систему...” [17, 135]. Интриганы у власти да интриги во властных механизмах (вспомним наших недавних “любих друзів”) и провинциализируют сначала представляемый политический институт, затем — всю политическую сферу, наконец — общество в стране. Какова общеисходная логика всей этой деградантской “эволюции вверх ступеньками вниз”?

Политический провинциализм — своеобразный продукт культурно-мифологической деятельности каких-то политико-региональных и этносоциополитических сил (изредка — и отдельных историко-политических личностей), переживающих кризис идентичности “про себя и для себя”, а в результате — и “для окружающей среды”. Самоидентификационный кризис проявляется в некоей растерянности политико-вождистских фигур — репрезентантов этих институтов — и перед своим прошлым, и перед сегодняшним политическим временем, и перед собственным отражением в зеркале текущей политической истории: “Кто я/мы? Откуда и куда меня/нас влечет поток времени?” Самой пагубной чертой этого дезидентификационного явления — **самопровинциализирование индивидов, социальных и политических групп, а в итоге — и всего социума**. А самая живительная среда для него — общая неуверенность представителей всех социальных слоев и даже для отдельных сегментов политического класса соответствующей страны: а есть ли родная почва под ногами? Эту политико-психологическую коллизию накануне начала сталинских репрессий 30-х годов **Осип Мандельштам** (в декабре 1933 г.) выразил тревож-

ным политическим символом: “Мы живем, под собою не чуя страны...” [22, 370]. Свой апровинциализм поэт вскоре искупил ценой собственной жизни.

Это весьма и весьма неординарная политико-психологическая ситуация в имярек стране. Ее социум тогда раскалывается на несколько социальных прослоек, выдвигающих из своей среды (и требующих покровительства над собой) определенного числа социальных, политических, правовых, этнокультурных, этико-религиозных и других институтов. Сразу же замечу, что о неведущей роли в их среде политических, экономических и правовых институтов не может быть и речи. Это — аксиома. Однако столь же аксиоматическим стал для нас и **факт полного поглощения государством** всех всемыслимых социальных, не-политических институтов, особенно трех, выделенных ранее. Вследствие этого государство объективно становится (1) и страной, (2) и обществом, (3) и олицетворением инструментального характера политики, (4) и единственным источником и интерпретатором права, (5) и основным экономическим субъектом страны. Путь к тоталитаризации/варваризации/провинциализации страны проложен.

Подойду поближе к **провинциализаторскому потенциалу сугубо политических институтов**. Самое существенное тут кроется во внутренней кадрово-человеческой дифференциации состава и структур самих этих институтов как во времена “тихой и незаметной эволюции”, когда, как отмечал классик, “люди делают свою политическую историю, даже не подозревая об этом” [23, 118], так особенно же накануне судьбоносных для данной страны социумо- и государствотворческих событий и процессов. Тогда-то этот кратолого-руководящий люд гибко — и не всегда на виду — дифференцируется на три группы потенциальных политических провинциалов:

- на тех, кто, вышедши из народных низов, мало-помалу теряет всяческие связи со своим базисом и впоследствии обретается на разных участках “властного поля” политического класса;
- на тех, кто, “вдруг” осознав свою “исключительность”, больше о своей “народной пуповине” громко не вспоминает;
- на тех, кто, едва выделившись из народнонизово́й среды, постепенно “съедает свой ресурс” на маргиналиях местной политической жизни и впоследствии откристаллизовывается в микрогруппки “региональных диссидентов”, “людей свободных профессий”, “среднеслабых бизнес-лиц”, шоуменских деградантов и др.

Между указанными группами и микрогруппками стратагемных “непроходимых китайских стен” нет. Их плавно перетекающими друг в друга синтезами являются “национально обеспокоенный патриот”, беззащитный “интернационал-апатрид” и бесхарактерный “космополит”. В полиэтнической стране эти среднетипические политические провинциалы вечно раздваиваются между пылающей любовью к “светлому прошлому” своего народа и геростратовской неприязнью к “темному настоящему”, между завистью к более богатым и обустроившимся соседним народам и щемящей ненавистью к меньшинским народам-этносам, то есть к “меньшим братьям по совместному нищему обитанию” на одном и том же конституционно закреплённом геополитическом поле. Этот совокупный социополитический тип мне жутко напо-

минает “китайского мифокреативца” у **В. Г. Белинского**, который “любит все свое только за то, что оно свое, и ненавидит все чужое за то только, что оно чужое, и не нарадуется собственным безобразием и уродством” [2, 640].

Усредненным и перекрестным подтипом, насквозь фальшивой фигурой современного правящего политикума, а одновременно — воплощенной сущностью современного политического провинциала является **так называемый “народный депутат”**, — как прежних (советских 80-х годов), так особенно и нынешних времен. В качестве политического эксперта я довольно много лет обретался в “депутатской среде” и, кажется, неплохо усвоил фундаментную историологию следующего **закона Мерфи**: “Чем ближе вам факты какой-либо ситуации, тем очевиднее становятся ошибки в подаче старого материала об этой ситуации” [25, 54]. Какова же ситуация вокруг **депутата** — **специфически провинциализированного политического института**?

К сожалению, мало кто у нас смыслодержательно различает социальные и политические институты. Однако все доподлинно знакомы с **челночным “объединителем” тех и тех институтов. Это — депутат, своего рода quinta essentia всякой коллективно-представительной власти в демократической стране.**

А в квазидемократической — да еще слаборазвитой — стране? Тоже, но с оттенком идеосинкразии: опытом уже доказано, что в такой стране, как наша, депутат есть объективный извратитель народной воли, фальшивоносец идеи народовластия и — очень часто — основной фигурант в сети сознательных/бессознательных действий власти по провинциализации и акультурной варваризации страны. Учитывая низкого качества его **законотворческую деятельность** и, как правило, инсценированную **законодательскую деятельность**, — в непросвещенных глазах слабосильного народа он и есть его адекватный репрезентант в политике вообще. В этом контroversном смысле он — воистину есть “народный депутат”. Ибо же тут акцентно действует историологическое правило-кредо: **каков народ — таков его депутат. И — наоборот.**

Об историологии конституирования этого **подтипа политического провинциала** необходимо сказать хоть пару, если не аналитических, то хотя бы констатационных, — слов. Но об этом следовало бы детальней поразмышлять в гегелевском триадно-конституационном стиле, ведь таким — воистину диалектическим методом — наиболее близким к истине способом, выяснили б историологику появления на Божий свет этого институционального уродца.

В политико-правовом базисе феномена вопрос: кто/что ментально-образно, частично и концептуально формирует, а затем персонифицирует политическую волю народа-избирателя? Наиболее рельефны и эффективны такие модели: 1) **мажоритарная** (в нормальной стране субъект-демиургом воли и ориентаций избирателя является хоть какая-то система политического просвещения населения); 2) **пропорциональная** (в нормальной стране тем субъект-демиургом политической воли граждан являются социальные институты вообще и в частности — **общественно-политические ассоциации и политические партии**).

Один из секретов, в общем и целом, благопозитивного многолетнего бытия советской власти состоял в том, что в любой провинции огромной страны, шатко-валко, но жизнедействовала органично вписывавшаяся в контексты всевозможных “выборов без выбора” хорошо продуманная и часто драконовски действовавшая “система политпросвещения трудящихся”. К сожалению, в Украине нет никакой системы политпросвещения и никаких цивилизованных политических партий, вследствие чего народ не знает о политике почти ничего, разве что почерпывая о ней примитивные эмоции из наблюдений драк и словесных стычек в парламенте. Вот и самообнажился ответ на давно висевший в эфире сакраментальный вопрос: откуда же и почему у нас уже перманентно миру является так называемый “народный депутат” в почти неизменном уродливом виде?..

Однако картина намного просветлеет, если к ее анализу приступиться в призме упомянутой гегелевской триадной концепции диалектического конституирования какого-то объект-субъектного феномена (“возникновение — становление целостностью — развитие на собственных основах”). Обе избирательные системы — мажоритарная и пропорциональная, и даже их половинчатая производная, смешанная, при сохранении уже отмеченных изъянов (в частности, при отсутствии в стране системы политпросвещения следует добавить: и при весьма безалаберном изучении во всей образовательной сети социально-политических дисциплин, а также при отсутствии в стране зрелой социальной системы, независимой от политического государства), — при всем при этом мы окажемся в провинциализирующей политической сфере результате. Уверен, миру представится все тот же деформированный тип: *наш депутат — и не законотворец, и не законодатель, и не народный представитель в политической сфере*, — он был и пока остается “расплывчатым, порядком надоевшим народу политиком — кость от кости народной...”

В коротком варианте проследим эволюционный путь “явления миру” этой “народной кости”. *“На стадиях возникновения...”* [или “спуска сверху”] самой идеи проведения каких-то всестрановых или местных политических выборов “образ народного представителя” в политической сфере весьма и весьма расплывчат, для большинства “местных людей” он “совершенно нематериален”. По очень простой, анальфабетической причине: без хотя бы каких-то “импульсов-искринок со стороны”, отмечал в своем дневнике **М. Е. Салтыков-Щедрин**, народ о политике “не имеет никаких реалистичных представлений, — он об ней просто ничего не мыслит” [26, 201]. Это было сказано о провинциализированной России 70-х годов XIX века. Полстолетия спустя эту же диспозицию зафиксировал **В. И. Ленин** — и не только на русском материале. В 1921 г. он отмечал: “В народных низах любой, даже и развитой европейской страны минимум одна треть — это люди, политически не мыслящие и мыслить неспособные” [18, 301, прим.].

Кстати сказать, задача политической провинциализации СССР сталинистами была поставлена к реализации в самом начале 30-х годов XX в. именно в контекстах идеи “политической инфантилизации немыслящего человека из массы” и превращения его в ничтожно малого “винтика государственной

машины”. Разве же нынешняя наша страна — исключение? Много ли в ней изменилось? Вернувшись к первообразу “местной избирательной ситуации” и к прообразу “народного избранника”, без обиняков можно констатировать десятки раз уже на нашем опыте повторяющееся, то есть закономерное: “модераторы из центра” (или так называемые “руководящие вертикалы сверху”) в первичные “списки наидостойнейших” всегда да по своему усмотрению включают “тех, кого следует”.

При этом объективировалась интенция солидного сектора правящей политикунной элиты: “Ничто так не объединяет людей с **разными взглядами**, как полное отсутствие **общих принципов**” [21, 258]. Ибо же и для “центристской элиты”, и для “местной элиты” не имеет значения, какова модель избирательной системы и каков типологический характер данного электорального списка, — “инициативный”, “местно-активнический”, “однопартийный/межпартийный”, “альтернативный” и т. п. Таким образом, “политическую волю низового народа” кто-то и как-то “сформировал”, а “народный избранник” из первичного кокона вылупился. Проследим, далее, как это — историологически и “в принципе” — дееется в нашем политическом опыте.

“На стадии становления...” [институционально целостной фигуры] недавно “народившийся в низах” депутат апробируется уже на среднеэлитном, областном, а по-старому — верхнепровинциальном — уровне. Модель избирательной системы решающего значения, как и раньше, не имеет. Почему? Анализ отечественного политического опыта позволяет ответить на вопрос так: потому что упомянутый “среднеэлитный уровень” — это знакомая от **Н. Макиавелли** и **В. Парето** среда местно-региональных “львов” и “лис” [14, 4, 19], которые, как чеховские сестры, только и мечтают о том, чтобы **“во что бы то ни стало** выбраться из затхлой провинции в людную столицу, — а там будь, что будет...” А когда “во что бы то ни стало...”, то ради реализации правильно определенной цели все средства хороши... Отсюда вывод: “хорошего депутата” и на этом уровне страна не получит. Почему же?

В цивилизованных странах политические партии возникают в низовонародной среде — вначале в виде расплывчатых социальных движений и протопартий. А у нас эта партология разыгрывается не в “низах”, а на среднем (провинциальном, административно-областном) и верхнеэлитном уровнях, и “первостроительным материалом” для них как раз и являются депутатские “львы” и “лисы” плюс протопартийно-общественные “активисты” провинциального/регионально-местного масштаба.

Вот тут и “варится” многопрофильная “местная политика” — социальная, экономическая, этнокультурная, этико-религиозная, трансграничная и проч. По мнению американского политика-парламентария и политолога **Т. О’Нила-Младшего**, “любая политика — это местная политика, а последняя — самая нужная, важная и интересная политика” [30, 198]. Выходит, что важно лишь знать, какой субъектно-людской силы или группы является данная политика, а также чьи чаяния и в какой местности (регионе, провинции) страны она реализуется на практике. Можно предположить, что провинциальная политика — это содержательный и качественный срез “местной внутренней политики” вообще.

На второй, провинциальной стадии конституирования нашего депутата (в кадре гегелевской триадной концепции) этих черт выявим несколько: 1) четкого “партийного профиля” он еще не имеет; 2) кадрово-депутатские группы (“влияния”, “давления”, “лоббирования интересов” и т. п.) еще только коагулируются; 3) всенародные и генеральной значимости задачи социально-политического развития **всей страны** для данной местности/провинции/региона — довольно расплывчатые, еще “нечеткий указ”; 4) политико-идейные ориентации и СМИ из центра “тут редко ходят”; 5) за руку — или с “приличными знаками” да с надлежащей почтительной дистанции — тут здороваются, преимущественно, с назначенными из центра администраторами, избранными муниципалами, самопроявившимися неформальными лидерами и рельефными местными бизнес-фигурами.

О геополитических и этнокультурных контурах и идеолого-политологических характеристиках этой **формирующейся провинции** мы мало что узнаем до того момента, пока из центра не объявят “профиль/уровень” и дату очередных политических выборов. В цивилизованных странах бытует еще один вариант, когда “местная” депутатская жизнь не реанимируется до тех пор, пока некий, едва кому со стороны видимый, консилиум лидеров местных институтов — костяка **социальной системы данной провинции** — не объявит “местный референдум” по какой-то сущностно значимой социально-политической проблеме.

Как говаривал один литературный герой **М. Е. Салтыкова-Щедрина**: “Вот тогда-то даже самая сонная провинция запляшет...” [27, 116]. Пляски те будут пронизывать два гармонизирующих друг друга ритмичных мотива — депутатский и партийный. Отныне, без особых посторонних “камертонов”, (1) сангвинически будут составляться “местные кандидатские списки”, (2) оживится до того пребывавшая в дреме “партийная самопрояснительская работа”, (3) снова сактивизируются всяческие “общественно-инициативные группы”, (4) начнут самопроявляться “на поверхности” доселе мало кому известные неформальные “центры принятия [всемыслимых] решений”, (5) “нановомдыхании” дадут о себе знать этноэтические и культурно-религиозные полузабытые ассоциации, СМИ и т. п.

Таким образом, “почти что вдруг” **местные люди начнут обновлять в менталитете свою родную, как оказывается, не навсегда сданную в исторический архив провинцию**. На этом “реставрационном” фоне постепенно начнет самопроявляться и **политическая двусущностная — “народная” и “партийная” — фигура еще будущего депутата**. На второй стадии гегелевской триады он — синтезное средоточие выделенных выше двух групп (по пять) факторов, объективно реанимирующих данную экс-провинцию в менталитете местного населения. Пусть бы этому историологическому процессу деструктивно сопротивлялся политико-государственный центр страны всей мощью административного права и праворепрессивных органов.

Как уже отмечалось, вторая часть политической сущности депутата — это сугубо политико-партологическая материя. Эта “депутатская половинка” перипетийно “творится” и апробируется в пестрой плюралистической среде ячеек **трех институтских сущностей хомо-политикуса вообще: (1) эт-**

нокультурной, (2) социально-политической и (3) политико-партийной. Вот как это, например, произошло в октябре 2010 г. в г. Ужгороде. Там за 54 депутатских места в городском совете, “не щадя себя и других”, боролись 378 кандидатов, представлявших 31 местную партийную ячейку “всестранового масштаба”(!) политической партии “регионалов”. То есть за одно депутатское место тут “взаимобеспощадно состязалось” по двенадцать кандидатов, якобы долженствующих быть “приверженцами определенной общенациональной программы общественного развития”, как того требует от любых партий ст. 2 Закона “О политических партиях в Украине” от 5 апреля 2001 года.

Не трудно представлять себе облик этого провинциала на последующих стадиях электорального (самого сложного политического) процесса, — даже при том, что на данных выборах он представлял не “свою среду”, не свою социальную базу, а может — и не свою политическую партию. Ведь против него — априори “три минуса” (из-за чего сама ситуация остракирует его): а) интеллектуальный апровинциализм; б) партийное аутсайдерство; в) несовместимость политического представительства и собственной социальной базы.

К этой триадной коллизии приведем весьма яркую иллюстрацию. После того, как в 1897 г. **И. Я. Франко** опубликовал в журнале “Галичанин” статью с призывом “научиться чувствовать себя украинцами не галицкими или буковинскими, а украинцами без официальных границ”, а при баллотировке на выборах, в кандидатской “индивидуальной программе”, он — доктор права Венского университета, знаток до десятка иностранных языков, тонкий гуманитарный интеллектуал — обозначил себя инициатором создания “радикальной партии” и “русыном — объективным крестьянским посланцем”. После всего этого вовсе не удивителен “электоральный результат”. Мнимый провинциал **И. Я. Франко** неслучайно проваливался дважды: в 1898 г. — в центральный австрийский парламент и в 1900 г. — в провинциальный галицкий сейм [1, 303].

Вернусь к анализу коллизии в методологическом кадре гегелевской триады... **“На стадии развития на собственных основах...”** депутатско-партийный провинциал проделал “путь из провинции — в центр” в сети взаимоперебегающих социально-политических процессов — электоральных, социумо- и государствотворческих, административно-правовых, экономико-хозяйственных, технико-технологических, организационно-коммуникативных, геополитико-транзитных, этнокультурных, этико-религиозных и др. Обратим внимание на стержневую социально-политическую компоненту этих процессов: всех их пронизывает политико-преобразовательская жилка *хомокреативуса* (“творческого человека”), а потому и все они объективным образом “берут старт” в деятельностно-творческой или, наоборот, в затхло дремучем городе Глупове **М. Салтыкова-Щедрина**. В той мере, в какой наш депутат “в начале начал” тех процессов оказался каким-то позитивом, самовыделившимся в своей провинциальной среде, — в той лишь мере он откристаллизовался в качестве “лучшего из лучших”, а потому и дислоцировался в центр страны. А уже здесь ему неоднократно придется апробироваться в

бикоординатах саркастической контroversы, когда о нем скажут: “Если ты — лучший из лучших, — каковы же худшие из худших?..”

Если выдвинувшие его социальные и политические институты, особенно давшие ему “первоначальную полетную траекторию” партии, сами по себе высококачественны (например, укомплектованы положительным кадрово-людским составом, держат постоянную творческую связь с прародителем — трудонизовым народом, программы своей стратегической жизнедеятельности подживляют творческими импульсами из среды родственных и смежных этносоцикультурных институтов и ассоциаций и т. д.), — всем этим **всестрановые политическая нация, политический класс и правящий политикум** системно обогащаются кадрами и опытом провинций, а страна принаращивает свои стратегические потенции. Ибо же “почти безотказно” действует кратологическое правило древнелатинца **Публия Сира**: “Каковы “видные люди” из провинции, таково и центральное руководство полирегиональной страны” [6, 308].

Затронутая “двухполосая диалектика” детерминирована двустержневой природой человека — мыслителя-творца и экономного потребителя, а также двузначностью постоянно решаемых любой страной проблем своего социально-политического развития. А потому и к нашему депутату, как к законодворцу, законодателю и политику, вполне аппликуема (правда, несколько перифразированная) аксиология следующего **закона Мерфи**: либо он — часть решаемой его провинцией и страной проблемы, либо же он — часть-квант теоретической методологии решения этой проблемы [25, 542].

Анализ теоретико-аксиологических аспектов темы дает основание констатировать: если, вопреки всем апробированным в политической истории цивилизованных стран закономерностям, у нас почти все происходит с точностью до наоборот — это значит, что наша страна и ее народонаселение еще очень молоды, или, как говорил **А. И. Герцен**, “политически несовершеннолетние”, ибо состоят из разрозненных и слаборазвитых провинций, “ведомых” недозрелыми элитами. Последние с железной логикой гегелевской диалектики выталкивают из своей среды слабосильных макиавеллиево-паретовских “львов” и “лис”, пустомечтательских чеховских сестер и гоголевских провинциальных прохвостов-“мэров”, которым “все равно, какими генералами быть, — от кавалерии или от инфантерии”, — “лишь бы в центр выбраться издохлой провинции”.

А уж оказавшись в центре, все они, можем быть уверенными, запровинциализируют страну по образу своему и подобию и до неприличной неузнаваемости... Что мы и имеем перед собой сегодня: они исказили все парламентские легислатуры суверенизационной эпохи; из их среды рекрутируется уже ...надцатое — и очень часто — непрофессиональное (а революционно-деструктивное по сути) правительство; они заполнили собой кадрово-служебные аппараты всех центральных кратологических институтов и правоохранительных органов; они создали нежизнеспособные партийно-политические системы, утопив в них бледные зачатки социальных институтов при первой же их попытке проявить свою независимость от государства; они создали модель левиафанового политического государства, вмешивающегося во все со-

циогуманитарные и этносоциальные дела “неполитического” общества. Своей некачественной парламентской работой, а по сути — профессиональной, политической, моральной и интеллектуальной безответственностью, они дискредитируют свои родные, выдвинувшие их на арену политики ойкуменные провинции и просто унижают страну перед лицом современников.

Если бы стояла задача внешнедистанционного визионирования этого институционального феномена (франц. *distension visiblement* — прозрачно обозримый простор), можно было бы ограничиться упомянутой “тройной призмой” **Л. Н. Гумилева** и анализировать коллизию с позиций: а) мышинной норки; б) небольшого холма; в) высокого орлиного полета, — тогда бы и наш “народовыдвиженец” смотрелся бы взаимоприемлемым (и для него, и для наблюдателей) образом. С большим сожалением констатирую: **до сих пор и общество, и сам депутатский корпус взаимоаксиологизируют друг друга ... с позиции мышинной норки**. И временами даже довольны этим, ибо оба обретаются в одной политической провинции, именуемой не то “страной”, не то “обществом”, не то “государством”. А все потому, что “в парламенте, — резонно заключает коллизию **В. М. Литвин**, — не боги сидят, а те, кого люди избрали, или же те, кто нашел “свой подход” к людям” [20]. “Успешно” провинциализирующий страну/общество/государство депутатско-партийный институциональный круг замкнулся...

Есть ли выход из этого круга? Наверняка есть или обязательно найдется. Как говорят биологи, “точки роста” моего оптимизма на этот счет уже “пунктирно обозначаются”. Некоторые из этих точек мне представляется в следующих визиях и очертаниях.

Сегодня в стране — всерьез и надолго! — разрабатывается, обосновывается (и уже “на ходу” реализуется) невообразимо объемная программа разносмысловых социальных реформ. Среди них — исподволь, но решительно и целеустремленно уже реализуется, — научно-образовательная реформа. Ее ощутимо реальные “продукты” — разноуровневые научно подкованные кадры профессионалов, из среды которых и будут рекрутироваться разнопрофильные элиты, в том числе — политические. По логике вещей, они и должны будут “подставлять плечо” правящему политикуму в его надлежащих усилиях по выведению страны из провинциального статуса.

В высшей политикумной среде день ото дня зреет/мужает перспективно весомая мысль о необходимости близкой и весьма радикальной парламентологической реформы. Два ее конструкта акцентно привлекли мое внимание. **Во-первых**, вскоре огласят концептуальные основы новой избирательной системы в дуальной проекции — или полный поворот к мажоритарной модели, или реанимация смешанной модели (50 % депутатов из округов и 50 % — из списков низовых первичных ячеек политических партий). **Во-вторых**, в указанной кратологической среде ведут речь о целостной новелле. У нас, как в воистину цивилизованных странах, претендентов на депутатскую скамейку парламентологическим азам начнут учить — профессионально да на всех уровнях — задолго до начала реальных избирательных кампаний.

Примечательно и то, что “кандидатов в ученики” тех парламентских структур будут выдвигать первичные ячейки всестраново известных политических

партий. В этих проектах мне видятся и некие начатки прагматической концепции “одновременной ловли трех зайцев”: а) за счет местных протопартий и первичек зрелых политических партий будут облагорожены основы провинциальной социальной системы и сеть территориальных структур системы местного самоуправления; б) “импульсами сверху” будут укреплены основы мини-политических систем соответствующих провинций/регионов; в) едва ли не главная искомая контроверза — несомненно повысится политическая ответственность местных избирателей за качественный состав кандидатов в будущие депутаты всех уровней.

Примечательно, что происходящие процессы в стране свидетельствуют и о том, что, впервые за годы Независимости, образовалась единая цепь ветвей и институтов политической власти сверху донизу. Можно надеяться на то, что единотональные “руководящие импульсы сверху вниз” выведут народ из полусонного транса, динамизируют его дремлющие творческие силы и вернут его в конституционный статус “единственного источника власти” и “носителя суверенитета” страны на мировой арене. А отсюда не очень далеко и до реализации прогноза **В. М. Литвина**, что Украина вскоре может стать “весомым игроком на глобальной арене” и “перестать демонстрировать миру свою провинциальность” [20].

На последних страницах статьи я стремился акцентировать внимание на тех “правильных тенденциях” в жизни страны, которые рельефируют дорогую мне мысль [5]: чем успешней будет реализована недавно обнародованная Президентом **П. А. Порошенко** программа радикальных социальных реформ (иначе говоря, чем быстрее среализуются отмеченные выше “акценты на позитив” в нашей грядущей жизни), тем оптимальней обозначатся курс и темп выхода страны из нынешнего своего провинциального статуса. ... А уже “вместе с тем”, “одновременно” и “на том фоне”, куда денется и мой незлобивый и незряшный мизантропизм! Ибо уж очень хочется искренно пропеть строку из песни молодых лет: “Жила бы страна родная, — и нету других забот!..”

Источники

1. *Антоненко В. Г.* Иван Якович Франко // Юридична енциклопедія / За ред. Ю. С. Шемшученка. В 6-ти томах. Том 6. К.: Юрінком, 2004. 768 с.
2. *Белинский В. Г.* Сочинения. В 3-х томах. Том I. М.: Огиз, 1948. 612 с.
3. *Варзар І. М.* Теоретико-історіологічні роздуми про дуалітет “геополітична провінція — політичний провінціалізм” // Актуальні проблеми сучасної провінціології: Зб. тез і матеріалів за 2006–2009 рр. Одеса: ТЄС, 2009. С. 2–34. 140 с.
4. *Варзар Іван.* Радикальні реформи — єдиний порятунок для України // Політичний менеджмент. 2009. № 1. С. 34–48.
5. *Вебер Макс.* Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. К.: Основи, 1998. 534 с.
6. *Вико Джамбаттиста.* Основания новой науки об общей природе наций / Пер. с итал. Москва–Киев: “REFL-book” — “ИСА”, 1994. 656 с.
7. *Герцен А. И.* Сочинения. В 30-ти томах. Том XI. М.: Мысль, 1962. 542 с.

8. Голобородько Володимир. Тези й антитези // Голос України. 2010. 31 липня.
9. Губерман Игорь. Гарики на каждый день. Том I. М.: МП “ЭМИА”, 1992. 296 с.
10. Губерман Игорь. Гарики из Атлантиды. Минск: МЕТ, 2006. 222 с.
11. Гумилев Лев. Чтобы свеча не погасла. Сборник эссе, интервью, стихотворений, переводов. М.: Айрис-пресс, 2003. 560 с.
12. Донченко Олена, Романенко Юрій. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). К.: Либідь, 2001. 334 с.
13. Жванецкий Михаил. Собрание произведений. В 4-х томах. Том I: Шестидесятые. М.: Время, 2004. 256 с.
14. Зоткин А. А. “Львы” и “лисы” украинской политики. О властвующей в Украине элите. К.: Наукова думка. 2010. 342 с.
15. Корж Віталій. Право вибору і відповідальність за вибір // Голос України. 2011. 28 січня.
16. Костенко Ліна. Записки українського самашедшого. К.: ХХІ століття, 2011. 416 с.
17. Куни Г., О’Доннел С. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций / Пер. с англ. В 2-х томах. Том I. М.: Прогресс, 1981. 410 с.
18. Ленин В. И. Детская болезнь “левизны” в коммунизме. Полное собрание сочинений. В 55-ти томах. Том 41. М.: Политиздат, 1969. 410 с.
19. Лец, Станислав Ежи. Почти все / Пер. с польск. Екатеринбург: У-Фактория — М.: АСТ, 2008. 928 с.
20. Литвин Володимир. Кожен конфлікт у Верховній Раді, кожне блокування — це шрам на моєму серці // Голос України. 2010. 28 грудня.
21. Малкин Геннадий. Афоризмы для умных людей: Не падай духом где попало! Сборник афоризмов. М.: РИПОЛ-классик, 2006. 480 с.
22. Мандельштам Осип. Камень. Л.: Наука, 1990. 400 с.
23. Маркс К. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта / Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Том 8. М.: Политиздат, 1967. 806 с.
24. Оленків Т. Президент відвідав Український П’ємонт // Західна Україна. 1992. 25 лютого.
25. Полное собрание законов Мерфи [Текст] / Пер. с англ. Минск: Попурри, 2006. 608 с.
26. Салтыков-Щедрин М. Е. в воспоминаниях современников / Предисл. и коммент. С. А. Макашина. М.: Художественная литература, 1957. 308 с.
27. Салтыков-Щедрин М. Е. Избранное. М.: Современник, 1976. 624 с.
28. Тойнби А. Дж. Постыжение истории / Пер. с англ. М.: Прогресс, 1991. 736 с.
29. Фльорка В. Перечитуючи Леніна? // Голос України. 2010. 18 грудня.
30. Хейвуд Эндрю. Политология: Учебник / Пер. с англ. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 544 с.
31. Швець Максим. У Дніпропетровську — флеш-моб // Голос України. 2010. 20 вересня.
32. Эренбург Илья. Собрание сочинений. В 9-ти томах. Том 6. М.: Художественная литература, 1965. 698 с.

Выявлены основные источники, внутристрановые и внешнемеждународные объект-субъектные импульсы к провинциализации основных структурных секторов политической сферы — отношений, институтов и взглядов людей на политический базис и политико-государственную надстройку данной страны. Проанализированы

процессы провинциализации политической элиты, политических партий, статуса “народного депутата” и самого народа (“политического избирателя”), которые являются одновременно и субъектами, и объектами материализации этого явления.

Виявлено основні джерела, внутрішньокраїнові та зовнішньоміжнародні об'єкт-суб'єктні імпульси до провінціалізації основних структурних секторів політичної сфери — відносин, інститутів і поглядів людей на політичний базис та політико-державну надбудову певної країни. Проаналізовано процеси провінціалізації політичної еліти, політичних партій, статусу “народного депутата” та й самого народу (“політичного виборця”), які є одночасно і суб'єктами, і об'єктами матеріалізації цього явища.

The synthesized by the author phenomenon of the political provincialism is investigated on the wide idea-concept and historyological background, with the discrySTALLIZATION of genesis and origin conditions, with the discovery of the objective sources and its subjective carriers, levels of its current existence and impulses for future development. Locus of phenomenon institutionalization is a political sphere. The particular attention was devoted to historyology of provincialising of that political institutes which where crated by the people — “national leader of the country” (president), “national deputy” (the canoe between the social and political systems, “political voter”). The realistic analysis concludes with not so cheerful deductions: because of low-quality cratology of the govern politicum, unprofessional vital activity of political elites (especially — “deputy corps” and “poly-party activists” of the country) and irresponsible behaviour of the corruption depraved voters on the political elections; in the infernal conclusion Sovereign Ukraine of the beginning of XXI century proved to be barbarously provincialised in geopolitical space between the quickstepping united Europe and the ethno-living Eurasia.

Надійшла 6 лютого 2017 р.

М. Ф. ГОЛОВАТИЙ**А. О. ПАСТЕРНАК***Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ*

ОСОБИСТІСНІ ПРАВА ЛЮДИНИ І ПРОЦЕСИ НАЦІЄТВОРЕННЯ В ПАРАДИГМІ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВ

Наукові праці МАУП, 2017, вип. 52(1), с. 27–34

Розглянуто засадничі особливості націєтворення в сучасних умовах. Основний акцент робиться на сутності феномену “нація”, на тих аспектах формування державності, що пов’язані з правами людини, а відтак і нації, народу.

Одним із могутніх чинників сучасного розвитку суспільств була і все помітніше постає могутня хода націй, національних меншин до самовизначення, утвердження, утворення власних держав тощо. Яскравим свідчення цього є національно-визвольні рухи, розпади держав, що колись певною мірою творилися штучно, протиприродно, все потужнішими і багато в чому непередбачуваними є міграційні процеси, не припиняється терор, що часто має етнічні, національні ознаки, загострюються проблеми у сфері мультикультуралізму. В цих та інших процесах одними з домінуючих є права людини на націєтворення, етнічний, національний процеси життя, функціонування великих соціумів.

Викладено перелік соціально-політичного характеру проблематики в контексті дилеми “права людини і націєтворення”, спираючись на широке розмаїття спеціальної вітчизняної і зарубіжної літератури.

“Права людини” — це феномен, який, здається, добре відомий і вивчений, однак в реальності усе виглядає дещо інакше. Звернімо увагу на найбільш специфічні ознаки прав людини в контексті означеної статті. Так, українські правознавці особистісні права людини ще іменують і як “особистісні немайнові права” — права особи, що стосуються її життя, здоров’я, честі, гідності, інших немайнових благ [20, 350]. При цьому вони вказують, що такі права: а) належать людині від народження або за законом; б) не мають економічного змісту; в) невід’ємні від конкретної особи, тобто їх не можна передати іншій особі.

Мабуть, найпростіше буде під “правами людини” розуміти ті права, що людина має, як жива істота. Зрозуміло, що це певне спрощення розуміння прав людини, які ще до ХХ ст. найчастіше пояснювалися як “природні пра-

ва”, тобто дані людині від народження — поза державою, суспільством і т. ін. Фактично теорія природних прав людини повноцінно виникла наприкінці XIV ст., “потужно” проіснувала у XVI ст. (Гуго Грацій, Сенека, Гоббс, Джон Локк та ін.), а політичний вплив на право, правову теорію і думку має і в наш час.

Права людини, залежно від часу (історичні, умовні), завжди мали певну ціннісну систему. Так, у XXI ст. завдяки багатьом обставинам — найперше соціально-політичного, економічного характеру, домінуючими у цьому рейтинзі є: свобода, незалежність, рівність та демократія. Те, що стало, розрахованого на досить тривалий час переліку прав людини не існує — природно і об’єктивно закономірно. Радикально змінюється людина, світ, умови й особливості життя, спілкування і багато того, що вибудовує координату прав людини.

Те, що особистісні немайнові права людини є винятково особистісними, невід’ємними від особистості, доводить, що у сфері приватного життя людина має можливість виражати свою поведінку на власний розсуд, а це означає, що така поведінка виключною мірою залежить від свідомості, сумління людини, її освіти і виховання. При цьому досить важливо, що природні права людини, громадянина по-різному даються взнаки у процесі не просто формування свідомості людини, а й її патріотизму.

Наголосимо, що найбільший “водорозділ” пролягає між особистісними і публічними правами. Особистісні права — це ті, які людина має незалежно від держави і куди держава, в ідеалі, втручатися не повинна. Оскільки особистісні права були і постають як сфера громадянського суспільства, то від держави вимагається максимально захищати такі права, робити їх недоторканими. Однак зовсім не обов’язково, щоб держава захищала такі права, приймаючи певні закони.

Природно інший статус має публічне право: конституційне, адміністративне, податкове, право на соціальне забезпечення, врешті (на думку багатьох правників) кримінальне право.

Багато чого залежить саме від того, як юридично закріплені права людини. Так, Конституція України закріплює три основні групи немайнових прав людини. До першої — відносять права, що індивідуалізують фізичну особу як особистість: ім’я, право на честь і гідність, право на спростування неправдивих відомостей тощо. До другої — належать права, що спрямовані на забезпечення особистої недоторканності і тілесної недоторканності людини, охорону здоров’я тощо. І до третьої — відносять права, що пов’язані з недоторканністю і забезпеченням особистого життя [6, 9–17].

Особистісні невідчужувані права, немайнові права людини великою мірою обумовлюються, як зазначалося, свідомістю людини. Є загальнолюдські, колективні та інші інтереси, в координатах яких людина має жити і діяти. Досить своєрідно й оригінально висловився з цього приводу один із творців національної української ідеї Я. Стецько: “Мірило розцінки людей не в роді праці, а в моральному ставленні до праці, не в тому, що хтось матеріально чи духовно продукує, а в тому, для чого він це продукує і в чому — в ідейно-етичному ставленні до життя” [14, 138].

Загальновідомо (і це також важливо для аналізу процесів націєтворення), що природні права людини не є тотожними громадянським її правам. Беремо до уваги те, що перші мають більш абстрактний і масштабний характер, а другі передбачають реалізацію громадянином низки специфічних функцій саме в межах кордонів певної держави. При цьому права людини завжди обумовлюються рівнем розвитку духовної, моральної, правової культури цього суспільства, що цілком об'єктивно й закономірно.

Багато авторів, зокрема в Україні (і колись, і тепер), особистісні права людини надто близько кореспондували з національною ідеєю, з індивідуалізованим (одночасно і колективним, і загальнонаціональним) буттям. Ця духовна традиція сягає ще Г. Сковороди, а потім — П. Куліша, Д. Донцова, В. Липинського. У роки незалежності, мабуть, найглибший аналіз проблеми поєднання особистісних прав з правами нації, на наш погляд, здійснив український філософ, культуролог В. Сабадуха. У своїй фундаментальній праці “Українська національна ідея та концепція особистісного буття” він у відродженні нації на перший план висуває сутнісні сили людини, особистості [14]. Особистісне буття вчений ставить на перший план у процесі формування свідомості української нації, її національної ідеї.

Однак не слід розуміти, що єдність людей, як народу, з'являється лише тоді, коли всі переймаються якоюсь великою, всеоб'єднуючою ідеєю. Частіше всього під нею розуміють не якусь систему цінностей, але, спрощено кажучи, прагматичну ідеологію. Ще філософи Стародавнього Риму і Давньої Греції бачили таку єдність у зацікавленості людей у спільному, взаємокорисному житті. Так, великий Цицерон вважав наявність свідомої загальної користі і необхідності загальної організації достатнім для того, аби жителі будь-якої певної області стали народом [3, 3].

Маємо брати до уваги і ту особливість принципового характеру, що права людини не просто декларуються, а мають юридичну (правову) значущість для людини, нації, соціуму і відіграють величезну моральну роль: “Правова норма існує тільки завдяки її моральному змісту” [12, 543]. Роль морального імперативу в законі, правах людини підкреслює і посилює В. П. Шевченко — ректор Донецького національного університету, Герой України, який вважає: “Найважливіша мета закону — переконати людину в тому, що вона сама зацікавлена у дотриманні моральних імперативів. Закон повинен захищати найголовніший капітал нації — моральні цінності та народні традиції” [13].

Визначень поняття “нація”, як уже зазначалося, є досить багато. Часто таке визначення робиться дещо на догоду предмету розгляду, однак є оригінальним. Наприклад, відомий український вчений П. Кузик у своїй монографії “Шовінізм і націоналізм у міжнародних відносинах” дає таке доречне визначення: “Нація — це специфічна людська спільнота, що виявляє політичну волю до самоврядного і суверенного існування та є здатною юридично і/або фактично виступати суб'єктом міжнародних відносин” [9, 52].

Немає потреби вдаватися до визначення ще більш сутнісних характеристик нації, оскільки тут існує надто багато теоретико-методологічних підходів, точок зору, оціночних суджень. На нашу думку, варто брати до уваги тео-

ретичну розробку В. Старооскольского, який вказує, що для нації як великої спільноти людей характерні такі ознаки: раса, культура, мова, територія [16].

Доволі багато різноманітних теоретичних розробок маємо сьогодні щодо феномену “політична нація”. І хоча автори, зокрема, фундаментальної монографії “Політико-ідеологічний процес в українському суспільстві в умовах модернізації: порівняльний аналіз” і наголошують, що “політична теорія визначає націю як політичну спільноту, яка об’єднує всіх громадян держави, незалежно від їх етнічного, соціального походження, культурно-мовних і інших особливостей” [11, 164], — чітко розділити “політичну націю” і “націю” (де існують етнологічні ознаки), мабуть, нікому не вдасться найближчим часом. І саме тому, що “політична нація”, на наш погляд, це дещо штучно-формальне утворення, на зразок американської політичної нації. Тобто коли представники різних націй на добровільних демократичних началах об’єднуються в єдиній державі, “домовляючись”, як їм цивілізовано жити, маючи до того ж й етнічні (національні) риси, ознаки і т. ін. Як утворити політичну націю в сучасній Україні, де проживає понад 100 національностей, а з її мешканців 72,7 % належать до української етнічної нації, а решта — представники національних меншин: питання не просто риторичне, а надзвичайно складне.

Щоб людська група стала нацією, народом необхідні національна самосвідомість, національне відчуття, що в поєднанні отримують національну визначеність. Національна свідомість — це одна з форм групової свідомості, система почуттів, ідей, уявлень етнічної групи (при взаємодії з іншими етнічними спільнотами) щодо ролі і місця власної етнічної спільноти з-поміж інших, у світі загалом. А національне відчуття, як найперше психологічний феномен, — це вияв людської психіки, що демонструє людиною розуміння — хто вона є, якою є, в чому її спільне з іншими і особливе, неповторне [10].

Ідеологія — не просто сума певних цінностей, орієнтирів, імперативів морального характеру, це — стрижень переконань.

По своїй суті ідеологія (як цілісний соціально-економічний, політичний, духовно-моральний, психологічний і т. ін. феномен) існування і розвитку будь-якого суспільства є нічим іншим як цілісно-світоглядним відображенням і впорядкуванням соціально-політичних реалій у вигляді мети, образів, уявлень про майбутнє, розуміння суті і моделі бажаного суспільства. Отже, постає питання і стосовно ідеології об’єднання великої групи людей у націю, народ, скільки б критично ми не осмислювали ідеологію. З цього приводу автори “Концепції стратегії розвитку України у ХХІ столітті” пишуть: “З усіх ідеологій, ідеологічних типів (основні з яких — консерватизм, лібералізм, соціалізм, анархізм) для розгляду сучасної України найбільш відповідає лише український консерватизм, заснований на духовних цінностях, засадах патріотизму і національної культури, традиційній християнській релігії, етнічній єдності, міцних шлюбно-сімейних відносинах, верховенстві закону, на основі свідомого вибору народом своєї історичної долі. При цьому притаманний консерватизму націоналізм розуміється як патріотизм, активна життєва позиція кожного громадянина України [7, 13].

Зрозуміло, що в процесі формування загальнонаціональних інтересів висхідними є особистісні, насамперед етнічні інтереси. Розмірковуючи над цією проблемою, український політолог О. В. Карпунов пише: “Економічні інтереси — це сукупність специфічних інтересів, притаманних тому чи іншому етносу або/чи етнічній групі. Вони формуються у зв’язку, по-перше, з існуванням у етносів певних особливостей, а по-друге — нерівноправним та/чи неоднаковим місцем і роллю у суспільно-політичному житті. Етнічні інтереси є реальною причиною поведінки й діяльності етнічних спільнот. Вони спрямовані або на збереження і зміцнення існуючого статусу, або на його поліпшення [4, 101]. Вочевидь, що для сучасної української нації характерними одночасно є три вказаних.

Сам же процес формування національної самосвідомості надто тривалий, суперечливий і складний. У цьому плані яскраво висловився український письменник і мовознавець В. Шевчук, який зауважив: “На моє переконання, історія кожного народу, в тому числі й українського, — це складний процес і твориться не лише на основі духу в часі нібито незмінного етнічного соціуму, а й на постійному утвердженні та творенні цього етносу і ніколи не припиняється. Через це жоден народ та етнос не є субстанція статична і однозначна, вона результат складного бродильного, з’єднувального і роз’єднувального історичного чину, а складається при злитті та роз’єднанні тих етнічних елементів, які задіяні в історичному процесі того чи іншого регіону” [19, 5].

За усього колективістського характеру укладу життя українству з давніх-давен була притаманна ідея особистого буття. Це результат багатолітньої роздвоєності психіки, що була викликана багатьма специфічними умовами життя українців. Відомий російський вчений Д. Анучін писав: “Серед інших особливостей української народності, що висівалися на ґрунті економічних і політичних умов їхнього життя, завше вказують також на розвиток індивідуалістичних засад. За рахунок суспільних (подвірна форма землеволодіння, слабкість суспільного устрою) — переважання інтелекту і почуття — за рахунок практичної діяльності. І внаслідок цього творчість у галузі переважно інтелектуальній та естетичній” [5]. А, наприклад, український політик В. Яворівський стверджує про наявність в українців в етнічній сфері конфлікту “внутрішніх бажань і способів їх зовнішньої реалізації” [1, 59].

У процесі розгляду специфіки формування національної свідомості відомий український політолог І. О. Кресіна вдало й доречно “розводить” поняття “національне свідоме” і “національне несвідоме”. У своїй монографії “Подвійна національна свідомість” вона зауважує: “З одного боку, глобальні зміни світового масштабу спричиняють глобалізацію свідомості, що супроводжується ослабленням потужної етнічності й навіть “всепланетарні”, космополітичні орієнтири її певних суспільних груп. З іншого боку, спостерігається етнізація свідомості на противагу урбанізації, уніфікації, асиміляції. Активізується етноцентризм, етнонарцисизм, звужується поле особистісної самоідентифікації. Цей процес можна кваліфікувати як захисну реакцію етнічності. Він свідчить на користь концепції біоенергетичної природи етносу та громадянсько-політичної сутності нації” [8, 105].

Нагадаємо також, що один із провідних теоретиків націоналізму М. Сціборський обґрунтовував тезу, відповідно до якої поряд з основними світоглядними доктринами політичного устрою — демократією, соціалізмом, комунізмом, фашизмом, диктатурою існує і доктрина, що має назву “націократія”. “Для українського націоналізму, — стверджував він, — Українська нація є вихідним заложним чинником та цілевим означенням усіх спрямувань” [18, 66]. Він розглядає націю не як механічний збір певної кількості людей, пов’язаних лише спільністю території, мови й матеріальних інтересів, а й як найвищу органічну форму людського співжиття, що при всій “зрівнюваності” має власний неповторний внутрішній і духовний зміст, повторений від віків на підставі природних властивостей цієї людської спільноти, її моральної єдності та устремління здійснювати свої власні історичні завдання [18, 66–67]. М. Сціборський наголошував на тому, що нація “ґрунтується на спіритуально-волюнтаристському світогляді, себто такому, що головними підставами й двигунами життя нації вважає її дух (ідеї) і волю до творчості та боротьби” [18, 67].

Процес націєтворення, як і державотворення, — надто специфічний і складний для кожного народу. Оскільки останніми трьома десятиліттями інтенсивно експлуатується процес багатоаспектної інтеграції суспільств (результат інтеграційних, глобалізаційних процесів), слід нагадати слова українського філософа, політолога М. Т. Степико стосовно того, що “шлях України у світову співдружність, як і будь-якої країни, лежить не через зречення своєї культури, а завдяки задіянню власних унікальних, оригінальних механізмів життєдіяльності та суспільного поступу, для яких чужий досвід може мати лише значення уроків історії. Це не означає, що об’єктом запозичення не можуть бути досягнення в окремих сферах життєдіяльності” [2, 63]. Поділяючи таку точку зору, вкажемо і на деяку “ейфорію” щодо процесів євроінтеграції сучасної України, коли дехто вважає, що тут треба максимально копіювати процеси державотворення держав ЄС для пересадження на український ґрунт. Справді, кращі зразки в галузі наукових, освітянських досягнень, технічного розвитку або інноваційних технологій маємо брати на озброєння, але при цьому з урахуванням суті української культури, традицій, буття.

Зрозуміло, що окремо треба розглядати саме практичний процес державотворення, а значить — націєтворення в Україні на сьогодні з виокремленням усіх позитивів і негативів. Це — окремий аспект проблеми, оскільки тут надто багато різних складнощів. Так, український антрополог В. Сабадуха основні причини драматичних подій за роки незалежності України вбачає у двох аспектах — “несформованості загальновизнаної української національної ідеї” та “нездатності української інтелігенції до державотворчої діяльності” [14, 6].

Врешті є підстави стверджувати, що за наявності у сучасного українства характерного особистісного буття в Україні набагато легше сформулювати націю політичну, що “ґрунтується на демократичних засадах і виключає дискредитацію на етнічному, расовому або релігійному ґрунті” [15, 75], ніж на

націоналізмі моноетнічному. Останній нерідко вдається до насилля щодо національних меншин, “етнічних чисток”, переселення інших народів тощо.

Свідомий вибір українського народу у 1991 р. відбувся, однак є підстави все ще стверджувати, що до практичного забезпечення, ствердження такого вибору ще надто багато важкої і тривалої праці.

Джерела

1. *Бєбик В. М., Головатий М. Ф., Ребкало В. А.* Політична культура сучасної молоді. К.: А.Л.Д., 1996. 112 с.
2. *Український соціум* / О. С. Власюк та ін. За ред. В. С. Крисаченка. К.: Знання України, 2005. 792 с.
3. *Карло Шмид.* Демократия — это шанс сделать государство человечнее. Варшава: 1999. 19 с.
4. *Карпунов О. В.* Західні теорії етнічної нації та націоналізму: навч. посіб. К.: Університет економіки та права “Крок”, 2007. 192 с.
5. *Кононенко П.* Українці: хто ми, які ми, чого ми варті // Вечірній Київ. 1994. 11 січня.
6. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. К., 1997. 78 с.
7. Концепція стратегії розвитку України в ХХІ столітті: консервативна модель / Г. В. Щокін та ін. К.: МАУП, 2003. 40 с.
8. *Кресіна І. О.* Українська національна свідомість і сучасні національні процеси: етнополітологічний аналіз [Монографія]. К.: Вища школа, 1998. 392 с.
9. *Кузик П.* Націоналізм і шовінізм у міжнародних відносинах [Монографія]. 2-ге вид. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 220 с.
10. *Пірен М. І.* Основи етнопсихології [Підручник]. Вид. 2-ге, доповнене. К.: 1998. 436 с.
11. Політико-ідеологічний процес в українському суспільстві в умовах модернізації: порівняльний аналіз [Монографія] / За ред. Ф. М. Рудича. К.: ІП і ЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013. 448 с.
12. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів I-IV рівнів акредитації / В. М. Денисенко та ін. За наук. ред. д-ра політ. наук Н. М. Хоми. Львів: “Новий Світ — 2000”, 2014. 779 с.
13. Правові засади захисту особистісних цінностей та суспільної моралі: Збірник нормативних актів України / Уклад. Ю. Ж. Шайгородський, К. П. Меркотан. К.: Український центр політичного менеджменту, 2007. 440 с.
14. *Сабадуха Володимир.* Українська національна ідея та концепція особистісного буття [Монографія]. 2-ге видання, виправлене. Івано-Франківськ: “Фоліант”. 176 с.
15. *Соболев В. О., Рещенко І. П.* Словник з політології. Харків: Ун-т внутрішніх справ, 1999. 112 с.
16. *Старосольський В. Й.* Теорія нації / Передм. І. О. Кресіної. Нью-Йорк; Київ: Наук. т-во ім. Т. Шевченка; Вища шк., 1998. XL, 157 с. ISBN 5-11-004693-X
17. *Стецько Ярослав.* Без національної революції немає соціальної // Стецько Я. Українська визвольна концепція: твори. Мюнхен, 1987. Том 1. С. 133–140.
18. *Сибірський М.* Націократія. Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2007. 112 с.
19. *Шевчук В. О.* Національна ідея в Україні, зокрема національна-визвольна, та її подвижники: Історичний нарис. К.: МАУП, 2007. 272 с.
20. Юридична енциклопедія / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. В 6 т. К.: Укр. енцикл., 1998. Том 4. 120 с

Аналіз феноменів “права людини” і “націєтворення” дає підстави стверджувати, що для формування нації базисними є природні, громадянські права людини. Процес націєтворення історично, ситуативно, в часі є складним і досить суперечливим процесом, що має найхарактерніші ознаки саме для конкретної країни.

The analysis of the phenomena of “human rights” and “creation of a nation” gives reason to believe that the formation of the nation are basic natural and civil human rights. The creation of a nation process historically, situationally, the time is quite complex and contradictory process with the most characteristic features of it for a particular country.

Анализ феноменов “права человека” и “нацисозидания” дает основания утверждать, что для формирования нации базисными являются природные, гражданские права человека. Процесс нацисозидания исторически, ситуативно, во времени является сложным и довольно противоречивым процессом, имеющим наиболее характерные признаки именно для конкретной страны.

Надійшла 1 лютого 2017 р.

В. П. ГОРБАТЕНКО*Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, м. Київ*

У ПОШУКАХ МАЙБУТНЬОГО: ДО ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ ФУТУРОЛОГІЇ ЯК НАУКИ

Наукові праці МАУП, 2017, вип. 52(1), с. 35–48

Будь-який прогноз, особливо на довготривалу перспективу, відзначається високим ступенем невизначеності. Однак це не означає, що не потрібно будувати моделей майбутнього. Сьогодні саме вони можуть стати основними орієнтирами, які виведуть людську цивілізацію на правильний шлях подальшого розвитку. Науково обґрунтовані спроби передбачення майбутнього охоплюють проблеми, пов'язані зі зміною клімату, станом навколишнього середовища, демографічною ситуацією, формуванням багатоплярного світоустрою, діалогом і партнерством різних цивілізацій, формуванням міжнародного права, здатного регулювати загальновизнані норми відносин між державами й цивілізаціями та ін. Прагнути до передбачення майбутнього варто для того, щоб певною мірою підготуватися до нього. Бо ще Сенека сказав: “Коли людина не знає, до якої гавані вона прямує, для неї жоден вітер не буде попутним”.

Здавна люди прагнули зазирнути у своє майбутнє, і дар передбачення цінувався в усі епохи. Однак справжній прорив у дослідженні тенденцій прийдешнього розпочався у другій половині ХХ ст. на основі нового наукового напрямку, який отримав назву футурології. Термін “футурологія” (від лат. *futurum* — майбутнє і *logos* — учення) запропонував 1943 року німецький соціолог Осип Флехтгейм у листі до письменника Олдоса Хакслі. Останній з ентузіазмом його сприйняв і запровадив до наукового обігу. Цей термін зафіксував зародження “філософії майбутнього”, орієнтованої на його науково-теоретичну розвідку з тим, щоб протиставити її утопії й, відповідно, відмежуватися від тих, хто передбачає майбутнє надприродними способами, а також тих, хто прогнозує недалеке майбутнє або легко передбачувані варіанти розвитку подій. Водночас слід зазначити, що перші спроби масштабних наукових прогнозів з'являються значно раніше. Достатньо згадати П. С. Лапласа, Ш. Монтеск'є, Т. Мальтуса, А. де Токвіля. Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. виник своєрідний бум наукових прогнозів. Відповідно з'являються праці: Георга Ерманна “Німеччина в 2000 році” (1891); Івана Бліоха “Майбут-

ня війна та її економічні наслідки” (1897); Гюстава де Молінарі “Начерк політичної і економічної організації майбутнього суспільства” (1899); Герберта Уеллса “Передбачення” (1901); Джона Холдейна “Дедал, чи Наука й майбутнє” (1924). Перша серйозна футурологічна доповідь була підготовлена 1937 року групою фахівців під керівництвом Вільяма Огбурна з Чиказького університету (США) за дорученням Національного комітету ресурсів (National Resources Committee). У цій доповіді науковці спрогнозували те, як нові технології упродовж наступних 20 років вплинуть на розвиток Сполучених Штатів Америки [1].

Футурологія постала як наука, вільна від будь-яких ідеологічних поглядів і соціально-утопічних доктрин, як галузь суспільствознавства, завданням якої є розробка концепцій про майбутнє людства, перспективи розвитку різних соціальних процесів. Вирвавшись з тенет формальних методологій на широкий простір емпіричних спостережень, здогадок, конструювання власного апарату понять, міжгалузевого дискурсу, збирання воедино розсіяних фактів, футурологія здійснила у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. широко-масштабну оцінку тенденцій майбутнього розвитку людської цивілізації. Разом з тим виникли серйозні запитання: чи можна за розмитої парадигматики футурології вважати її науковою дисципліною? Можливо, варто обмежитися більш визначеним інструментарієм прогнозування? Відповідаючи на ці запитання, відомий польський письменник-фантаст Станіслав Лем зазначає: “Кожна точна наука виникає у колі ще донаукових факторів і спостережень; її колискою і пелюшками стають каталог і протокол. Період дитинства продовжується зазвичай досить довго; нова галузь науки займається здебільшого описуванням спостережень, а не власне дослідженнями” [2, 66].

З висновком видатного письменника-футуролога важко не погодитись. Однак спостереження, які спираються на наукові дані й інтуїцію автора, нерідко стають визначальними для розуміння тих чи інших проблем. Свідченням цього, зокрема, є публіцистична книга австрійського журналіста Р. Юнг-ка “Майбутнє вже почалось” (1952), у якій він популярно розповів масовій читачській аудиторії про грядущий прорив людства у світ атома й космосу, до цілеспрямованого управління природними процесами, фізіологією і психологією людини, наближення науки до винайдення штучного інтелекту. Зрештою, саме ця книга ознаменувала визнання футурології на рівні масової свідомості, хоча основні її ідеї вже були сформульовані на фаховому рівні К. Ціолковським, Дж. Берналом, Н. Вінером та іншими вченими. У подальшому сформувалася ціла когорта футурологів, які зосередили основну увагу не на окремих відкриттях чи винаходах, які будуть реалізовані в майбутньому, а на визначенні шляхів розвитку цивілізації. До цієї когорти варто віднести таких вчених-футурологів, як Е. Корніш, А. Портер, М. Реннер, Ж. Фурастьє, Г. Кан, Д. Белл, Ф. Поллак, А. Печчеї, Е. Тоффлер, Д. Медоуз, З. Бжезінський, С. Гантінгтон, Ф. Фукуяма та ін. Російські вчені А. Турчин і М. Батін слушно вважають, що футурологія в сучасних умовах є чи не найважливішою галузю людського знання й відповідно зауважують: “Особливістю поточного історичного моменту є те, що в ХХІ столітті на нас чекають найбільші зміни

за найкоротший проміжок часу в порівнянні з минулим. Збільшення числа глобальних ризиків у майбутньому підвищує значення футурології і вимагає її перетворення у планування. Якщо раніше без футурології можна було обійтися, то тепер вона стає життєво необхідною” [3].

Сучасна футурологія вивчає вірогідність реалізації різних сценаріїв можливого і бажаного майбутнього людства. При цьому вона спирається на історичні закономірності, тенденції суспільного розвитку і новітні технологічні досягнення. Завдання футурології полягає в пошуку обґрунтованих моделей майбутнього, а також відповідей на сутнісні питання подальшого буття людини і людства, зокрема, таких як: вірогідність глобальної катастрофи, що призведе до загибелі усього людства; можливість або неможливість створення штучного інтелекту та його наслідків для людської цивілізації; подальші напрями еволюції людини; механізми запобігання глобальних ризиків; оптимізація способів прогнозування майбутнього; підготовка людини до нових можливостей, що включає вибір професії, отримання нових знань; засоби продовження життя і здоров'я людини.

У Радянському Союзі дослідження проблематики майбутнього розвивалося непросто, оскільки зазначена проблематика була узурпована державою й загнана в тісні рамки марксистсько-ленінської ідеології. Тут було прийнято розділяти “буржуазну” футурологію і “наукову” (марксистську) прогностику. Однак, незважаючи на це, у 1950–1960-ті роки переважно викристалізувалась концепція так званого технологічного прогнозування. Ідеї, пов'язані з ним, як зазначає І. Бестужев-Лада, були з ентузіазмом зустрінуті у другій половині 1960-х років. Проте уже на початку 1970-х років технологічне прогнозування було розгромлене разом з усім суспільствознавством. З тих пір його теоретичні здобутки в окремих сферах так і не були затребувані на державному рівні. Таким чином, сучасне прогнозування остаточно викристалізувалось в окремий науковий напрям (“технологічне прогнозування”) на межі 1950–1960-х років. Технологічне прогнозування послугувало основою для конструювання міждисциплінарної, комплексної “науки про майбутнє”, яка й утвердилась у світі в другій половині XX ст. під назвою “футурологія” і яка поступово розвивається на пострадянському просторі.

У західній науці, починаючи з 60-х років XX ст., футурологія і технологічне прогнозування зблизились між собою і отримали значний поштовх. Таке зближення з точки зору соціальних наук є закономірним, оскільки “між ними не існує жорсткого розмежування, і загальні спостереження, які стосуються футурології, підходять для прогнозування” [4, 86]. Різниця між ними може існувати лише в орієнтаціях. Якщо футурологія орієнтується переважно на широку соціальну стратегію, то прогнозування (в даному випадку політичне) здебільшого реалізується в тактичних короткострокових прогнозах: аналізі політичних ризиків, попередженні прогнозованих конфліктів, передбаченні доступних для огляду політичних ситуацій, плануванні державних управлінських рішень та прогнозуванні їхніх наслідків. Останнім часом поняття “футурологія” переважно вживається як образний синонім прогностики і прогнозування, що позначає всю сукупність літератури про майбутнє.

Футурологічний напрям, що отримав широке розповсюдження, почав розглядатися як засіб підведення теоретичної бази під практику прогнозування. “Футурологами”, як ми вже з’ясували, називають дослідників майбутнього, що вивчають перспективи певного процесу в тій чи іншій сфері суспільного розвитку. При цьому вони зазвичай ідуть попереду сучасної їм дійсності. “Футуролог змушений вдивлятися за горизонти дійсного крізь щілини між обставинами, прислуховуючись до попиту, або, навпаки, діючи всупереч уподобанням громадської думки” [5]. Розвиток футуроорієнтованих прогностичних підходів включає три основні етапи: 1) 60-ті — середина 70-х років ХХ ст.; 2) кінець 70-х — 80-ті роки ХХ ст.; 3) від 90-х років ХХ ст. — дотепер.

Основною особливістю футурологічних концепцій 1960-х — середини 1970-х років стало ототожнення футурології з науковим прогнозуванням і оформлення її як спеціального наукового напрямку в працях “Комісії 2000 року” при Американській академії мистецтв і наук під головуванням Денієла Белла, а також у доповідях “Римського клубу”. Обґрунтовуючи необхідність футурологічних досліджень, Д. Белл зазначав: “Люди у своїй уяві завжди прагнутимуть створити суспільства як витвір мистецтва; таким є зміст ідеалу. Беручи до уваги завдання, які мають бути розв’язані задля досягнення цієї мети, цілком достатньо зайнятися тверезим конструюванням соціальної реальності” [6, 664].

У наукових підходах першого етапу в розвитку футурологічних досліджень знайшло відображення усвідомлення людством катастрофічності сучасної цивілізації, зокрема руйнівного впливу на людину техногенного суспільства та небезпеки ядерної війни. Характерним для досліджень цього періоду є відображення стану фрустрації (краху всіх надій і віри в майбутнє, страху людини перед майбутнім — *В.Г.*). Ученими було виявлено, що в умовах стрімкої модернізації традиційні суспільства руйнуються, що у світі відбуваються зміни, які випереджають свідомість, і людині все важче стає адаптуватися до цих змін. Найбільш властивою в зазначеному контексті є книга американського вченого Елвіна Тоффлера “Футурошок” (1970), у якій всебічно схарактеризовано стрес та дезорієнтацію людини внаслідок великої кількості змін за короткий проміжок історичного часу. Оцінюючи цю книгу, російський філософ П. Гуревич зауважує: “Створивши надмогутню техніку, людина змінила ритм і плин свого життя. І тут дійсно виявилось, що найголовніша біда — зовсім не дефіцит сировини для виробництва, не руйнування екологічного середовища. Наукова думка намагається відвести ці катастрофи. Кошмар в іншому: психологічні ресурси людини не безмежні. Справа не в тому, що виникає озонова діра чи виснажиться нафтова свердловина. І навіть не в тому, що, засинаючи в одній державі, ви можете прокинутись зовсім в іншій... Раніше за все може не витримати людська психіка” [7, 6–7].

До особливостей футурологічних концепцій другого етапу можна віднести зосередження дослідницьких зусиль переважно на екологічних проблемах, розробці концепцій та моделей, які відображають злам світової цивілізації — перехід людства від епохи Модерну до Постмодерну. Якщо в 1960-ті роки в науковому середовищі у зв’язку з появою потужних комп’ютерів з’явилося

переконання, що все можна передбачити за допомогою машинного розуму, то у 1980-ті роки прийшло розуміння того, що певні події просто неможливо передбачити, насамперед ті, в яких задіяні природний або людський фактори. У цей же час були розроблені концепції “нового світового порядку” (Г. Кіссінджер) та постіндустріального суспільства (Е. Тоффлер, З. Бжезінський, Д. Белл, А. Турен).

Починаючи з 1990-х років, у рамках третього етапу, для футурологічних концепцій стає характерною яскраво виражена філософсько-історична і соціально-політична орієнтація глобального характеру. Серед таких підходів особливо виділяється ідея “кінця історії” Френсиса Фукуями (1990), в якій обґрунтовується настання історичного затишшя в майбутньому внаслідок переваги ліберальної демократії на всьому геополітичному просторі планети, а також ідея “зіткнення цивілізацій” Самуеля Гантінгтона, яка стверджує, що після руйнації двополюсного світу на людство чекає “реванш Бога”, тобто загострення суперечностей і вірогідне зіткнення між цивілізаціями, які консолідуються довкола традиційних релігій. Зміст зазначених концепцій ми розглянемо далі.

Говорячи про соціально-політичне прогнозування, котрим займається сучасна футурологія, не можна не помічати труднощів, з якими зіштовхуються західні політологи і футурологи. Їх можна звинувачувати в недостатній розробленості окремих політичних проблем, фрагментарності футурологічних концепцій, в ідеологічній упередженості, політичній наївності, примітивізмі підходів та ін. Разом з тим не можна не помітити досягнень західної футурології щодо дослідження соціально значущих тенденцій розвитку сучасних кризових ситуацій, передбачення майбутніх ризиків (інформаційного вибуху, екологічних загроз, тероризму та ін.). Озброюючи правлячі кола різних держав світу реалістичними прогнозами щодо перспектив демократії, футурологія цим самим реально сприяє подоланню або зменшенню дії негативних тенденцій в економічній, політичній і духовній сферах світового розвитку.

Футурологія, за зауваженням С. Лема, як і людська цивілізація, перебуває на перехідному етапі: “Незважаючи на зіткнення державних інтересів, що триває, стихійність історії не може далі продовжуватись. Заходи, що стосуються глобального регулювання в масштабах планети, стають невідворотними, хоча здійснити їх ми ще не в змозі. Ніколи раніше суперечності між політично нездійсненим і тим, що ми оцінюємо як життєву необхідність, не поставали перед нами з такою загрозливою силою. Ми не можемо, але мусимо; не готові, але нас постійно підштовхують заходи з глобального регулювання, які не можна відкладати на невизначений час, що відноситься до невідомої епохи гармонійної співдружності всіх народів” [2, 155].

На сучасному етапі у футурології спостерігаються дві основні тенденції: універсалізація, що характерна для недержавних футурологічних шкіл, і сепаратизм, властивий експертам, які обслуговують певні корпорації, державні структури, групи силового тиску на міжнародній арені та ін. Друга тенденція таїть у собі неабияку небезпеку, оскільки відмова від глобальних неупереджених оцінок несе загрозу для цілого світу. До того ж і самій футурології,

якщо вона стане служницею влади чи великого бізнесу, загрожує професійна деградація. З цього приводу С. Лем цілком справедливо зауважує: “Розриви в людській цивілізації — це не тільки моральна проблема. Багаті не врятуються в побудованій проти бідних фортеці, оскільки світ є єдиним” [2, 162].

Так, С. Лем вважає, що дефетизм, властивий науковій фантастиці, поширюється й на футурологію: “У футурології дефетизм виявляється з іншого боку: як заклики до невпинного “brain-storming” (у перекладі з англійської — мозкова атака, мозковий штурм. — *В.Г.*), як заклики до об’єднання сил: створення “футуристичних” шкіл і лабораторій, футурологічних комісій і банків та всіх інших інститутів, які повинні стати джерелом гостродефіцитних у футурології ідей і рішень загнущання цивілізації, що піднялася дибки, і щодо переходу від мінімалізму пропозицій затормозити прогрес до проектування оптимального майбутнього. По суті це звернення до якихось “Інших”, які зроблять те, що експерти-футурологи зробити не в змозі. Такі заклики лише утруднюють ситуацію: оскільки футурологія страждає дефіцитом не лише ідей, а й критеріїв їх відбору. Слабкість цієї дисципліни, якій ніяк не вдається встати з колін, передусім у соціологічній базі, а відсутність уяви — справа вторинна. Бо ж не випадково, що футурології не вистачає видатних авторитетів у галузі соціології, і не випадково їх роль взяли на себе самозванні дилетанти, які намагаються справжні знання замінити сміливою імпровізацією. Однак сміливості недостатньо там, де не існує відповідних фільтрів для селекції” [2, 254].

Отже, футурологія не може створити детальну картину майбутнього. Вона пропонує шляхи найкращих рішень в історичному контексті, фіксує зміну обставин, пропонує шляхи, які можуть привести до успіху. Попереджає про можливі нові помилки. Для успішного прогнозу наукова футурологія аналізує існуючі на даний момент тенденції з метою створення єдиної парадигми. Футурологія — це здатність сприймати дійсність по-новому, вміти визнавати те, що життя змінюється, і пробувати пояснювати ці зміни.

Загалом у підходах, присвячених опануванню майбутнього, починає домінувати вивільнена від заідеологізованого світобачення науково обґрунтована плюралістична тенденція щодо прогностичних засобів і можливостей. Вона не виключає нетрадиційних, до кінця ще не зрозумілих і не з’ясованих наукою варіантів. Логіка їх урахування пов’язана з тим, що все, що є на Землі, як зазначає Пауло Коельо, приховує в собі історію цілого світу: “Можна розкрити книгу на будь-якій сторінці, можна подивитись на чийсь долоню, на карту з колоди, на політ птахів — на що б не глянути, завжди можна вловити зв’язок із тим, що має статися. Фактично не ці речі самі по собі показують щось, а люди, вдивляючись у них, занурюються у Душу Світу” [8, 80].

Важко з цим не погодитись, якщо ми виходимо з узагальненого розуміння плюралістичної картини пошуків майбутнього. Якщо ж ми присвяtimo себе розробці конкретного проекту чи програми політичної діяльності у чітко визначеному сегменті політичного життя, тоді ми мусимо притримуватися наявних методологій і практики забезпечення науково вірогідних розробок, планів, проектів, програм. Поряд із цим ті, хто займається прогнозуванням розвитку науки, на думку російського вченого А. Ракитова, “на початку

XXI століття мають чітко усвідомлювати, що це не стихійний ринковий процес і що він залежатиме передусім від політики держави, позаяк комерційні структури ще не скоро стануть головними споживачами й покупцями наукової продукції”. Державні діячі повинні враховувати, що людство мусить стати на шлях сталого розвитку, а це, у свою чергу, означає, що “механізми ринкової економіки доведеться істотно обмежити, оскільки попит на товари й послуги, який постійно зростає, потребує їх надлишкового виробництва з величезною затратою не відновлюваних природних ресурсів”. А отже, зазначені механізми “несумісні з екологічно й соціально безпечним, самопідтримуваним розвитком” [9, 14].

Головною цінністю для суспільства в майбутньому має стати не прибуток, а гармонійний розвиток людини, її права, соціальна свобода, висока культура й освіченість. Ми все ще недооцінюємо головний фактор грядущого — людську духовність. Саме вона, на думку І. Гаріна, “рано чи пізно стане основним інструментом величного творення як самої людини майбутнього, так і всіх його інститутів”. Свідомість людини, яка завжди творила її буття, в майбутньому “стане головним джерелом перетворень внутрішнього і зовнішнього світів” [10, 14].

Майбутнє суспільство — це творча спільнота людей, в якій кожна людина має виконувати свої обов’язки високопрофесійно, з усвідомленням власної місії — забезпечення прагнення суспільства та окремих індивідів до конструктивних змін, формування впевненості в майбутньому, органічного поєднання світових здобутків та національної культурно-історичної традиції. Ми мусимо повсякчас пам’ятати: хоча майбутнє і не визначає наше сучасне буття, однак уявлення про нього, які формуються в рамках футурології, поза всяким сумнівом, впливають на дії людей в межах сучасності. В цьому сенсі Брюс Стерлінг зазначає: “Майбутнє — найширша з можливих сфер дослідження. Воно відсовує все — і події, і явища — в найбільш віддалену частину циферблату постійно цокаючого годинника вічності” [11, 9].

Футурологічні прогнози базуються на трьох основних чинниках: засобах, мотивах і можливостях. Засоби — це рушійні сили змін, наукові й технологічні зміни. Цей інструментарій, однак, за певних умов має межі свого застосування, з приводу чого Т. Сарсакова зауважує: “Потрібно зазначити, що вже сьогодні стає дедалі важче робити якісь наукові прогнози, оскільки для них необхідно відштовхуватися від реального часу. Ми живемо в часи стрімких технологічних змін, мінливої глобальної політики, зміни клімату. Все це, поєднуючись з випадковостями, може призвести до непередбачуваного майбутнього” [12]. Майбутнє перестало бути синонімом прогресу. Світ змінюється у багатьох напрямках: технічному, соціальному, економічному, політичному й екологічному. Що стосується мотивів, то вони коріняться в бажаннях людей, які найбільше виявляються в масовій культурі. І нарешті можливості — це прориви в перешкодах, які стоять на заваді змін. Це, в першу чергу, — нові технології й інноваційний розвиток.

Страхи і хвилювання людей з приводу свого майбутнього, як правило, значно гірші за реальність. В усі часи існував розрив між тим, що ми знаємо,

і тим, як ми до цього ставимося, — між науковими даними і їх суспільним сприйняттям. “Люди платять футурологам за те, щоб вони малювали рай-дужні перспективи і пророкували видатні новації майбутнього, а зовсім не за те, щоб вони сумували наодинці, оплакуючи віджиле й відмерле. Але відступи, поразки і втрати — така ж невід’ємна частина майбутнього, як тріумфи й інновації” [13, 12].

Логіка необхідності здійснення футурологічних досліджень як пізнання маловідомого чи невідомого, прихованого за обрієм майбутнього, найбільш виразно постає з формули американського державного діяча і футуролога Дональда Рамсфельда: “Є знане відоме. Це речі, про які нам відомо, що ми їх знаємо. Є знане невідоме. Тобто речі, про які нам відомо, що ми їх не знаємо. Але також є незнане невідоме. Це речі, про які нам невідомо, що ми їх не знаємо”. Процес відслідковування тенденцій формування майбутнього — безкінечний, оскільки жодна технологія не вливається плавно в ріку майбутнього. Футурологи часто екстраполюють сучасні технологічні та суспільні тенденції і вважають, що вони будуть розвиватися тими самими темпами в майбутньому, однак технічний прогрес у дійсності має власні шляхи і темпи розвитку. Ніщо не старіє такими темпами, як майбутнє, ніщо так швидко не виходить у тираж, як останні досягнення високих технологій.

Футурологія і технологічне прогнозування досі належним чином не розвинулись у пострадянських країнах, у тому числі й в Україні. Що ж стосується наявних, нині популярних центрів аналізу і прогнозу, то тут варто погодитись з І. Бестужевим-Ладою, що вони є далекими від завдань наукового дослідження проблематики майбутнього й переважно займаються звичайними пророцтвами, до яких, як правило, їх спонукає замовник. Зрештою, це проблема не лише ідеології. На Заході зазначені напрями наукових досліджень хоча й отримали значний розвиток, однак і там на всіх рівнях переважає прагнення отримати не прогноз-попередження, який допомагає зважувати можливі наслідки управлінських рішень, а прогноз-передбачення, що орієнтує на вгадування майбутніх подій. Отже, людям варто уважніше прислухатися до голосу розуму й засвоїти істину, досить точно сформульовану І. Бестужевим-Ладою: людині не дано знати майбутнє — інакше життя втрачає сенс, зате дано його творити, і саме в цьому полягає сенс людської діяльності.

Зазначивши недостатній рівень вітчизняної футурологічної думки, заради справедливості слід зазначити, що й серед українців можна відзначити мислителів, думка яких звернена до близького й віддаленого майбутнього. До таких вчених, зокрема, належали наші визначні сучасники кардіохірург і соціальний мислитель Микола Амосов і член Римського клубу Богдан Гаврилишин.

В останні роки свого життя Микола Амосов запропонував концепцію, у якій виклав власне бачення майбутнього світоустрою. Основу даної концепції становить думка вченого про стабільність біології людини, незважаючи на досягнення науково-технічного прогресу. Оскільки всі складні системи “типу живих” існують на компромісах, таким компромісом, апробованим в історії, є для людства капіталізм з демократією. Останній, звичайно, далекий від ідеа-

лу, але все ж таки кращий за жорстокі альтернативи, якими постали “хвороби суспільства” — фашизм, комунізм, націоналізм, релігійний фанатизм.

Людство може вижити на основі по-справжньому хорошої ідеології, яку можна розробити за допомогою комп’ютерів на основі вивчення “людини соціальної”, вичленивши з неї біологічне начало й досконало дослідивши суспільні системи. Можливість раціонального створення відповідної людській біології ідеологічної системи М. Амосов ілюструє прикладом стійкості релігії: “Хай Бог придуманий, але він закарбований у нейронах мозку мільярдів людей, розтиражований у книгах і цим став таким же матеріальним, як природа чи техніка. Чому ж це трапилось? Чому придумана ідея доброго Бога — Христа, Будди, Магомета — змогла розповсюдитись, оволодіти розумом людей, мирним шляхом, без насилля і перетворитися на реальну силу, що рухає історію? Чому комуністична утопія навіть за допомогою терору не зуміла пройти такий шлях? Пояснення тільки в “біологічності” ідеї доброго Бога. Значить, у генах більшості людей (не всіх!) є рецептори віри в добро, є потреба в ідеалі. На цьому ґрунті християнська релігія створила європейську цивілізацію, яка завоювала світ, якщо не прямо, то через ідеологію — “протестантську етику” — етику праці, бережливості й особистої ініціативи” [14, 114–115].

На думку вченого, природу людини перекреслити ідеями неможливо, але підправити вихованням реально, насамперед за допомогою освіти і втілення основоположних позитивних цінностей людського буття, таких як сім’я, праця, особиста ініціатива. Суспільство має жити в умовах свободи, врегульованої моральними принципами. Система влади повинна ґрунтуватися на демократії, дозований відповідно до рівня культури і власності з обов’язковою змінюваністю лідерів і контролем. Все це повинне підкріплюватися розвитком науки з пріоритетністю вивчення проблем людини, суспільства, екології. Відповідно реалізація ідеологій має стати продуктом самоорганізації, що передбачає своєрідний ланцюг зусиль: “лідер — вибір ідеї — одностороннє — поширення — завоювання влади”. Життєздатність консолідованих зусиль “підтверджується стійкістю, прогресом, значенням держав”. Оптимум координат “визначається передісторією країни: вихідним рівнем економіки і культури, попередньою ідеологією, традиціями” [14, 10].

Виводячи прогноз на період, що піддається розрахункам, М. Амосов вважає, що в людях і способі життя не відбудеться значних змін, оскільки це пов’язано з неможливістю кардинально змінити біологічну природу людини. Навіть якщо й намітяться певні наукові підходи в цьому напрямі, матеріальні можливості не дозволять поширити їх настільки, щоб вплинути на життя всього людства. У соціальному складі населення багатих країн зросте лише багатоманітність праці та зміниться її характер. Щодо бідних країн, то тут ще довго людина буде дешевшою за машини, хоча внаслідок поширення освіти відсоток кваліфікованих робітників і спеціалістів може зрости у 2–3 рази. Релігія не зникне, а радше збереже свої позиції на сучасному рівні, оскільки існує біологічна потреба вірити, здатна протистояти скепсису матеріалізму.

Майбутнє, навіть віддалене, не обіцяє безконфліктності в суспільстві, не гарантує постійного соціального прогресу й оптимальної ідеології. “Недоліки

Розуму наявні на всіх рівнях: у громадян, суспільностей і всього людства”. Внаслідок цього виникатимуть “коливання і неспівпадіння інтересів на всіх рівнях суспільних структур”. Особливо небезпечними будуть бідні країни, “поки в них не сформується капітал і не інтегрується у світове господарство”. Егоїзм, нестатки і пріоритет щодо найближчих цілей “можуть мобілізувати народи на авантюрні дії”. Гарантією стабільності світу “послугують розвинені країни з відпрацьованою ідеологією і високим рівнем Суспільного Розуму, здатного контролювати емоційні сплески громадян” [13, 160–161].

Основний висновок М. Амосова полягає в тому, що людство не загине, але для його подальшого збереження потрібна наполеглива праця. Все це залежить не тільки від розвитку світу як цілого, а й від конкретних суспільств, оскільки розвиток кожного суспільства йде через колективну та індивідуальну творчість. Розум суспільства втілений у розумі його членів з різним ступенем участі, що залежить від ідеології, державного устрою, рівня НТП і розвитку економіки. Насамперед він спрямований на управління громадянами і тільки через них впливає на природу та інші суспільності. Основними шкалами для компромісного вибору координат потрібної ідеології є: свобода — рівність; матеріальне — духовне; праця — розваги; суспільне — особисте (або егоїзм — альтруїзм); терпимість — непримиримість; сучасне — майбутнє; бог — матерія (або віра — знання); загальнолюдські — групові цінності. За допомогою оптимуму, збалансованого в бік позитивних цінностей, руйнівні тенденції невдовзі повинні компенсуватися охоронними, оскільки це диктується мінімальною розумністю. Саме на неї можна сподіватися, вважає вчений. Однак втрати у слаборозвинених країнах невідворотні. Можливо, будуть принесені в жертву сотні мільйонів людських життів, щоб спонукати всіх людей планети до економії, а багатих ще й до співпереживання.

Подальший розвиток людства український учений визначає терміном “ви-зрівання цивілізації”. На його думку, жорстокість у світі внаслідок такого ви-зрівання буде послаблюватись. “Люди стануть багатшими, більш освіченими, а значить, більш гуманними, тобто більше будуть співпереживати одне одному. А тому маловірогідно, що нас може поглинути хвиля жорстокості. Хоча в окремих місцях планети навіть на тлі освіченого суспільства можуть виникнути захоплення доктринами та ідеологіями, які провокують розвиток жорстокості. Але це буде не тотальне ураження, не хвороба всього людства, а окремі прояви” [15]. Оскільки матеріальна й інтелектуальна нерівність поступово зникатимуть, демократичні норми не втратять своєї привабливості. Люди захочуть жити в умовах відносної рівності й мати права, тому що демократія є прямим наслідком рівня освіти. Цінності ХХІ століття не зміняться, і демократія й надалі регулюватиме суспільство. Перспективою людства є соціально орієнтована держава, що становить компроміс між змагальницьким суспільством, похідним від біологічної нерівності людей, і підвищенням гуманізму, похідним від розвитку освіти.

Доповідь Богдана Гаврилишина Римському клубові “Дороговкази в майбутнє” (1979 р.) зафіксувала прагнення вчених цього періоду до пошуку шляхів, якими можуть розвиватися різні суспільства з тим, щоб, за словами відо-

мого японського вченого і політика Сабуру Окіти, “не залишатися застиглими у тенетах вчорашніх поглядів, ідеологій і проблем”. Зазначена доповідь дотепер залишається актуальною. Характеризуючи в той час найпридатніший сценарій розвитку СРСР, учений, зокрема, зазначив: “Можливими наслідками спроби зберегти існуючий стан були б зростаючі невдоволення, ворожість і дисидентство, а потім спалахи насильства, що підсилювалися б окремими подіями, які вели б до розпаду Радянського Союзу. В результаті більшість нинішніх союзних республік стали б незалежними державами. Вони прагнули б зберегти свою незалежність протягом кількох десятиліть. Зазнавши радощів і гіркоти такої незалежності, вони, можливо, добровільно створили б більші об’єднання, подібні до Сполучених Штатів Європи або Середньої Азії, водночас, відповідно, зберігаючи свою культурну самостійність, як у сучасному Європейському Економічному Співтоваристві, Російська республіка також знайшла б своє місце у такій наднаціональній будові, де вона посіла б місце сильного партнера, але лише партнера” [16, 54–55].

У своїй доповіді Б. Гаврилишин започаткував застосування методології аналізу ефективності держав з метою створення нової галузі, яку він називає “архітектурою суспільних устроїв”. Аналізуючи доповідь Б. Гаврилишина, С. Грабовський зазначає: “Йшлося не про чергову утопію, яка змалювала б “прекрасний новий світ”, а про суто наукову працю, що поєднувала три аспекти: аналітику, що мала пояснити, чому одні суспільства є ефективнішими за інші; рекомендації, яким чином і що саме змінити у соціально-економічному житті тієї чи іншої країни для підвищення ефективності економіки; прогностику, покликану окреслити вірогідність тих чи інших змін у різних країнах і можливі наслідки цих змін” [17]. Прогностичний потенціал доповіді українського вченого у подальшому був підтверджений розпадом СРСР, глобальними змінами в Китаї, зростанням загроз з боку ісламського фундаменталізму, нелінійністю сучасного вирішення соціальних проблем для різних країн, підвищеною увагою до проблематики інноваційного розвитку в рамках національних держав. Сьогодні Б. Гаврилишин продовжує наполягати на проголошених ним 1979 року ідеях й у своїх наукових розвідках веде мову про необхідність “поєднання політичної свободи, економічної ефективності, соціальної справедливості й симбіотичного співжиття з природою” [17].

Перевидану 2009 року доповідь Б. Гаврилишин доповнив спеціальним розділом “Україна: 20 минулих і 20 майбутніх років”, у якому міститься системне бачення перспектив становлення незалежної демократичної України [18]. У цьому розділі, зокрема, подаються шляхи виходу українського суспільства з кризового стану та напрями демократизації суспільно-політичного життя, підвищення ефективності управління державою і суспільством. Важливою передумовою забезпечення ефективності суспільного розвитку Б. Гаврилишин вважає прихід до влади в усіх її гілках і на всіх рівнях нової справжньої політичної еліти — більш професійної і патріотичної, здатної діяти на основі сучасних інформаційно-комунікаційних засобів, наділеної мобілізаційним баченням майбутньої України. Для майбутнього демократичного розвитку України Б. Гаврилишин вважає необхідними інституційні зміни на основі де-

централізації, ліквідації посад голів державних адміністрацій, забезпечення виборності на місцях. Поряд з цим вчений вважає за необхідне і прогнозує скорочення кількості партій до 5–7. Це мають бути партії європейського типу з чіткими ідеологіями, програмами, принципами внутрішньої і зовнішньої політики. В економічній сфері необхідно досягти темпів зростання ВВП до 8–10 % щорічно з одночасним зниженням інфляції за рахунок інноваційного розвитку, зменшення адміністративних бар'єрів на шляху створення нових підприємств, поліпшення інвестиційного клімату, оптимізації податкової системи, забезпечення сталого економічного розвитку. У соціальній і гуманітарній сфері необхідно орієнтуватися на підвищення якості науки, освіти й охорони здоров'я. Науку й освіту слід тісно пов'язати з виробництвом, сферу охорони здоров'я — приватизувати за умови обов'язкового страхування й контролю держави за якістю надання медичних послуг.

Таким чином, однією з найважливіших функцій сучасної науки є її орієнтованість на передбачення тенденцій розвитку світу в майбутньому з тим, щоб допомогти нинішнім і наступним поколінням адаптуватися до грядущих кардинальних змін у способі буття людини й життєдіяльності суспільства. Сьогодні, коли людство проходить у своєму розвитку за кілька десятиліть те, що проходило в минулому впродовж століть, ця функція набуває пріоритетного значення. Сучасний світ потребує формування проєктів майбутнього співжиття не лише на національному, а й на цивілізаційному рівні. Лише так можна адекватно відповісти на виклики ХХІ і наступних століть.

Джерела

1. *Jalochowski K.* Co przyszlosc pokaze? // *Polityka*. 2009. Nr. 2 (2687). 10 stycznia. S. 32.
2. *Лем С.* Фантастика и футурология : в 2 кн. / Пер. с пол. С. Н. Макареца ; под ред. В. И. Борисова. М.: АСТ; Ермак, 2004. Кн. 1. С. 66.
3. *Турчин А., Батин М.* Футурология. ХХІ век: бессмертие или глобальная катастрофа [Електронний ресурс] // Персональный сайт Алексея Турчина. URL: www.avturchin.narod.ru/futur1.doc
4. Большой толковый социологический словарь (Collinz): в 2 т. М.: Вече; АСТ, 1999. Т. 2: П–Я.
5. *Култаєва М.* Футурологічні розвідки сучасної філософії освіти: теоретичні побудови та проблеми їх здійснення (стаття перша) // *Філософська думка*. 2002. № 4. С. 77.
6. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования [пер. с англ.]. М. : Academia, 1999.
7. *Тоффлер Э.* Шок будущего [пер. с англ.]. М. : АСТ, 2002.
8. *Коельо П.* Алхімік / Пер. з порт. В. Морозова. Львів: ВНТЛ Класика, 2002.
9. *Ракитов А. І.* Наука ХХІ століття: глобальні трансформації і перспектива // *Науковий світ*. 2002. № 5. С. 6.
10. *Гарин І.* Что ждет Украину. Харьков: Торсинг плюс, 2009. С. 14.
11. *Стерлинг Брюс.* Будущее уже началось: Что ждет каждого из нас в ХХІ веке? / Пер. с англ. И. Цибизовой. Екатеринбург: У-Фактория, 2005.
12. *Сарсакова Т. М.* Реальність майбутнього в уявленнях письменників-фантастів, державних та громадських діячів // *Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2009. № 2. С. 131–134.

13. Амосов Н. М. Разум, Человек, Общество, Будущее. К.: Байда, 1994. С. 114 — 115.
14. Амосов Н. Размышления об обществе, будущем и об Украине // Новітня Україна 1991–2001 (Роздуми видатних сучасників): кол. монографія / Амосов М. М., Сабодан В. М., Грач Л. І. та ін.; за заг. ред. М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна. К. : МАУП, 2001.
15. Рубеж веков: На вопросы анкеты “МН” отвечает академик НАН Украины Николай Амосов // Столичные новости. 1998. 05–12 мая.
16. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє / Пер. з англ. Л. Л. Лещенко. К.: Основи, 1993.
17. Грабовський С. Віднайдені дороговкази // Дзеркало тижня. 2009. № 19 (747).
18. Гаврилишин Богдан. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє [доповідь Римському Клубові] / Упоряд. В. Рубцов. 3-тє вид., доп. К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. 248 с.

Однією з найважливіших функцій сучасної науки є її орієнтованість на передбачення тенденцій розвитку світу в майбутньому з тим, щоб допомогти нинішнім і наступним поколінням адаптуватися до грядущих кардинальних змін у способі буття людини й життєдіяльності суспільства. Сьогодні, коли людство проходить у своєму розвитку за кілька десятиліть те, що проходило в минулому впродовж століть, ця функція набуває пріоритетного значення. Сучасний світ потребує формування проектів майбутнього співжиття не лише на національному, а й на цивілізаційному рівні.

Any forecast, especially in the long term, there is a high degree of uncertainty. However, this does not mean that we should not build models of the future. Today they can become major benchmarks that will lead human civilization on the right path forward. Scientifically reasonable attempts to predict the future covering issues related to climate change, the environment, demographics, the formation of a multipolar world order, dialogue and partnership of different civilizations, formation of international law that could regulate the universally recognized norms of relations between states and civilizations and others. Try to anticipate the future should to a certain extent prepare for it. Try to anticipate the future should to a certain extent prepare for it. Because has Seneca said: “When a person does not know which harbor he sent for her, no wind will be fair.” One of the most important functions of modern science is its focus on predictions of trends of the world in the future in order to support current and next generation coming to adapt to major changes in the way the human being and of society. Today, when humanity passes in its development at decades what passed in the past over the centuries, this feature takes priority. The modern world requires a forming future coexistence projects not only on national but also on the level of civilization.

Одной из важнейших функций современной науки является ее ориентированность на предсказания тенденций развития мира в будущем с тем, чтобы помочь нынешним и будущим поколениям адаптироваться к грядущим кардинальным изменениям в способе бытия человека и жизнедеятельности общества. Сегодня, когда человечество проходит в своем развитии через несколько десятилетий то, что проходило в прошлом на протяжении веков, эта функция приобретает приоритетное значение. Современный мир требует формирования проектов будущего общежития не только на национальном, но и на цивилизационном уровне

Надійшла 3 лютого 2017 р.

Р. В. ГУЛА

Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ Й ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

Наукові праці МАУП, 2017, вип. 52(1), с. 49–55

Розглянуто співвідношення концептуальних понять “політичний міф” та “історична пам'ять”. Проаналізовано формування міфологічної свідомості особистості за допомогою інструментарію політичної міфологізації, на основі якого створюються політичні архетипи та стереотипи. Крізь призму різних наукових підходів розкрито зміст поняття “історична пам'ять” для визначення пріоритетних напрямів формування “історичної політики” держави.

Відсутність світоглядного консенсусу в українському суспільстві на регіональному рівні та суб'єктивно-особистісному сприйнятті різних моделей історичної пам'яті значно активізує процеси політичної міфологізації історичного минулого, що загострюється, й об'єктивними умовами поліетнічного, поліконфесійного та білінгвістичного стану суспільства й різними історичними умовами формування національно-регіональних ідентичностей. Це спричинює виникнення **проблеми** істотних розбіжностей у процесі усвідомлення аксіологічних основ державного будівництва, прикладом якого є гібридний конфлікт на Сході країни. Сторони та учасники локального протистояння знаходяться під впливом системної взаємодії міфологічного світогляду та колективної свідомості, що формує новий продукт — політичний міф на основі інтерпретації власного бачення історичної пам'яті.

В останні десятиліття особлива увага вітчизняної та зарубіжної історіографії звернена на дослідження особливостей функціонування та розвитку патріотичної ідеології як структурного елементу духовного єднання нації та армії на основі створення національної моделі історичної пам'яті. У цьому контексті слід вказати на величезний науковий внесок в розроблення концептуальних понять політичного міфу та історичної пам'яті таких сучасних українських дослідників як Г. Касьянов, Л. Зашкільняк, О. Висоцька, П. Тронько, В. Масненко, В. Артюх, В. Солдатенко. Активізація зусиль щодо створення моделі історичної пам'яті притаманна співробітникам Інституту національної пам'яті, особливо його керівнику В. В'ятровичу.

Висвітливо особливості співвідношення понять історичної пам'яті та політичного міфу у формуванні парадигми історичної політики на сучасному етапі розвитку держави.

Політичний міф — це специфічний спосіб пояснення об'єктивної дійсності в формах організованої комунікації колективного знання у вигляді імперативно визначених догм і застосування інструментарію маніпуляції суспільною та індивідуальною свідомістю за допомогою детермінації спеціально відібраних фактів, концепцій, теорій.

Характерними особливостями політичного міфу є:

- *інтерпретація реалій об'єктивної дійсності виключно в догматизованих міфологічних формах*;

- тісний зв'язок з *історичним* міфом, що стосується насамперед ранніх періодів історії, адже недавнє минуле навіває неприємні спогади про “колоніальне рабство”, “іноземну окупацію”, участь в акціях, які порушують норми міжнародного гуманітарного права та ін.;

- *контрфактичність* — свідомий добір системи доказів, що визначає міфологеми та ігнорування фактів, які руйнують смислосначення міфу; еклектичне узагальнення одиничних, суперечливих фактів для обґрунтування власної міфологічної конструкції;

- *інструменталізація сучасних політичних задач* (“повернення “споконвічних” земель) на основі ірраціонально-містичного сприйняття історії;

- *стереотипізація минулого* (“золоте століття”) й сучасного (“славетні нащадки”, “одвічні лицарі”) в міфологічних формах історичної пам'яті;

- *фальсифікація історичних аргументів*. Моделям історичної пам'яті гостро не вистачає корпусу нових історичних джерел, який вже достатньо вивчений, тому для зміни суспільної свідомості часто використовують спеціально підроблені історичні документи;

- *структурність*. Міф — цілісна структура, яка сприймається лише у своїй сукупності. “Руйнування” хоча б одного елементу міфу виводить носія міфологічного світогляду за його межі [1, 65–67].

На основі політичного міфу формується інструментарій *політичної міфологізації* як “спосіб підпорядкування реальності визначеному смисловому порядку, що наділяє її структурою, організацією, принципами функціонування” [2, 615]. Формами міфологізації є легітимізація влади, сакралізація національної держави та її історії та харизматизація національних і політичних лідерів.

За допомогою політичної міфологізації державними інституціями формується *політична міфологія* — сукупність поглядів, уявлень та почуттів при специфічній інтерпретації історичних подій, політичних процесів, особистостей національних і політичних лідерів, ключових характеристик нації та держави, які мають пріоритетне значення в його суспільній та індивідуальній свідомості.

На основі політичної міфології формуються архетипи та стереотипи.

Політичний архетип можна визначити як систему світовідчуттів чуттєвих образів на рівні інстинктів і світосприйняття уявлень про власну світоглядну парадигму ролі та місця держави і нації в об'єктивній реальності. На побутовому рівні політичний архетип є неусвідомленим елементом образу держави, його політичної системи, нації, які швидше виступають у формі асоціатив-

них кліше для спрощеного сприйняття власної держави та нації й одночасно слугують перепорою для об'єктивного сприйняття інших політичних систем [3, 44].

Політичні стереотипи — це сукупність схематизованих й узагальнених уявлень у колективній та індивідуальній свідомості (підсвідомості) про найхарактерніші риси політичної системи держави та соціальної структури суспільства [4].

При побудові структури політичного міфу активно використовується категорія “історична пам'ять”, яка виконує функції об'єднання різних поколінь держави, забезпечення спадкоємності морально-духовних цінностей та збереження духовно-ментального коду нації. Одночасно історична пам'ять є результатом формування моделі стандартизованих уявлень в колективній психології та суспільної свідомості про історичне минуле на основі інженерії політичного міфу в визначеному символічному полі. У цьому випадку історична пам'ять — це результат духовно-культурного, соціального, політичного конструювання та комплексний інструментарій формування нових культурних, соціальних, політичних, релігійних ідентичностей.

За визначенням Г. Касьянова, “*історична пам'ять* — це цілеспрямовано сконструйований засобами історичної політики стійкий набір взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле групи, кодифікований та стандартизований в громадських, культурних, політичних дискурсах, міфах, символах, мнемонічних і комеморативних практиках” [5].

Історична пам'ять в онтологічному вимірі виступає як сфокусована свідомість, що відображає особливе значення й актуальність інформації про минуле у тісному зв'язку із сучасним і майбутнім [6; 7]. Виходячи з цього, історична пам'ять відіграє особливу роль у формуванні національної самосвідомості та національної самоідентифікації індивіда та групи в процесі створення політичної нації. Вона фіксує величезну кількість подій та внаслідок відбору і синтезу формує константи національної історії на основі пріоритетних принципів політичної і національної аксіології. Таким чином, відбувається поділ історичного досвіду на позитивний, що належить засвоювати та примножувати, і негативний, який слугує застереженням [8]. На думку Л. Зашкільняка, “історична пам'ять — це здатність людського розуму зберігати індивідуальний та колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на підставі цього досвіду уявлення про історію як таку та своє місце в ній. Фактично історична пам'ять — це наявна інформація для соціальної ідентифікації особистості і спільноти” [9].

Зміст категорії “історична пам'ять”, на думку українських дослідників, розкривається як “фундамент національної ідентичності” [10], “своєрідний потенціал народу” [11, 227], “суспільно-психологічне оснащення спільноти” [12, 53]. Сутністю історичної пам'яті є “історичні зрізи практично всіх виявів суспільної свідомості” [13, 14]. Тобто актуалізація історичної пам'яті є фундаментом для конструювання історичної свідомості політичної національної спільноти. Це своєрідний індикатор процесу систематизації, збереження, відтворення та трансляція історичного минулого народу, країни, держави

з метою його використання в організації діяльності людей чи для впливів у сфері соціальної свідомості [14, 72], оскільки історичну пам'ять традиційно пов'язують із комплексом знань про історичний розвиток суспільства та його політичної організації [15].

Водночас розкриття сутності поняття “історична пам'ять” у розвідках українських дослідників істотно різниться, тож можна нарахувати цілу низку наукових підходів до її трактування.

Так, представник *конвенціонального підходу* В. Артюх вважає, що “загальнонаціональна історична пам'ять — це угода (культурна, ідеологічна) між різними варіантами локальних моделей пам'яті, що належать різним соціальним групам та політичним силам, що їх представляють” [16].

Група дослідників, яку умовно можна віднести до *конструктивістського підходу*, вважає, що історична пам'ять є інструментом конструкції феноменів людської свідомості. Наприклад, В. Карлова доводить, що історична пам'ять є елементом духовного життя суспільства, духовно-практичним феноменом, який формує історичну свідомість. Також історична пам'ять виступає соціокультурним феноменом, який формує мову, культуру, духовність, національну свідомість [17].

Представники *структурного підходу* дотримуються думки, що історична пам'ять та національна мова — це структурні константи національної ідеї [18, 3].

Деякі дослідники *гносеологічного підходу*, наприклад Г. Бондаренко, визначають історичну пам'ять як об'єкт дослідження, як “категорію історичного пізнання, що складається із сукупності матеріальних, духовних та генетичних джерел суспільства” [19, 133].

Апологети *комплексного підходу* трактують історичну пам'ять як спосіб збереження й трансляції минулого при загрозі втрати традицій; індивідуальну пам'ять про минуле; частину соціального запасу знань, що існувала вже в примітивних суспільствах; колективну пам'ять про минуле, певної групи; соціальну пам'ять суспільства; ідеологізовану історію держави-нації; синонім історичної свідомості (пізнання); визначальний чинник національної ідентичності; канал передачі досвіду та відомостей про минуле, важливу складову самоідентифікації людини та соціальних груп тощо [20, 113].

Психологічний підхід визначає історичну пам'ять як соціально-психологічне явище та соціодуховний феномен, змістом яких є збереження та відтворення індивідом, соціальною групою, класом тощо поглядів, уявлень, емоцій, традицій, звичаїв, етичних норм, що були притаманні минулому. На основі історичної пам'яті історичне мислення формує національні ідеї, які консолідують націю, служать орієнтиром на шляху формування історичної свідомості [21, 298–299].

Формування історичної пам'яті відбувається за допомогою державних інститутів у інтересах політичних, культурних, етнічних та інших громадських груп у боротьбі за владу, її утримання або перерозподіл. У цьому випадку можна говорити про цілеспрямовану державну історичну політику.

На думку Г. Касьянова, — “історична політика — це різновид політики, метою і змістом якої є цілеспрямоване конструювання та утилітарне використання в політичних цілях “історичної пам’яті” та інших форм колективних уявлень про минуле і його репрезентацій — у тому числі професійної історіографії” [22].

Таким чином, можна стверджувати, що історична пам’ять, яка заснована на політичному міфі за допомогою історичної політики, є засобом забезпечення політичної, культурної чи інших форм лояльності соціуму діючої влади та інструментом утримання ідеологічного та політичного контролю над суспільством у вигляді ідеологічної та політичної інструменталізації історії шляхом створення стійких імперативно визначених догм з метою маніпуляції суспільною та індивідуальною свідомістю. Загострення “війн історичної пам’яті” відбувається і внаслідок завищеного градусу стану міфологізації суспільної свідомості. Виходячи з цього, світ усе частіше стає заручником ситуації, коли гуманітарні за своєю сутністю проблеми є основою серйозних політичних і локальних військових конфліктів сучасності.

Джерела

1. *Гула Р. В.* Патриотизм и национализм. Опыт историософского анализа: монография / Руслан Владимирович Гула. Днепропетровск : Герда, 2014. 198 с.
2. *Висоцька О. Є.* Міфологізація та сакралізація як технології легітимації політичної влади / Ольга Євгенівна Висоцька // Гілея. 2013. № 66. С. 611–620.
3. *Щурко О. М.* Особливості трансформації та формування міжнародного образу України на сучасному етапі: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. / Щурко Олена Михайлівна. Л., 2010. 219 арк.
4. *Маслова В. А.* Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Валентина Аврамовна Маслова. М. : Академия, 2001. 208 с.
5. *Касьянов Г. В.* К десятилетию Украинского института национальной памяти (2006–2016) [Електронний ресурс] / Георгий Владимирович Касьянов // Historians. — Published on Thursday, 14 January 2016 08:24. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiiyu-ukrainskogo-instituta-natsional-noj-pamyati-2006-2016>
6. *Тощенко Ж. Т.* Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния [Електронний ресурс] / Жан Терентьевич Тощенко. URL: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/newhist/himem.htm>
7. *Тронько П. Т.* Інститут національної пам’яті як засіб зцілення від пострадянської ментальності / Петро Тімофійович Тронько // Дзеркало тижня. 2005. № 45 (473). 19–25 листопада.
8. Проблеми формування національної свідомості в Україні: монографія / П. К. Ситник, А. П. Дербак. К. : НІСД, 2004. 226 с.
9. *Зашкільняк Л. О.* Історична пам’ять і соціальні функції історії у сучасному світі / Леонід Опанасович Зашкільняк // Україна — Європа — Світ. Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С.156–159.
10. *Яковенко Н. М.* Нова доба — нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України [Електронний ресурс] / Наталія Яковенко. URL : <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/yakovenko.rtf>

11. Дробижева Л. М. Историческое самосознание как часть национального самосознания народов / Леокадия Михайловна Дробижева // Традиции в современном обществе. М. : Наука 1990. С.228–231.
12. Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / Віталій Васильович Масненко // Український історичний журнал. 2002. № 5. С. 49–62.
13. Полянский В. С. Историческая память в этническом самосознании народов / Владимир Семенович Полянский // СоцИС. 1999. № 3. С. 14–29.
14. Зерній Ю. О. Історична пам'ять як об'єкт державної політики / Юлія Олександрівна Зерній // Стратегічні пріоритети. 2007. № 1(2). С. 71–76.
15. Солдатенко В. Ф. Пам'ять. Історична пам'ять. Національна пам'ять / Валерій Федорович Солдатенко // Українознавство. 2011. № 2(39). С. 139–140.
16. Артюх В. А. Зміст поняття історична пам'ять на тлі українських реалій / В. А. Артюх [Електронний ресурс] // Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. URL: http://soippo.narod.ru/documents/konf_zhuk/artuh.doc
17. Карлова В. В. Основні фактори формування і розвитку національної самосвідомості [Електронний ресурс] / Валентина Володимирівна Карлова // Національна Академія державного управління при президентові України. URL: www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kvvrns.pdf
18. Смольніков Ю. Б. Проблема відродження української мови та історичної пам'яті в Україні (др. пол. 80-х — поч. 90-х рр. XX ст.). Теоретичний аналіз / Юрій Борисович Смольніков. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. К., 2005. 20 с.
19. Бондаренко Г. В. Історичне пізнання: питання теорії та практики / Геннадій Васильович Бондаренко. Луцьк: Ред.-вид. відділ Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. 192 с.
20. Киридон А. М. Концепт “історична пам'ять”: варіативність діфініювання / Алла Миколаївна Киридон // Україна — Європа — Світ. Вип. 3: Міжнародний випуск наукових праць. Серія Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С. 112–116.
21. Курс лекцій з філософії: навч. посіб. / А. А. Герасимчук, З. І. Тимошенко. К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2002. 422 с.
22. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять / Георгій Володимирович Касьянов // Український історичний журнал. 2016. № 2(527). С. 118–137.

Історична пам'ять, яка заснована на політичному міфі за допомогою історичної політики, є засобом забезпечення політичної, культурної чи інших форм лояльності соціуму діючої влади та інструментом утримання ідеологічного та політичного контролю над суспільством у вигляді ідеологічної та політичної інструменталізації історії шляхом створення стійких імперативно визначених догм з метою маніпуляції суспільною та індивідуальною свідомістю. Загострення “війн історичної пам'яті” відбувається й унаслідок завищеного градусу стану міфологізації суспільної свідомості. Виходячи з цього, світ усе частіше стає заручником ситуації, коли гуманітарні за своєю сутністю проблеми є основою серйозних політичних і локальних військових конфліктів сучасності.

In the article the value conceptions “political myth” and “historical memory”. Analyzed the formation of mythological consciousness personality using instruments of political mythologizing on which created political archetypes and stereotypes. Throughout the prism of different scientific approaches disclosed the concept of “historical memory” to determine the priorities of the formation of “historical policy” of the state.

The political myth is a specific way of explanation of objective reality in the forms of communication of organized collective knowledge imperative as defined dogmas and use tools and individual manipulation of public opinion by the determination specially selected facts, concepts, theories.

Political archetype can be defined as a system of attitude sensory images at instincts and worldview ideas about their own ideological paradigm of the role and place of the state and nation in objective reality. At the household level political archetype is unconscious element image of the state, its political system, the nation that soon appear in the form of associative cliches for easy perception of the state and nation and at the same time serve as an obstacle for an objective perception of other political systems.

Political stereotypes — a collection shematyzovanyh and generalized concepts in the collective and individual consciousness (the subconscious) of the most characteristic features of the political system of the state and social structure.

The historical policy — a kind of policy, purpose and content of which is purposeful and utilitarian design used for political purposes “historical memory” and other forms of collective ideas of the past and its representations — including professional historiography

Историческая память, основанная на политическом мифе с помощью исторической политики, является средством обеспечения политической, культурной или иных форм лояльности социума действующей власти и инструментом удержания идеологического и политического контроля над обществом в виде идеологической и политической инструментализации истории путем создания устойчивых императивно определенных догм с целью манипуляции общественным и индивидуальным сознанием. Обострение “войн исторической памяти” происходит и вследствие повышенного градуса состояния мифологизации общественного сознания. Исходя из этого, мир все чаще становится заложником ситуации, когда гуманитарные по своей сути проблемы являются основой серьезных политических и локальных военных конфликтов современности.

Надійшла 31 січня 2016 р.

О. А. КОРНІЄВСЬКИЙ

Національний інститут стратегічних досліджень, м. Київ

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ

Наукові праці МАУП, 2017, вип. 52(1), с. 56–63

Ухвалення у 2016 р. Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки певним чином сприяло поліпшенню його політико-правового середовища, інституалізації громадських ініціатив та практик. Та за рік, що минув після ухвалення Стратегії, очевидним є посилення розбалансованості у цих взаєминах, відсутність відкритості політико-владних структур для їх контролю громадянським суспільством, наявність інших перешкод у впровадженні Стратегії.

Як свідчить світова практика, без реального, розвиненого громадянського суспільства держава неспроможна створити можливості для забезпечення функціонування демократії участі, що у поєднанні з безпосередньою та представницькою демократією є основою успішної модернізації та сталого розвитку суспільства і держави. При цьому першочергові завдання державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства мають передбачати забезпечення сприятливого політико-правового середовища для його інституціонального розвитку, активне залучення громадськості (громадських об'єднань) до публічної політики, процесів вироблення та ухвалення важливих державно-управлінських рішень, формування та реалізації державної та місцевої політики.

Надзвичайно важливим кроком у цьому напрямі, переконливим визнанням з боку правлячого класу посилення впливу громадянського суспільства на соціально-політичні процеси, тенденції до спроможності громадського сектору в ініціюванні нагальних реформ, діалогу з владою з гострих питань сьогодення стало затвердження Указом Президента України “Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні” Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки [1]*.

Слід наголосити на тому, що стратегічні завдання, передбачені цим документом, можуть бути виконані лише за умови рівноправної співпраці між ор-

* Попередній відповідного спрямування документ — “Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні” — було затверджено Указом Президента України від 12 березня 2012 р. № 212/2012; Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 визнаний таким, що втратив чинність.

ганами державної влади та органами місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства (далі — ОГС). Саме для цього — сформувані своєрідний майданчик для комунікації між громадським сектором, з одного боку, та органами державної влади та органами місцевого самоврядування, з іншого, — було створено Координаційну раду сприяння розвитку громадянського суспільства як консультативно-дорадчого органу при Президентові України. Також на Координаційну раду покладено методичне забезпечення, моніторинг та оцінювання реалізації Стратегії [2].

Відповідно до зазначеного Указу Президента України від 26 лютого 2016 р. реалізацію Стратегії на регіональному та місцевому рівнях доручено обласним державним адміністраціям.

У контексті впровадження європейських принципів належного врядування та впровадження громадсько-державного управління в Україні “доцільність аналізу сучасного стану взаємин держави і суспільства в Україні”, на думку українського вченого Валерія Алексєєва, “підтверджується необхідністю розроблення нових парадигм, концепцій і форм таких взаємин, які б відповідали вимогам сучасної епохи та конструктивним завданням співпраці державної влади з громадянським суспільством” [3, 5].

Актуальність потреби в ефективній взаємодії держави та громадянського суспільства посилюють серйозні загрози українській державності, спричинені російською збройною агресією проти України, необхідністю адекватного реагування на інші сучасні внутрішні та зовнішні виклики в умовах світової гібридної війни. Втім, незважаючи на позитивні тенденції у розвитку громадянського суспільства в Україні за сучасної доби, маємо констатувати, що потенціал взаємодії органів державної влади та ОГС лише частково використовується у впровадженні нагальних суспільних змін та ефективного врядування, розв’язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем, зумовлених набуттям політичним режимом усіх ознак олігархічно-клептократичного режиму (за визначенням українського філософа Олексія Шевченка), який після здобуття Україною державної незалежності прийшов на зміну “типовому пострадянському олігархічному режиму з відверто авторитарними тенденціями” [4]. При цьому, попри створену нормативно-правову базу для широкої участі громадськості у прийнятті державно-управлінських рішень, реальна зацікавленість та готовність до ефективної співпраці подекуди виявляється слабкою як на рівні органів державної влади, так і всередині громадського сектору та підприємницького середовища.

Штучні бар’єри для реалізації громадських ініціатив, утворення та діяльності ОГС, розгляду та врахування органами державної влади та органами місцевого самоврядування пропозицій громадського сектору створює насамперед недосконалість чинного законодавства. Так, незважаючи на прогресивний характер Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань”, слід вказати на певні проблеми з його практичної реалізації, зумовлені, серед усіх інших причин, тим, що Міністерство юстиції України не змогло вчасно розробити всю необхідну для реєстрації громадських об’єднань підзаконну норматив-

ну базу та організувати належним чином роботу державних реєстраторів [5]. Унаслідок цього на початку 2016 р. було зафіксовано грубі порушення строків реєстрації, висування до заявників додаткових вимог, подекуди взагалі немотивовані відмови у прийнятті документів [6, 56].

Серед інших причин слід назвати і ліквідацію 586 територіальних органів Міністерства юстиції на районному та міському рівнях відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України “Про реформування територіальних органів Міністерства юстиції та розвиток системи надання безоплатної правової допомоги” [7]. Фактично з 1 травня 2016 р. реєстрація громадських об’єднань відбувається тільки в обласних управліннях юстиції, які фізично не можуть впоратися з таким значним зростанням обсягу роботи. Водночас цією Постановою передбачено утворення 428 бюро правової допомоги в місцевих центрах з надання безоплатної вторинної правової допомоги, які забезпечуватимуть громадян правовим захистом та надаватимуть доступ до он-лайн послуг Міністерства юстиції України.

У контексті зазначеного зацентруємо увагу на тому, що існуюче законодавство дає змогу перевести прийняття документів щодо реєстрації громадських об’єднань до новостворених Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП). Проте Міністерство юстиції України не встигло забезпечити належне здійснення цієї процедури. Нині відбувається поступове включення їх у процес реєстрації громадських організацій, що засвідчує відповідного спрямування діяльність ЦНАПів у Києві та Харкові.

З огляду на той факт, що в Україні зареєстровано понад 235 тис. неприбуткових організацій, не можна виключати виникнення справжнього колапсу з перереєстрацією громадських об’єднань, а також зрив термінів її проведення. Вирішити проблему, зумовлену порушенням термінів та порядку реєстрації громадських об’єднань, впливом адміністративного ресурсу, можна було б через впровадження процедури подання документів в електронній формі або за принципом “єдиного вікна” для отримання статусу неприбутковості одночасно з реєстрацією громадського об’єднання.

Не менш гострою за попередню залишається і така проблема, як обмеженість фінансових ресурсів для забезпечення діяльності ОГС.

Законом України “Про громадські об’єднання” визначено, що громадські організації зі статусом юридичної особи мають право на фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевого бюджету. При цьому вони зобов’язані подавати та оприлюднювати звіти про використання цих коштів. Втім маємо констатувати, що державне фінансування громадських організацій в Україні залишається формальним і непрозорим, не врегульовано процедури надання державних грантів, відсутнє довгострокове державне фінансування, невирішеним на державному рівні залишається питання щодо створення Національного Фонду розвитку громадянського суспільства. Реалізацію розроблених ОГС програм (проектів, заходів) ускладнюють надмірно короткі строки, протягом яких надається державна фінансова підтримка їхньої діяльності, необґрунтовані обмеження на фінансування програм, проектів та заходів ОГС за рахунок бюджетних коштів.

Серед механізмів державної підтримки ОГС слід відзначити субсидювання на статутну діяльність громадських організацій (як механізм державної підтримки передбачає безоплатне або на пільгових умовах надання матеріальних засобів — приміщення, обладнання, створення пільгових умов для оренди приміщень або земельної ділянки). Хоча субсидії надаються ОГС за визначеними державою критеріями, фактично їх отримують, як свідчить практика, одні й ті самі громадські об'єднання: всеукраїнські громадські організації інвалідів, ветеранів, всеукраїнські молодіжні організації. Тож існуючі процедури розподілу державних субсидій серед ОГС та нинішнє їхнє цільове призначення, на думку Юлії Горемикіної (Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України), не сприяють послабленню гостроти соціальних проблем, над вирішенням яких працює громадський актив інших, крім уже вказаних, реально діючих громадських об'єднань [8].

Потребує свого вирішення й питання щодо організації державних замовлень недержавним науково-дослідним та аналітичним структурам (центрам, фондам), а саме: щодо цільової фінансової підтримки (субсидювання) діяльності, спрямованої на виконання державних замовлень з розроблення (у межах сприяння процесам державотворення та розбудови громадянського суспільства) концептуальних засад державної політики, проектів нормативно-правових актів, інформування громадськості щодо здійснення соціологічних опитувань тощо.

Отже, надання органами державної влади фінансової підтримки реально діючим в сучасній Україні громадським об'єднанням є незадовільним. Тому організованим, зокрема експертним, громадськості доводиться самостійно шукати та залучати фінансові ресурси для реалізації статутної діяльності, виконання програм (реалізації проектів, заходів). Здебільшого українським ОГС надають фінансову підтримку зарубіжні неурядові організації (спонсорська допомога). Спільна думка з цього питання як співробітників Національного інституту стратегічних досліджень, так і громадських експертів полягає в тому, що державне фінансування на конкурсних засадах програм (проектів, заходів) ОГС має поєднуватися зі створенням спеціальних фондів та їх залученням до зарубіжних джерел фінансування у рамках реалізації відповідних програм та проектів співробітництва міжнародних неурядових організацій та представництв іноземних держав з ОГС України [6].

Також однією з ключових проблем залишається належне забезпечення прозорості та відкритості для громадськості судових процесів притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушеннях прав людини, корупційних діях, зраді національних інтересів України. Намагаючись вплинути на кадрові призначення в місцеві органи влади, ОГС нині періодично вдаються до суспільного розголосу в ЗМІ та соціальних мережах, що здебільшого сприяє усуненню чиновника від займаної посади та призначенню на державну посаду представників громадського сектору.

Надзвичайно дієвим і затребуваним, що засвідчує світова практика сучасного демократичного управління, є залучення до громадського контролю за процесом державного управління консультативно-дорадчих органів при ор-

ганах державної влади. Водночас рівень ефективності їх роботи, як і реалізації Стратегії загалом, знижує затягування в часі процесу їх формування. Маємо також констатувати й негативні прецеденти використання громадських рад в інтересах окремих посадових осіб та політичних сил, що суперечить їх функціональному призначенню та дискредитує такий формат взаємодії. Показовим прикладом може послугувати бійка, що сталася 21 січня 2017 р. між кандидатами під час обрання членів громадської ради, яка працюватиме при Міністерстві з питань тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб України.

Усе це актуалізує завдання вироблення механізму, який забезпечуватиме нейтралізацію або ж зменшення впливу адміністративного ресурсу на формування при органах державної влади громадських рад, сприятиме незаангажованості їхньої діяльності.

Як нову форму ведення діалогу між державою і громадянами, реалізацію їх права на звернення до органів влади, дієвий інструмент виявлення суспільного резонансу можна було б схарактеризувати запровадження процедури електронних петицій. Проте спостерігаємо гальмування владними структурами процесу запровадження подібних сервісів на місцевому рівні. Навіть підтримані місцевою владою петиції залишаються з “відписками” й не мають подальшого втілення в життя. Аналогічною залишається ситуація із впровадженням електронних петицій та їх практичною реалізацією на всеукраїнському рівні. Зокрема, жодних зобов’язань виносити на розгляд Парламенту України законопроект, підтриманий 25 тисячами підписів, чинним українським законодавством не передбачено.

Упродовж тривалого часу залишається невирішеною та вимагає невідкладного розв’язання проблема законодавчого врегулювання організації та проведення мирних зібрань в Україні. Закріплене ст. 39 Конституції України право громадян на проведення мирних зібрань, мітингів, демонстрацій досі не отримало необхідного законодавчого забезпечення. Водночас відповідно до Плану заходів на 2016 р. з реалізації Стратегії до розгляду у Верховній Раді України було анонсовано законопроект “Про гарантії свободи мирних зібрань” № 3587, який містить низку суперечливих положень, що можуть спричинити обмеження свободи мирних зібрань [9]. У разі ухвалення цього законопроекту в заангажованих державних посадовців та суддів з’явиться можливість забороняти мирні зібрання та притягати до адміністративної відповідальності їх організаторів та учасників “з юридично визначених підстав”.

Вартий уваги той факт, що 18 жовтня 2016 р. Венеціанською комісією спільно з експертами ОБСЄ опубліковано висновок за результатами розгляду двох альтернативних законопроектів про гарантії свободи мирних зібрань: № 3587 і № 3587-1. І хоча це вже п’ятий висновок Венеціанської комісії щодо проектів законів з питання реалізації права громадян на мирні зібрання в Україні, громадські експерти припускають, що цього разу відповідного спрямування законодавчі ініціативи суб’єктів цього права зумовлюватимуться намаганням народних обранців врегулювати існуючі законодавчі прогалини. Також громадські експерти наголошують на необхідності виключення із за-

конопроекту № 3587 вимоги щодо необхідності отримання дозволу на проведення зібрання, якщо його учасники порушують вільний рух транспорту [10]. Загалом останній (п'ятий) висновок Венеціанської комісії засвідчує про необхідність доопрацювання цього законопроекту.

У контексті зазначеного як політичному класу, так і громадськості України не буде зайвим нагадати про Керівні принципи БДІПЛ [Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ]/ОБСЄ зі свободи мирних зібрань. Відповідно до змісту цього документа перший принцип визначено наступним чином: “Оскільки право на свободу мирних зібрань відноситься до основних прав, його реалізацію необхідно забезпечити без регулювання у тій мірі, в якій це можливо. Все те, що прямо не заборонено законом, вважається дозволеним, а від тих, хто має бажання зібратися, не потрібно вимагати отримання дозволу на проведення зібрання. Законодавство має містити чітку та недвозначну презумпцію на користь свободи зібрання” [11, 19].

В умовах реформування інститутів державного управління та проведення децентралізації влади важливим стратегічним завданням з реалізації Стратегії, із забезпечення національної, передусім соціальної, безпеки держави загалом, слід вважати роздержавлення соціальної сфери та створення державою сприятливих умов для широкого залучення ОГС до надання соціальних послуг. Істотні перешкоди для участі ОГС на ринку соціальних послуг та залучення на ці потреби бюджетних коштів створюють надто обмежені можливості такої цільової підтримки ОГС за рахунок бюджетних коштів. При цьому слід вказати на відсутність сприятливих умов для виходу ОГС на цей ринок та отримання державного замовлення на надання соціальних послуг. Привілеї щодо фінансування соціальних послуг в сучасній Україні мають тільки державні установи. Для недержавних постачальників існують різноманітні перепони як фінансові (податки, принципи розподілу бюджету), так і нефінансові (недосконале законодавство щодо діяльності ОГС, зокрема благодійних організацій, ліцензування різних видів їхньої діяльності тощо). На думку громадських експертів, за такої ситуації ОГС залишається лише вимагати від держави розширення прав щодо своєї участі з надання соціальних послуг [12].

Маємо також констатувати, що здійсненню ОГС підприємницької діяльності, спрямованої на вирішення соціальних проблем, розвитку соціального підприємництва перешкоджає відсутність інформаційної роботи громадського сектору (як і підключення до цієї роботи органів влади) з приватним бізнесом. Адже подана у ЗМІ інформація з цього питання засвідчує, що мало хто з представників українського бізнесу знає про існування проектів та ініціатив, які планують реалізувати або вже працюють над їх реалізацією ОГС (наприклад, з надання соціальних послуг зі сприяння у працевлаштуванні та професійної підготовки соціально вразливих верств населення).

Отже, практична реалізація Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки та формування сучасних підходів до своєчасного коригування стратегічних напрямів та завдань реалізації відповідного спрямування державної політики потребують дієвої підтримки державою суспільно значущих громадських ініціатив та

громадських об'єднань, загалом активної взаємодії громадянського суспільства і держави у проведенні реформ та впровадженні нагальних змін у політичній, соціальній, економічній та гуманітарній сферах, активної взаємодії з вирішення проблем, що перешкоджають цьому.

У контексті формування сприятливих умов для інституційного розвитку громадянського суспільства слід відзначити ініціативу української громадськості щодо впровадження зарубіжної практики (Хорватія, Угорщина, Естонія) делегування державою права розпоряджатися державними коштами через автономні та державні фонди, створення в Україні Національного фонду розвитку громадянського суспільства як некомерційної самоврядної організації, управління якою здійснюється на паритетній основі державою та представниками організацій громадянського суспільства.

Джерела

1. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки : затверджено Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016. [Електронний ресурс] // Президент України Петро Порошенко. Офіційне Інтернет — представництво. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>;
2. Питання Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства: Указ Президента України від 4 листопада 2016 року № 487/2016 [Електронний ресурс] // Президент України Петро Порошенко. Офіційне Інтернет — представництво. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/4872016-20692>
3. *Алексеев В. М.* Теоретичні засади взаємовідносин держави та суспільства в управлінні: монографія. Чернівці: Технодрук, 2012. 392 с.
4. *Шевченко О.* Роздуми про Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 року [Електронний ресурс] // UAINFO. URL: <http://uainfo.org/blognews/1480586885-oleksiy-shevchenko-rozdumi-pro-vseukrayinskiy-referendum.html>
5. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань: Закон України від 26 листопада 2015 року № 677-VIII [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55405
6. Розвиток громадянського суспільства України в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів. Аналітична доповідь [Електронний ресурс] / В. М. Яблонський, та ін.; за ред. О. А. Корнієвського. К.: НІСД, 2016. 72 с. // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/gromadyanske_suspilstvo-Zeeda.pdf
7. Про реформування територіальних органів Міністерства юстиції та розвиток системи надання безоплатної правової допомоги : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 року № 99 [Електронний ресурс] // Урядовий портал. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248854014>
8. *Горемикіна Ю. В.* Проблеми розвитку недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг // Демографія та соціальна економіка. 2009. № 1. С. 161–168.
9. Про гарантії свободи мирних зібрань : проект Закону від 7 грудня 2015 року № 3587 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57310
10. Опубліковано висновок Венеційської комісії щодо законопроектів про гарантії свободи мирних зібрань [Електронний ресурс] // Портал “Громадський простір”. URL:

<http://www.prostir.ua/?blogs=opublikovano-vysnovok-venetsijskoji-komisiji-schodo-zakonoproektiv-pro-harantiji-svobody-myrnyh-zibran>

11. Керівництво з моніторингу свободи мирних зібрань [Електронний ресурс]. OSCE/ODIHR, 2015. 85 с. // OSCE. URL: <http://www.osce.org/uk/odihr/140366?download=true>
12. ОГС України здатні взяти на себе вагому частину функцій із надання соціальних послуг [Електронний ресурс] // “УКРАЇНА ФІЛАНТРОПІЧНА”. URL: <http://ufb.org.ua/blog/posts/ogs-ukrayini-zdatni-vzyati-na-sebe-vagomu-chastinu-funktsiy-iz-nadannya-sotsialnih-poslug/>

Події листопада 2013 р. — лютого 2014 р. (Революція Гідності) зумовили посилення уваги української влади до вітчизняного громадянського суспільства, формування більш ефективного формату взаємин. Втім у постреволюційний період громадянське суспільство в Україні продовжує свій розвиток у вкрай складних умовах, спричинених низкою зовнішніх та внутрішніх викликів, передовсім російською збройною агресією проти України, символічним ставленням правлячого класу до розвитку політико-правового середовища громадянського суспільства, забезпечення законних прав і свобод громадян.

Events in November 2013 — February 2014 (Revolution of Dignity) stipulated greater attention of Ukrainian authorities to the national civil society, and formation of more efficient format of relations. However, the post-revolutionary period of the civil society in Ukraine continues its development in extremely complicated conditions caused by a number of external and internal challenges, primarily by Russian military aggression against Ukraine, symbolic attitude of the ruling class to the development of political and legal environment of civil society, ensuring the legitimate rights and freedoms of citizens.

События ноября 2013 г. — февраля 2014 г. (Революция Достоинства) обусловили усиление внимания украинской власти к отечественному гражданскому обществу, формированию более эффективного формата взаимоотношений. Однако в постреволюционный период гражданское общество в Украине продолжает свое развитие в очень сложных условиях, обусловленных рядом внешних и внутренних вызовов, прежде всего российской вооруженной агрессией против Украины, символическим отношением правящего класса к развитию политико-правовой среды гражданского общества, обеспечению законных прав и свобод граждан.

Надійшла 4 лютого 2017 р.

Ю. О. МЄЛКОВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ФІЛОСОФІЯ ДЕМОКРАТІЇ: ІДЕАЛЬНИЙ ВИМІР І ДИНАМІКА РОЗВИТКУ

Наукові праці МАУП, 2017, вип. 52(1), с. 64–74

Феномен демократії не лише явище політичної практики, а й філософський концепт, що містить у собі реконструкцію ідеального виміру людського суспільства, навіть культури та способу життя. Зведення демократії до певних політичних процедур виявляється викривленням такого ідеалу та змушує песимістично налаштованих дослідників говорити про ситуацію “постдемократії”. Проте філософський аналіз цього поняття дає можливість розглядати демократію в ракурсі історичної динаміки конкретизації понять “влада” та “народ”, в ракурсі їх розвитку в напрямі справжнього народовладдя.

Поняття демократії належить до тих термінів, що нині часто вживаються невідрефлексовано, за інерцією, без належного осмислення їх змісту — в політичному чи публіцистичному дискурсі. Від останнього не можна, звичайно, вимагати, аби його учасники підходили до використання таких слів із філософською чи науковою виваженістю; проте оскома від цього слова приводить до певної дискваліфікації феномену демократії в суспільній свідомості — і до повного хаосу, що панує в уявленні про цей феномен в царині повсякденного досвіду. Хоча саме людський досвід має служити джерелом наших теоретичних уявлень як про класичну демократію, так і про демократію в умовах сучасності. А це означає, що під ім'ям демократії, під її модною і “політично коректною” вівіскою можуть бути приховані будь-які форми тиранії чи рабства. Як зауважувала, зокрема, одеський соціолог Ірина Попова: “...афішування “демократичності” нашого суспільства, постійне вживання терміна “демократія” у ситуації сваволі й реального безправ'я людей, неабиякого поширення бідності та злиднів є блюзнірством, бо призводить до девальвації цього слова, до повсякденного сприйняття демократії як ситуації, за якої “все дозволено”, і проти цього “пересічна людина” не має ніякого захисту. Інакше кажучи, на тлі нашої практики термін цей набуває сенсу, прямо протилежного тому, який вкладає в нього дослідник” [5, 19–20].

Проведемо реконструкцію саме наукового, філософського змісту поняття демократії. Право дослідника, й насамперед філософа, а не лише полі-

толога, на термін “демократія” обґрунтовується вже тим, що класична ідея демократії як практично втілюваної “влади народу” нерозривно пов’язана з класичним ідеалом раціональності [4]. Ідеал філософії епохи Просвітництва полягав саме в проголошеній меті, що її І. Кант виразив найбільш яскраво у славетному своєму вислові: “Май мужність користуватися власним розумом!” Користуватися власним розумом — не лише у справі пізнання світу та філософування про глибинні підвалини життя, а у власній діяльності, у справі керування власним суспільством, на противагу тому, щоб відчужувати цю справу на користь “хибних авторитетів” як у науці, так і в політиці.

Звичайно, ідеал залишається ідеалом, тобто орієнтиром для вдосконалення, а не описом реального стану справ; більше того, як стверджував видатний дослідник класичного ідеалу раціональності М. К. Мамардашвілі разом зі своїми співавторами, класичне філософське мислення — “це переважно мислення *за іншого*” [2, 58], — як мислення, що відображає особливий статус професійної інтелігенції у класовому суспільстві індустріальної доби його розвитку. Звідси витікає й сама ідея не просто “мислення за інших”, а й політичного представництва “за інших” — власне, за непросвічені — ще непросвічені! — маси, з боку тих, хто належить до нечисленного прошарку грамотної, свідомої та філософським чином “підкованої” публіки.

Інша справа, що поступово, із знеціненням класичного ідеалу раціональності, з переходом до постіндустріального суспільства кінця ХХ — початку ХХІ ст., наявні практики політичного представництва позбавляються будь-якого просвітницького — та просто ідеального — виміру: інтелектуальне та ідейне підґрунтя сучасного життя, в тому числі й демократії, відкидається як утопічне — й те в найкращому випадку. Інакше кажучи, представницький характер наявної демократії починає сприйматися не як тимчасовий і перехідний, не як вимушена міра втілення “керівництва власним розумом” на той час, доки всі люди не стануть просвіченими та “розумними”, а як — якщо і не оптимальний стан організації політичної системи суспільства, то, принаймні, найкращий з усіх можливих, за відомим виразом В. Черчілля.

Не відстають і теоретики, які представляють сучасний, західний, прагматичний погляд на справу керування суспільством: “теорії” демократії таких мислителів як Й. Шумпетер, Ф. Шміттер, Дж. Сарторі та інше, власне, й намагаються обґрунтувати доцільність так званої “реальної демократії”, на противагу її ідеальним, насамперед класичним концептам. Проголошується просто неможливість досягнення реальної “влади народу”, завдяки чому демократія в її “полегшеному” варіанті опиняється лише владою “схваленою народом”, лише правом народу обирати собі владу з числа кількох угруповань політичної еліти. Демократія, зрозуміла таким чином, — це лише вибори кандидатів, це “система врядування, за якої керівники підзвітні за свої дії в державній сфері громадянам, що діють опосередковано завдяки конкуренції і співпраці своїх обраних представників” [7, 80].

Не можна не погодитися з К. Маннгеймом, який ще в середині минулого століття описував наявну систему політичного устрою як “псевдодемократію”; хоча, з іншого боку, сучасні автори, напевно, втративши останню надію

на можливість здійснення будь-чого, що б нагадувало справжню демократію, схилиються до вживання ще менш життєрадісного терміна — “постдемократія” [9].

Щоправда, подібне поняття може здатися дещо неправомірним як “префіксальне” відсилання до минулого: сумнівно, що може йтися про те, нібито в минулому в нас вже була демократія в найповнішому розумінні слова, в тому сенсі, в якому “постнекласика”, “постмодерн” чи “постіндустріальне суспільство” достатньо недвозначно фіксують парадигми відповідно некласичної науки, модерну та індустріалізму, як уже в певному сенсі “пройдені” етапи соціального розвитку. На мою думку, в цьому випадку префікс “пост-” означає відхід не від демократії реальної, а від демократії як ідеалу, демократії як раціонального проекту соціально-політичного ладу — подібно до того, як це має місце у випадку з усталеним уже в політології терміном “посткомунізм”, який означає зовсім не те, що комуністичне суспільство в минулому було побудовано насправді, а швидше його дискредитацію як теоретичної моделі розбудови оптимального суспільства та “вихід з моди” будь-яких розмов, які стосувалися б такої розбудови. Як пояснює французький дипломат Жан-Марі Гуенно, колишній заступник Генерального секретаря ООН, який ще на початку 90-х років ХХ ст. написав книгу під звучною назвою “Кінець демократії” (що в англійському перекладі була передана як “Кінець національної держави”): “Ми втратили не стільки свободу, скільки ідею свободи” [10, 122], — тобто не так власне демократію, як віру в неї, ясне уявлення про неї, надію на те, що демократія в цьому світі все-таки можлива як реальний устрій суспільства.

Основні риси постдемократії, як теоретичної концепції, характерної для сьогоденного способу політичного устрою суспільства, можна визначити, виходячи з описаних прогалин в обґрунтуванні реально існуючої представницької демократії, неадекватність якої і знайшла свій вияв у дослідженнях теоретиків. Насамперед найбільш очевидною та згадуваною особливістю такого устрою виявляється де-егалітаризація демократії: демос, народ перестає бути суб’єктом демократії — хоча б, як це було в попередню епоху, і нереальним, нехай у значному ступені абстрактним, нехай великою мірою лише на словах — але суб’єктом потенційним, суб’єктом у перспективі. Знеособленим масам у масовому постмодерністському суспільстві протистоїть еліта — причому еліта нового типу, що радикально відрізняє себе від мас і повністю протистоїть і класичному своєму визначенню, що дано у працях Х. Ортеги-і-Гасета. Звернімо увагу хоча б на іронічну риторику нашого суспільства споживання: кращі товари — від продуктів харчування до туристичних подорожей — рекламуються як “елітарні”, але зовсім не як “демократичні”. І та обставина, що єдиний волаючий виняток складають товари на політичному ринку, змушує сумніватися в щирості політичних торговців іменами та брендами.

Таким чином, демократія втрачає свою роль морального регулятиву: тобто подвійність норм фактично знищує будь-які раціональні теоретичні підвалини демократичного суспільства. Змістовна, позитивна модель демократії як самостійної творчості громадян усе виразніше замінюється в суспільній

свідомості моделлю негативною — не тільки тому, що масам приділяється пасивна роль і сумнівна честь вибору одного з конкуруючих правлячих угруповань, а й тому, що політика все частіше зводиться до захисту формальних прав власності, свободи слова, до жонглювання гаслами тощо. Аніж намагатися реально здійснити демократію в усій її повноті, як ідеальну форму соціально-політичного ладу, виявляється значно легше переконати народні маси в тому, що така форма вже здійснена, й ніщо краще за “вестмінстерську” модель лібералізму, з періодичним обранням депутатів та/чи президентів, не існує й навіть існувати не може.

У такому світі “постдемократії”, до якого можна певною мірою віднести й переважну більшість країн сьогодення, демократія розуміється не як ідеальний політичний устрій, а як *сукупність певних політичних процедур*, — передусім процедур обрання представників еліти як “професійних керівників”, — і без жодного натяку на меритократію (тобто на обрання за якостями) та на виховання кожної людини як розумної та автономної істоти, здатної до керування суспільством, до користування “власним розумом”. Позбавлена своєї мети, свого ідеального виміру, політична сфера життя суспільства перетворюється на гру, в якій передвиборні “змагання” не мають майже жодного відношення до життя, — подібно до того, як, скажімо, сучасна наука, тієї мірою, якою вона нехтує пошуком істини як своєю надзадачею та ідеалом діяльності вчених, перетворюється на беззмістовну гру в отримання ступенів і звань.

Варто навести тут думку, висловлену ще кілька десятиліть тому видатним канадським теоретиком Кровфордом Макферсоном, про таку квазідемократичну теорію, що стала спочатку в США, а тепер і в інших країнах, де-факто стандартом філософії політики: “Вона є контрдемократичною (щодо більш старих концептів демократії) тому, що усуває — як нормативний, нереальний і утопічний — егалітарний і налаштований на розвиток ідеал первісної ліберально-демократичної теорії та приймає як адекватну (і проголошуваної як єдино правильної) модель демократії — змагання між двома чи більше групами еліти за владу правити всім суспільством. Демократія виявляється сумісною з низьким рівнем участі громадян, і навіть вимагає його: тільки так, кажуть нам, політична система може залишатися в рівновазі. Демократія редукується від гуманістичного прагнення до ринкової системи рівноваги. І хоча нова ортодоксальна теорія претендує на наукову нейтральність, її ціннісне положення достатньо ясне: що працює, те й правильне, — у сенсі, що дає можливість існуючому класово-стратифікованому суспільству працювати без зайвого тертя, те і є найкращим” [11, 78–79].

Проте й за умов сьогодення ліберальна модель полегшеної, деідеалізованої демократії не є однією-єдиною. Чимало теоретиків, включаючи послідовників і прибічників теорії Макферсона, а також і неомарксистських течій, розвивають інші, альтернативні концепції — партиципаторної демократії або “демократії участі” (Бенджамен Барбер [8]), “радикальної демократії” (Шанталь Муфф [12]) тощо. Для всіх цих концепцій характерним є, насамперед, широке, філософське бачення феномену демократії, що не зводить її не лише до політичних процедур, а й до сфери політики загалом, наголошуючи на її

розумінні як гідного людського життя. Ще у 1945 р. датський педагог і богослов Халь Кок рішуче стверджував, що процвітання чи падіння демократії аж ніяк не залежить від конституцій державних органів. Начало демократії, її серцевина полягає в особистому житті людей, у стосунках між членами родини та між сусідами, що потім екстраполюються, поширюючись на відносини всього суспільства й відносини народів нашої планети. Немає нічого більш помилкового, ніж вважати, що демократія є вченням чи ідеологією, яку можна пропагувати і приймати (чи не приймати). Демократія — це “не система, яку потрібно здійснити, але спосіб життя, який потрібно засвоїти. Йдеться про склад розуму, що має передаватися кожному новому поколінню” [1, 16]

Сучасне бачення демократії, що спирається на філософському тлумаченні понять “народ” і “влада” як її складових, було запропоновано й у наших працях, написаних разом із А. В. Толстоуховим і І. Г. Парапан [6]. Справа в тому, що філософія демократії виступає її діалектичним розглядом, як феномену, що розвивається, а не як даного стану справ, що його можна перенести з одного місця чи часу в інше. Різним типам демократії відповідають насамперед різні нюанси розуміння терміна “народ”. Простіше буде позначити це вихідними грецькими словами: по-перше, це демос, або народ у політичному сенсі; по-друге, це охлос, або народ у соціальному сенсі — в розумінні його як натовпу, як численних бідних верств; по-третє, це етнос, чи народ етнічний, народ як народність; нарешті, лаос — це народ у найширшому, всеохоплюючому сенсі: народ як населення всього міста, всієї країни, всієї планети (рис. 1).

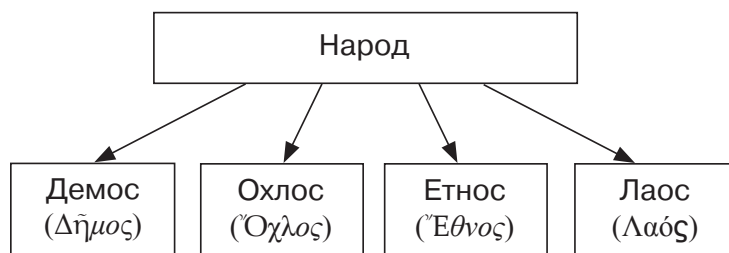

Рис. 1. Різні значеннєві відтінки поняття «народ»

Ці аспекти поняття “народ” можуть бути розглянуті, у першу чергу, і як окремі історичні етапи процесу демократизації. Як відомо, в ході історії відбувалося розширення поняття “демосу” чи політичного народу. Спочатку під останнім розумілася лише менша частина жителів грецького полісу: вільні, корінні чоловіки; але й бідняки, жінки, представники національних меншин і громадяни далеких колоній — усі вони поступово здобували права громадянина, що давало їм можливість обирати кандидатів до владних органів. Зворотним боком цього процесу, як не дивно, виявлявся зростаючий рівень абстрактності власне народу як суб’єкта демократії, віддалення влади від людей, її розчинення серед численності виборців. Наділення мас правом голосу, за всієї демократичності такого процесу, неминуче спричиняє зменшення значущості кожного окремого голосу. Таким чином, відбувається не розвиток охлосу чи етносу до рівня демосу (з його рівнем політичної свідомості в античному розумінні демократії як обов’язку, а не тільки як права), а швидше

механічне “розбухання” проголошеного “демосу”, розбіжність двох сенсів поняття “народ”: тих, хто має реальну владу, і тих, хто номінально наділені владою, але реально не мають можливості цю владу здійснювати.

Отже, розвиваючи думку про “кінець класичної демократії” в сенсі завершення екстенсивного розвитку тієї її концепції, що ґрунтувалася на класичній науковій раціональності, можна зауважити, що за сучасної доби трансформація демосу досягла своєї повноти, охоплюючи вже все населення нашої планети. Така трансформація безпосередньо пов’язана зі зміною масштабу життя людського суспільства за доби глобалізації. І водночас вона сама є, як тенденція, спонтанною відповіддю на виниклі глобальні проблеми, що, з одного боку, безпосередньо стосуються кожної людини окремо, незалежно від її національності, освіти та рівня компетенції у справі керування суспільством, а з іншого — вимагають для свого вирішення відповідної їм глобальної дійової особи: всього людства загалом.

Саме з огляду на проблематичність реалізації повноцінної “всенародної” влади, слід відзначити й те, що не лише “народ” як поняття, що етимологічно входить до складу концепції демократії, зазнає перетворень і трансформацій у ході розвитку людської культури загалом та раціональності зокрема. Не менш важливими, на нашу думку, є ті трансформації, що відбуваються й відносно “влади” як другої складової поняття демократії, розглянутої в перспективі процесу демократизації, процесу конкретизації та практичної реалізації концепції класичної демократії. Незважаючи на, здавалося б, очевидну ясність терміна “влада” у повсякденному сенсі, використання і цього слова без уточнювальної філософської експлікації виявляється недостатньо конкретним для розуміння природи демократичного устрою суспільства в перспективі сучасного типу раціональності. У давньогрецькій мові існують різні значеннєві відтінки поняття влади — так само, як і різні відтінки поняття “народ”. По-перше, це власне “кратія”, κράτος — всеохоплююча влада, влада як “державство”: панування, сила, володіння. По-друге, це більш м’яка влада ἀρχή — “архія”, “начальництво”: влада як керування, наставляння, керівництво [6, 70].

Незважаючи на те що вже з часів Аристотеля ці два поняття часто вживаються як синоніми, етимологічне їх розрізнення — зовсім не казуїстика і не примха допитливого філолога. Французький поет і публіцист Шарль Пегі, один із тих мислителів, хто наполягав на принциповому розрізненні двох типів влади, на початку ХХ ст. вибудовував таку концепцію: влада як *могутність* є влада над кимсь; влада як *керування* є влада робити щось. Відповідно, розмірковував Пегі, варто розрізняти і два типи свободи, акратію й анархію [13, 1803]. І якщо принципова відмінність між поняттями “свободи від” і “свободи для” стало вже загальним місцем у сучасній соціальній філософії, то розрізнення “влади над” і “влади для” ще не ввійшло в широкий побут наукової думки: власне, “влада” виступає в сьогоденному політичному (й політологічному) дискурсі швидше саме як влада-володіння, як державна влада, навіть як персоніфіковане позначення “керівних верств” будь-якої сучасної країни.

На мій погляд, при всій важливості ідеї французького мислителя для адекватного розуміння феномену демократії, ототожнювати керування, ἀρχή із

“владою для” було б не зовсім коректно. Для більш точного розуміння влади варто згадати третій давньогрецький термін, про який не згадує Ш. Пегі, — влада в сенсі *ἐξουσία* — “здатність, можливість”: власне, здатність щось робити, говорячи сучасною науковою мовою, здатність виступати суб’єктом власної дії. До речі, саме в цьому сенсі поняття “влада” використовується, наприклад, у Новому Заповіті, у відомих словах Апостола Павла: “Нема бо влади, що не була б від Бога” (Рим. 13:1). Це місце, особливо в XX ст., часто викликало деяке ускладнення в інтерпретаторів: невже будь-яка влада, чи то влада Гітлера або Сталіна, походить, відповідно до християнського вчення, безпосередньо від Бога?! Тим часом в оригіналі стоїть саме *ἐξουσία*, а не “кратія” чи “архія”: будь-яка здатність щось робити, діяти, творити — поза всяким сумнівом, дається Богом, про що і йдеться в посланні. Щодо об’єкта такої влади-здатності, то таким виступає, швидше, не інша людина і не діяльність, що нею здійснюється, а сам носій цієї здатності.

Отже, при дослідженні феномену демократії варто розрізняти три відмінних поняття влади — влада як панування (“кратос”), влада як керівництво (“архос”), і влада в більш широкому і філософському сенсі, як здатність людини до здійснення чогось (“ексусія”) (рис. 2): останнє поняття і становить собою, на мою думку, основу для раціонального обґрунтування повномірної демократії в сучасній перспективі як водночас ідеалу соціально-політичного устрою та реально здійсненого стану справ.

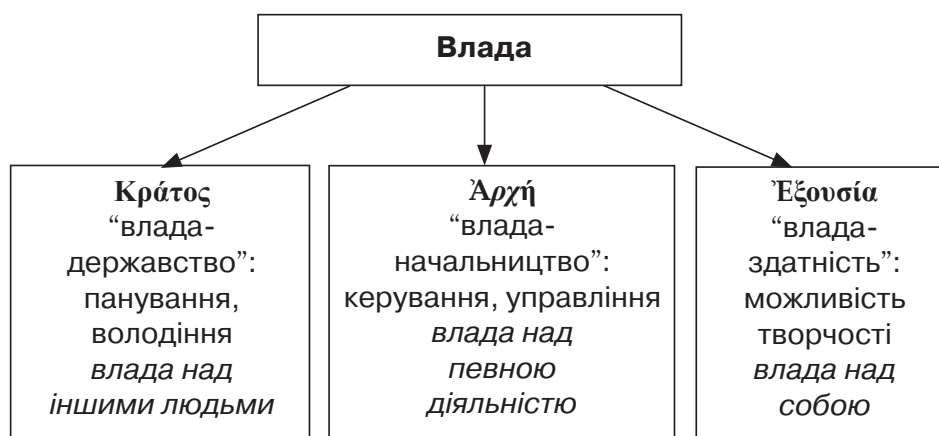

Рис. 2. Три аспекти розуміння феномену влади

Загальновживане зведення влади лише до першого з цих понять, що в чомусь доповнюють один одного, а в чомусь і суперечать один одному, — не тільки невірне з погляду науки, а й неадекватне рівню розвитку сучасного нам суспільства. У процесі розвитку демократії не тільки збагачується та конкретизується поняття народу, демосу, а й розвивається поняття влади як складової терміна “демократія”. Першим історичним типом влади, за умов первісного суспільства, була вочевидь влада як можливість діяти, на зміну якій приходить влада-начальництво тих, хто вміє діяти краще, і лише потім — влада панів, що в буквальному сенсі володіють своїми рабами, що діють за них.

Тож демократія як суверенітет народу, за умов якого останній виступає джерелом і носієм державної політичної влади, — таке формулювання цілком

могло виступати ефективним орієнтиром суспільно-політичного устрою за доби абсолютизму, в той історичний період, коли звичною реальністю було панування монарха чи вузького кола осіб, що володіли владою за правом народження. Тоді панування всього народу — а не однієї людини чи замкненого стану — було прогресивним, революційним гаслом.

Однак за сучасної нам доби означений підхід до розуміння демократії неминуче виявляється занадто абстрактним — насамперед недостатньо яким і визначеним. Так, історично склалося, що давньогрецькі терміни, наприклад “автократія” (тобто, буквально, самодержавство) і “монархія” (відповідно, єдиноначальництво), виявляються практично тотожними у своєму повсякденному застосовуванні. Проте, з наукової точки зору, це не зовсім і не завжди так: у першому випадку одна людина (король, цар, імператор) — єдине *джерело* влади, у другому — єдиний її *провідник*. При формальному пануванні народу (при будь-якому, нехай навіть максимально широкому трактуванні поняття “народ”) керування в суспільстві може виступати монопольною власністю однієї чи кількох осіб, а то й невеликих соціальних груп. Президент — не король, він не є самодержцем, оскільки був і залишається обраним номінальним джерелом-носієм влади, тобто народом. Проте навряд чи потрібно доводити, що такий обранець цілком може виступати квазі-монархом у сенсі нероздільної реальної влади, керівництва державою.

У цьому сенсі можна говорити про існування в політичному світі, так би мовити, “демократії-монархії” та “демократії-олігархії”. У першому випадку формальне панування народу здійснюється “під керівництвом” однієї особи (прикладом такої “монархічної демократії” цілком може виступити СРСР часів Сталіна або Аргентина за Хуана Перона, а то й деякі сучасні держави), у другому — при елітарній формі організації керування суспільством і державою.

Отже, якщо говорити про владу в першому випадку цього слова, то ще в ХХ ст. в переважній більшості країн світу розуміння джерела влади (“державства”), відмінне від народу загалом, відійшло до царини історичних переказів про минуле: навіть найбільш “популярні” деспоти й олігархи воліють іменуватися президентами і правити “від імені народу”. Однак, маючи на увазі подальший розвиток демократії, конкретизуючи демократію до рівня розрізнення форми керування в умовах, коли декларується панування народу, неважко дійти висновку, що і демократія-монархія, і демократія-олігархія не є власне демократіями у максимально повному значенні цього слова, оскільки під вивіскою народодержавства тут ховається зовсім не народна влада правителів.

Начальствування, влада-керівництво у своєму первісному смислі не тожні владі як пануванню, однак державна влада, що існує й існувала в людському суспільстві в різні періоди його історії, частіше виникає саме з “начальництва”. “Начальник”, архонт, — той, хто починає, — насправді це не більш, аніж “перший серед рівних”. Це чи то найстарший із членів племені, чи то самий умілий серед усіх первісних мисливців, — той, хто першим виходить на полювання чи на війну і хто може навчати молодь своєму мистецтву.

Однак поступово начальствування набуває якісно іншого сенсу: вже не перший серед інших, але вищестоящий. Згадаємо історичний термін “принцепс”: перший у списку сенаторів титул ранніх римських імператорів, що не допускає буквально жодних атрибутів, якими б не послуговувалися при правлінні республікою. Але з часом, з розвитком імперії, коли втрачаються останні формальні залишки республіканського ладу, принципат закономірно замінюється домінатом, начальствування — владарюванням, а саме слово “принцепс” перетворюється в “принц” — князь, володар: не за правом уміння, а за правом народження.

У силу всіх цих обставин ситуація, за якої влада-керування, начальствування в суспільстві не належить народу як номінальному господарю, “кратору”, але монополізована однією (“демократія-монархія”) чи кількома (“демократія-олігархія”) особами, звісно ж, не відповідає суті демократії. Коли розвиток особистості однієї людини (начальника чи пана) досягався за рахунок і за допомогою придушення інших, тобто більшості. Сучасна демократія може означати тільки загальний рівний розвиток, а не просте загальне і рівне право вибирати, кому саме варто розвиватися в цьому суспільстві за рахунок інших. Такою є й об’єктивна тенденція розвитку сучасного суспільства — коли моральна свідомість людини може реально розвинути до рівня субстанціональності стосовно зовнішніх форм соціального примусу.

Інакше кажучи, смисл, що вкладається у зміст слова “влада” у складі терміна “демократія”, розвивається в ході історичного процесу в протилежному напрямі, ніж сам феномен влади, що йде шляхом підсилення та відчуження: від влади як панування, влади як начальствування — до влади в її третьому, найбільш конкретному і фундаментальному сенсі, як здатності до творчості, що на сьогодні тільки і може бути покладена в основу нашого розуміння решти аспектів феномену демократичної влади. “Всеначальництво” в умовах демократії означає соціальну владу *кожної* людини, здатної щось робити, у межах її власної сфери компетентності. Це і є влада авторитету, обмеженого сферою свого знання і своїх здібностей: начальник, керівник — не той, хто просто старше, заможніше, шляхетніше, не той, хто посідає формально вищу посаду, і навіть не той, хто обирається шляхом голосування, — а той, хто більше за інших наділений конкретними здібностями сили і права (“ексусія”), хто краще за всіх знається на певній конкретній сфері діяльності.

Таким чином, можна зробити висновок, що здійснення філософської рефлексії стосовно феномену демократії дає можливість зобразити її як ідеальний образ буття суспільства, що ґрунтується на модерновій концепції раціональності, яка виходить із проекту Просвітництва: кожна людина, у справі керування власним суспільством, має спиратися лише на власний розум, не схилиючись до забобон і не відчужуючи це своє право на користь іншої людини. Поняття “народу”, “демосу”, що складає першу частину терміна “демократія”, зазнає певних трансформацій, поступово розширюючи свій зміст в ході еволюції людської культури; за сучасної доби це поняття — вперше в історії людства — досягає своєї повноти та починає охоплювати все населення нашої планети. Також відбуваються відповідні трансформації й відносно

поняття та феномену “влади” як другої складової поняття демократії. Влада в найбільш глибокому сенсі слова, як здатність щось робити, здатність виступати суб’єктом власної дії, здатність людини до творчості — становить основу для раціонального обґрунтування сучасної демократії як водночас ідеалу соціально-політичного устрою та реально здійсненого стану справ. За умов людиномірності як характерної риси постнекласичного типу наукової раціональності [3] делегування влади може відбуватися не шляхом майже випадкового вибору абстрактних представників, а раціональним визнанням авторитету іншої особистості — мірою її компетенції в окремій сфері, мірою її здатності до дії. На цьому можуть ґрунтуватися й нові філософські концепції та нові вияви реальної, практичної демократії — демократія компетенції, демократія участі, демократія асоціативна, що передбачає суспільне самоуправління на основі окремих спільнот та інші форми суспільного ладу, що тільки виношуються в уяві мислителів, тільки починають сьогодні шлях свого становлення, а тому можуть виступати предметом подальших розвідок з теми статті.

Література

1. Кок Х. Что такое демократия? / Пер. с датск. [Копенгаген:] Датский Институт культуры; Систайм, 1993. 88 с.
2. Мамардашвили М. К., Соловьёв Э. Ю., Швырёв В. С. Классика и современность: две эпохи в развитии буржуазной философии // Философия в современном мире: Философия и наука. М.: Наука, 1972. С. 28–94.
3. Мелков Ю. А. Человекомерность постнеклассической науки. К.: Изд. ПАРАПАН, 2014. 254 с.
4. Мелков Ю. О. Демократія та раціональність // Практична філософія. 2007. № 3(25). С. 98–109.
5. Попова І. М. Публічність соціології // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2008. № 2. С. 14–20.
6. Толстоухов А. В., Паранан І. Г., Мелков Ю. О. Багатолика демократія. К.: Вид. ПАРАПАН, 2011. 204 с.
7. Шміттер Ф. К., Капл Т. Л. Чим є і чим не є демократія / Пер. з англ. // Демократія: Антологія. К.: Смолоскип, 2005. С. 79–91.
8. Barber B. Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age. Berkeley; L.A.; L.: University of California Press, 1984. XXVI, 320 pp.
9. Crouch, Colin. Post-Democracy. Cambridge: Polity Press, 2004. XI, 135 pp.
10. Guéhenno J.-M. The End of the Nation-State: Transl. from Fr. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995. XI, 135 pp.
11. Macpherson C. B. Democratic Theory: Essays in Retrieval. Oxford: Clarendon Press, 1973. XII, 255 p.
12. Mouffe Ch. Hegemony, Radical Democracy, and the Political. L.: Routledge, 2013. 256 p.
13. Péguy Ch. Œuvres en prose complètes : 3 vol. / Charles Péguy. Paris : Gallimard, 1987. T. 1. 2080 p.

У дзеркалі філософської рефлексії феномен демократії становить собою ідеальний образ буття суспільства, що базується на модерновій концепції раціональності. Поняття “народ”, зазнаючи історичних трансформацій, поступово розширює свій зміст, охоплюючи нині все на-

селення нашої планети. Відповідно, поняття “влада” в історичній динаміці свого розвитку та в філософському її розумінні, як здатності людини бути суб’єктом власної дії, закладає підвалини для раціонального обґрунтування демократії як водночас ідеалу соціально-політичного устрою та реально здійсненого стану справ.

In the mirror of philosophical reflection, phenomenon of democracy represent itself an ideal image of social being that is based on the Modernity conception of rationality. The notion of ‘the people’, undergoing its historical transformations, gradually expands its contents and now encompasses the whole population of our planet. Correspondingly, the notion of ‘the power’ in historical dynamics of its development and in its philosophical comprehension, as an ability of a person to be the subject of one’s own actions, lays out the grounds for rational substantiation of democracy as both the ideal of social and political constitution and the actually realizable state of affairs.

В зеркале философской рефлексии феномен демократии представляет собой идеальный образ бытия общества, основывающийся на современной концепции рациональности. Понятие “народ”, претерпевая исторические трансформации, постепенно расширяет свое содержание, охватывая сегодня все население нашей планеты. Соответственно, понятие “власть” в исторической динамике его развития и в философском его понимании, как способности человека являться субъектом собственного действия, закладывает основы для рационального обоснования демократии как одновременно идеала социально-политического устройства и реально осуществимого состояния дел.

Надійшла 23 січня 2017 р.

Є. В. ПЕРЕГУДА

Київський національний університет будівництва і архітектури, м. Київ

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ У ЖИТЛОВОМУ СЕКТОРІ: ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

Наукові праці МАУП, 2017, вип. 52(1), с. 75–84

Обґрунтовано дотичність питань енергозбереження та енергоефективності і предмета політичної науки. Визначено основні напрями інноваційного впливу заходів з енергозбереження та енергоефективності у житловому секторі на становлення суспільно-політичної взаємодії. Проаналізовано стримуючі чинники реалізації інноваційного потенціалу політики енергозбереження та енергоефективності.

Енергетична політика — одна із найважливіших складових політики Української держави. Цьому сприяють висока енергомісткість економіки (ще до 2014 р. енергомісткість ВВП вдвічі перевищувала аналогічний показник США, втричі — Японії та ФРН [31, 62]), дефіцит енергоресурсів, особливо нафти та газу, залежність від зовнішнього їх постачання, зношеність інфраструктури (втрати тепла при транспортуванні перевищували європейський показник у 7–8, у будівлях — у 3–5 разів [1]) тощо.

Відтак серед завдань енергополітики були скорочення споживання енергоресурсів та ефективне їх використання. У 1994 р. ухвалили закон про енергозбереження і затвердили держстандарти з енергозбереження, наступного року створили Держкомітет, через рік — Держінспекцію з енергозбереження. У 2005 р. на базі Держкомітету було створене Національне агентство, а у 2011 р. на базі Нацагентства та Держінспекції — Держагентство з енергоефективності та енергозбереження (Держенергоефективність). У 2010 р. уряд затвердив Держпрограму енергоефективності та виробництва енергоносіїв з відновлювальних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2015 рр., де передбачалось відшкодування кредитів на придбання енергоефективного обладнання та матеріалів. Станом на 2013 р. діяли 15 галузевих та 27 регіональних програм підвищення енергоефективності, 45 програм зі скорочення споживання енергоресурсів бюджетниками. Після анексії Криму та початку війни на Донбасі статус проблематики енергозбереження та енергоефективності (ЕЕ) зріс. У 2015 р. прийняли Національний план дій з енергоефективності, ухвалили низку законів.

Енергоефективність має значний потенціал щодо інноваційного розвитку України. Реалізація відповідних заходів стимулює впровадження нових технологій. Україна має щорічний потенціал енергоефективності економіки на рівні 11,8 млрд євро [16, 32].

Постає питання про зв'язок між цією сферою та предметом політичних досліджень. У деяких соціальних науках вже приділяли увагу до неї. Відповідні дослідження торкалися й питань політичної науки. У 2-томній монографії під редакцією В. Жовтянського, М. Кулика та Б. Стогнія аналізувалися питання стратегії енергозбереження та механізми її реалізації. У 2009 р. під керівництвом С. Єрмілова, В. Геєця та ін. вийшла Національна доповідь про стан та перспективи державної політики енергоефективності. У монографії О. Суходолі було досліджено розбудову системи управління сферою ЕЕ. В інших працях вчені розробляли сценарії реалізації політики енергоефективності, її правові аспекти, понятійний апарат тощо.

На явища, які є предметом політологічного дослідження, вказують і документи ЄС, де термін *energy efficiency* пов'язують як з технічними, так й організаційно управлінськими заходами [30, 142], а при аналізі енергоефективності в Україні — на необхідність інституційних реформ [31, 17–18].

Проте нині політологічних досліджень явищ ЕЕ бракує. Можна згадати працю О. Цапко-Піддубної [33], на думку якої механізми реалізації політики енергоефективності є видом політичних дій, а також окремі розвідки автора цієї статті [23]. Брак досліджень позначається на якості понятійного апарату. З точки зору держуправління логічним є визначення В. Струком державної політики енергоефективності як діяльності органів держуправління щодо забезпечення певного рівня виробництва продукції або надання послуг при мінімізації використання ресурсів, що визначається через правові акти, регуляторні заходи та дії з пріоритетним застосуванням енергоефективних технологій [30, 143]. Але навряд чи це задовольнить політичну науку, адже автор вважає, що термін “енергоефективність” відображає діяльність не лише держави, а й територіальної громади, кожної організації, підприємства, людини [30, 142]. Від себе додамо: також політичних сил та громадських організацій, які віддзеркалюють інтереси цих суб'єктів.

Отже, ЕЕ — це сфера політичної взаємодії, суб'єктами якої є органи влади, партії, громадські асоціації, що віддзеркалюють інтереси винахідників, виробників, постачальників, споживачів. Політика у цій сфері є інструментом конструювання суспільства. Це корелює з думкою (М. Розумного) про те, що символічні інструменти консолідації не обмежені етнокультурною сферою.

Незважаючи на те що політологія досі мало цікавиться цієї сферою, у ній достатньо досліджень, від яких слід відштовхуватися. До них належать теорія груп інтересів, неоінституціоналістські розробки впливу інститутів на цілі акторів, концепції громадянського суспільства тощо.

Тож завдяки цьому можна розглядати політику у сфері енергозбереження та енергоефективності (ПЕЕ) як інструмент інноваційного розвитку України. “Інновація” — це нововведення у практиці людської діяльності, засноване на передових досягненнях науки і техніки, що надає переваги новому виду

діяльності, продукції, способу організації [15]. Ми обмежимося двома чинниками. По-перше, інноваційним впливом заходів ЕЕ на сферу політичної взаємодії, по-друге, політикою у житлово-комунальному господарстві (ЖКГ).

За даними Держслужби статистики, на початку 2016 р. житлофонд України становив 973,8 млн кв. м, з них 60,8 % — у містах, 98,2 % житлофонду складала багатоквартирні та індивідуальні будинки [10]. Серед багатоквартирних будинків до комунальної власності належали 213,8 тис. будинків, до державної — 18,2 тис.

Рівень енергоефективності у житлофонді достатньо низький. З 18,6 млрд куб. м газу, який витрачається на потреби ЖКГ, 2,4 млрд витрачається у системі теплопостачання, ще 9 млрд — у будинках. Таким чином, за призначенням на опалення витрачається всього 7,2 млрд куб. м [32]. В Україні діють найнижчі в Європі тарифи, що зумовлює величезні субсидії з бюджету. Термомодернізації потребують понад 80 % будинків [12]. Витрати на термомодернізацію індивідуальних будинків оцінюють у 28 млрд дол., багатоквартирних — 17 млрд дол. [25, 8].

Однак житлофонд є найперспективнішим об'єктом заходів ЕЕ. Крім того, на думку економістів, заходи енергозбереження є ефективними лише за “комплексного підходу до їх реалізації. ...Йдеться про одночасну активізацію інвестиційної діяльності як промислових виробників, так і побутових споживачів. ...Якщо інвестувати будуть лише підприємства, то зростання собівартості ...продукції призведе до зниження її конкурентоспроможності, а отримана ...економія ресурсів повністю не перекриє понесені витрати... У разі ж додаткової активізації інвестиційних процесів з боку домогосподарств істотно зросте попит на продукцію вітчизняних виробників” [8, 65–66].

У 2014–2017 рр. найважливішим інструментом ПЕЕ стала програма “тепліх кредитів”. Вона передбачає держасигнування на відшкодування: 20 % кредитів на придбання негазових котлів; 30 % кредитів для фізичних осіб на придбання енергозберігаючих товарів; 40 % кредитів для об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ) та житлово-будівельних кооперативів (ЖБК) на термомодернізацію [24].

Ще один важливий інструмент, який створюється, — Фонд енергоефективності (ФЕ). Його концепція затверджена урядом. Основні завдання Фонду: залучення інвестицій, впровадження інструментів для погашення кредитів; здійснення заходів для вимірювання споживання; надання рекомендацій щодо проектів; інформаційно-роз'яснювальна робота; забезпечення довгострокового фінансування за рахунок держбюджету та міжнародних фінансових організацій, донорів; запровадження енергоаудиту та сертифікації будівель; запровадження обліку усіх спожитих енергоносіїв; створення ринку послуг з управління багатоквартирними будинками тощо [17].

Щодо інноваційного впливу цих заходів на сферу політичної взаємодії значимо таке. Вони формують нові напрями міжнародного співробітництва держави, під які залучаються інвестресурси. Так, у 2016 р. Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) виділив українським банкам кредит у 75 млн євро на заходи з енергоефективності. Укладено меморандуми з Фін-

ляндією, Данією тощо. Передбачається запозичення міжнародного досвіду, наприклад США, щодо енергокооперативів [29].

Враховуючи потреби в інвестресурсах, сумнівно, щоб в осяжній перспективі Україна залучила такі кошти ззовні. Держбюджет теж не має достатніх ресурсів. Тому відповідальність на себе має взяти суспільство. Відтак цікавим є вплив ПЕЕ на внутрішню суспільно-політичну взаємодію.

По-перше, вона спрямована на національну консолідацію, розвиток патріотизму. Символічним є значення енергоефективності за умов конфлікту з РФ. Як зазначав голова Держенергоефективності, “нам сьогодні потрібно як на центральному, так і на місцевому рівнях вкласти кошти в енергоефективність, адже це єдина реальна перспектива досягти енергетичної незалежності держави” [6]. Інноваційність цього напрямку суспільної консолідації та формування патріотизму полягає в тому, що громадське поєднується з приватним. Концепція ФЕ визначає напрями комунікації між державою і населенням і ключові посили.

По-друге, ПЕЕ сприяє регіональному розвитку. Політологічний аспект цього полягає, зокрема, у розвитку інституційної структури ПЕЕ, що передбачає взаємодію центральних державних органів та місцевого самоврядування. Однак невід’ємним елементом його є й розвиток самого самоврядування. Державні ініціативи зі стимулювання ЕЕ формують нові напрями та форми його діяльності. Підставою взаємодії є зацікавленість органів місцевого самоврядування, адже вони відповідають за стан теплопостачання. Але реалізація заходів з ЕЕ вимагає забезпечення. На це спрямована політика фінансової децентралізації. Її наслідком є зростання у 2016 р. доходів місцевих бюджетів на 44 % до 144 млрд грн [7], частина яких може бути спрямована на ЕЕ. У регіони мають піти й інвестиції ФЕ [13]. Наразі взаємодія центральних та місцевих влад у сфері ЕЕ відбувається й на договірній основі. Договори мають підштовхнути місцеву владу до впровадження програм стимулювання заходів ЕЕ.

У 2016 р. всього було ухвалено 216 місцевих програм компенсації “теплих кредитів”, що у 2,6 раза більше за 2015 р. Найбільш потужні програми мали Дніпро (4,2 млн грн), Львівська (7 млн), Одеська (4 млн), Київська (3,9 млн) області. Минулого року місцева влада надала населенню та ОСББ 45 млн грн компенсації, що в 3,2 раза більше за 2015 р. [18]. На початок березня 2017 р. в Україні було прийнято вже 234 місцеві програми.

По-третє, важливим символічним значенням програм ЕЕ є їх вплив на суспільну свідомість, зокрема формування культури енергоспоживання. Важлива роль тут належить засобам масової комунікації. Голова Держенергоефективності зазначав, що “журналісти виконують важливі завдання: вони не лише інформують населення про події, реформи, урядові рішення, а й впливають на суспільну думку, поведінку, стиль життя” [28]. Але не менша роль належить і органам влади, громадським асоціаціям.

Формування культури спирається, по-четверте, на розбудову інститутів громадянського суспільства. ЕЕ — не лише утеплення вікон у квартирах. Насамперед це колективні дії — утеплення під’їздів, дахів, заміна комунікацій

тощо, тобто управління спільною власністю. Вадою громадянського суспільства в Україні є політизація багатьох його структур та підконтрольність елітам. ПЕЕ веде до ослаблення тиску еліт на суспільство внаслідок зменшення залежності від монополістів-постачальників і стимулювання самодіяльності у вигляді ОСББ. Отже, зростатимуть структури, цінності яких пов'язані не з політичним протистоянням, а кооперацією громадян заради оновлення середовища життя.

Але усі ці напрями опиняються перед низкою викликів. Хоча Держенергоефективності рапортує про становлення “соціально-політичного союзу на користь енергоефективності” у складі представників уряду, депутатського корпусу, бізнес-середовища, профільних асоціацій, громадських організацій та лідерів громадської думки [26], моніторинг подій свідчить про суттєві труднощі навіть у прийнятті нормативних актів [22].

Наслідком є відставання процесів підвищення енергоефективності. Згідно з Моніторингом енергоефективності України за 2016 р., хоча енергоефективність України збільшилась на 1,8 %, в цілому темпи зростання мізерні й Україні потрібно буде 30 років, щоб досягти рівня ЄС 2012 р. [34].

Для ефективного реалізації інноваційного потенціалу заходів ЕЕ необхідні врахування усіх чинників формування та реалізації ПЕЕ, єдність декларацій та дій. Водночас нині розрив між ними простежується.

Якщо в частині програм для фізичних осіб фіксують навіть перевиконання планів, то активність колективів мешканців будинків щодо залучення кредитів відстає. З початку дії програми станом на 22 грудня 2016 р. урядом було надано на енергоефективні заходи 1,15 млрд грн, але для ОСББ та ЖБК — лише 28,3 млн [19].

Не дивно, що серед завдань “побудови енергоефективної України” саме делегуванню співвласникам механізмів управління майном відводять перше місце [5]. Проблемою є повільний розвиток ОСББ. Намагаючись прискорити процес, влада у 2015 р. ухвалила закон [11], що зобов'язував мешканців до липня 2016 р. створити ОСББ та обрати управління будинком самотужки чи керуючу компанію. Якщо мешканці не приймали такого рішення, управителя мала призначити мерія. Проте ступінь активності мешканців не вписувався у визначені хронологічні межі, і набуття чинності вказаними положеннями було перенесене.

Існує проблема і з діями місцевого самоврядування. Муніципалітети не поспішають формувати програми компенсації заходів ЕЕ. Не всі райони та міста затверджували ці програми у 2015–2016 рр. Деякі програми формальні. Так, обсяг програми в одному з районів у 2016 р. становив 5 тис. грн. І це тоді, коли у 2015 р. середній кредит на заходи ЕЕ становив 20 тис., а середній кредит ОСББ — 110 тис. грн [25, 44]. Відтак місцеві влади не поспішають витрачати ресурс, отриманий внаслідок фінансової децентралізації.

Проте чи можна звести причини лише до неактивності мешканців будинків та муніципалітетів? Розглянемо ситуацію з реакцією населення на підвищення тарифів. Уряд передбачав, що підвищення цін і тарифів стимулюватиме громадян до інвестування, зокрема через створення ОСББ, та залучення

кредитів. Щоправда прогнозували, що буде часовий люфт між заходами тарифоутворення та зміною поведінки громадян, і в межах цього люфту можливі навіть протести.

Реальність виявилася іншою. Люди просто не сплачують за послуги. У грудні 2016 р. рівень оплати послуг ЖКГ знизився до 63,8 %, а в 13 областях він був ще меншим — аж до 33 %. Але найцікавіше те, що найменший рівень оплати — у регіонах, де середня зарплата вища, і навпаки [2]. Це предмет окремого аналізу, але деякі речі лежать на поверхні. Слід згадати про теорію групової поведінки М. Олсона [21], згідно з якою члени групи мінімізують особисті зусилля, які спрямовуються на досягнення групової вигоди. У нашому випадку ця закономірність підтверджувалась українськими дослідниками, які вказували, що “мотиваційна складова домогосподарств” щодо реалізації заходів ПЕЕ “виражена слабо” [8, 59]. На нашу думку, прагнення мінімізувати зусилля відчутніше в умовах недовіри до того, хто визначає сутність спільного інтересу. Відтак радикальний обвал рівня сплати послуг ЖКГ, насамперед з боку представників більш заможних груп, віддзеркалює передусім недовіру до влади, зокрема до її політики у сфері енергозбереження та енергоефективності.

Ця недовіра стимулюється певними чинниками. По-перше, попри вказані висновки європейських експертів та вітчизняних економістів про пріоритетність для ПЕЕ сфери ЖКГ, про необхідність комплексного підходу, фокусом більшості інвестпрограм сьогодні є модернізація енергооб’єктів або санація громадських будівель, а не житла [25, 44].

Свідченням цього є й незначний обсяг асигнувань на компенсацію теплих кредитів. Самі керівники цього напрямку в уряді твердять про недостатність фінансування заходів з енергоефективності порівняно з сумами, які витрачаються на субсидії [20]. Та власне й на субсидії асигнування закладаються в обсязі меншому, ніж це потребується. Так, Мінрегіон вважає, що бюджет 2017 р. покриває потреби у субсидіях лише на дві третини [3].

Ще одним чинником є імпульсивність ПЕЕ, відсутність сталих “правил гри” та, як наслідок, неможливість формування довіри до відповідної політики влади. Це відчувають навіть в уряді. Так, критикуючи плани щодо перегляду соціальних норм енергоспоживання, один з віце-прем’єрів зауважував, якщо у 2016 р. були проведені дослідження, скориговані та затверджені норми, то вони мають діяти певний період, а не переглядатися щорічно [4]. Але до цих думок не дослухались.

Зазначене може бути пояснене по-різному. Це або невміння коректно визначити цілі ПЕЕ, або розбіжності між політичною риторикою на користь ПЕЕ та реальними діями, або, радше, протистояння в самому уряді, причому противники реформи мають значний вплив на формування та реалізацію ПЕЕ. Свідченням цього є й критика Єврокомісією (ЄК) проекту Енергостратегії України на період до 2035 р. за ігнорування споживача, хоча, за даними ЄК, саме він знаходиться у центрі уваги Третього енергетичного пакету [9].

Останніми місяцями фіксують позитивну динаміку як щодо залучення ОСББ “теплих кредитів”, так і загалом розвитку інституційних засад управ-

ління житлом. Якщо у 2014 р. ОСББ існували в 11 тис. будинків, то станом на листопад 2016 р. — у 24 тис. [14] У січні–лютому 2017 р. ОСББ та ЖБК залучили 3,3 млн грн на впровадження енергоефективних заходів, що у 4 рази більше, ніж за аналогічний період 2016 р. Зросла й кількість ОСББ, які беруть участь у програмі. За два перші місяці 2017 р. учасниками стали 33 ОСББ, тоді як минулого року у цей період — лише 12 [27].

Однак у цілому досягнутих темпів недостатньо щодо реалізації вказаного закону про управління багатоквартирними будинками. Тож найближчими роками активізація суспільства у сфері ЕЕ зростатиме, але недостатньо швидко, відтак роль держави залишиться визначальною щодо реалізації ПЕЕ, і від якості її рішень значною мірою залежатиме, чи будуть вони підтримані суспільством.

Підсумовуючи, слід зробити висновки, що політика енергозбереження та енергоефективності у житловому секторі має значний потенціал щодо конструювання соціально-політичних взаємодій, національної консолідації, формування політичної культури суспільства. Але нині цей процес гальмується завдяки як об'єктивним чинникам, до яких слід віднести закономірності соціальної поведінки індивідів у групах, історичний спадок України щодо інституційної розбудови у житловому секторі, особливості культури українців, так і якості діючої політики енергозбереження та енергоефективності, окремі складові якої не сприяють розбудові суспільних комунікацій та не віддзеркалюють інтересів низки соціальних груп.

Джерела

1. *Акуленко Л.* Тепловий удар по енергоефективності : прес-реліз на основі дослідження С. Павлюка (Фундація ПАУСІ) “Дієва державна політика енергоефективності — основа модернізації ЖКГ”. Архів Є. В. Перегуди. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 18.
2. В Украине за коммуналку платят только те, кто оформил субсидию [Електронний ресурс] // Капітал. URL : <http://www.capital.ua/ru/news/84451-v-ukraine-za-kommunalku-platyat-tolko-te-kto-oformil-subsidiyu> (дата звернення : 02.02.2017).
3. *Вергун Д.* Половине украинцев может просто не хватить субсидий [Електронний ресурс] // UBR. URL : <http://ubr.ua/market/real-estate/polovine-ukraintsev-mozhet-prosto-ne-khvatit-subsidij-3835832> (дата звернення : 03.03.2017).
4. Кистион выступает против пересмотра социальных норм потребления энергоресурсов в ближайшее время [Електронний ресурс] // Интерфакс-Украина. 2017. 27 січня. URL : <http://interfax.com.ua/news/economic/399133.html>
5. Геннадій Зубко визначив п'ять кроків до енергоефективної України [Електронний ресурс] // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL:http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249409754&cat_id=244276429 (дата звернення : 18.10.2016).
6. Держенергоефективності продовжує активно залучати місцеву владу до здешевлення “теплых” кредитів // Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL : <http://saee.gov.ua/uk/news/1000> (дата звернення : 31.01.2017).
7. Доходы местных бюджетов за год увеличились на 44 % — до 144 миллиардов // УНІАН. URL : <https://economics.unian.net/finance/1783822-dohodyi-mestnyih-byudjetov-za-god-uvelichilis-na-44-do-144-milliardov.html> (дата звернення : 17.02.2017).

8. Политика энергоэффективности в Украине: veritas momentum / А. А. Дячук, Р. З. Подолец, Б. С. Серебренников, М. Г. Чепелев // Экономика Украины. 2015. № 4. С. 58–69.
9. ЕК раскритиковала проект “Энергостратегии Украины до 2035 года” [Електронний ресурс] // Интерфакс-Украина. 2017. 20 січня. <http://interfax.com.ua/news/economic/397801.html>
10. Житловий фонд на 1 січня 2016 року. Державна служба статистики України. Експрес-випуск від 29 червня 2016 р. № 184/0/05.5вн-16
11. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку: Закон України від 14 травня 2015 р. № 417-VIII // Відомості Верховної Ради. 2015. № 29. Ст. 262.
12. *Зубко Г.* 80 % жилого фонда Украины было построено до 90-х годов [Електронний ресурс] // РБК-Украина. URL : <https://www.rbc.ua/rus/news/80-zhilogo-fonda-ukrainy-postroeno-90-h-godov-1481895521.html> (дата звернення : 16.12.2016).
13. *Зубко Г.* Від активності міських голів залежить успішність реформи енергоефективності [Електронний ресурс] // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249130936&cat_id=244276429 (дата звернення : 21.06.2016).
14. *Зубко Г.* Процес створення ОСББ увійшов у геометричну прогресію [Електронний ресурс] // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249532058&cat_id=244276429 (дата звернення : 28.11.2016).
15. *Кащенко Т.* Інноваційність енергоефективності в архітектурі та містобудуванні [Електронний ресурс]. Архів Перегуди Є. В. file:///C:/ИНФОРМАЦ/КАРРЕНТ/ЭФ1/Кащенко%20об%20энергоэф-ти%20в%20арх-ре%20и%20градостр.pdf
16. *Кицкай Л. І.* Енергоефективність в Україні: аналіз, проблеми та шляхи підвищення // Інноваційна економіка : Всеукраїнський науково-виробничий журнал. 2013. № 3(41). С. 32–37.
17. Концепція впровадження механізмів стабільного фінансування заходів з енергоефективності (створення Фонду енергоефективності) : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 р. № 489-р. [Електронний ресурс] // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249189954> (дата звернення : 20.02.2017).
18. *Лебедева О.* В Украине втрое увеличилось финансирование “теплых” кредитов [Електронний ресурс] // UBR. URL : <http://ubr.ua/finances/macroeconomics-ukraine/v-ukraine-vtroie-uvelichilos-finansirovanie-teplyh-kreditov-465174> (дата звернення : 23.01.2017).
19. Майже 80 млн. грн чергової фінансової допомоги на утеплення житла Уряд надав українцям у грудні [Електронний ресурс] // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249613357&cat_id=244277212 (дата звернення : 22.12.2016).
20. Минрегион констатирует недофинансирование мероприятий по энергоэффективности [Електронний ресурс] // РБК-Украина. URL : <https://www.rbc.ua/rus/news/minregion-konstatiruet-nedofinansirovanie-1461571418.html> (дата звернення : 25.04.2016).
21. *Олсон М.* Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп. М. : ФЭИ, 1995. 174 с.
22. ОПОРА закликає уряд якнайшвидше прийняти постанову про продовження Програми “тепліх кредитів” у 2017 році: Заява ГК “ОПОРА” від 30 січня 2017 р. Архів Перегуди Є. В. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 1.
23. *Перегида Є. В., Місержи С. Д.* “Комунальна революція” : деякі параметри громадянської участі // Politicus. 2016. № 1. С. 122–125.

24. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 р. № 243 та від 17 жовтня 2011 р. № 1056 : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 р. № 231 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/231-2015-п> (дата звернення : 15.03.2017).
25. Проект Концепції Фонду Енергоефективності / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. К., 2016. 90 с.
26. Савчук С. Діалог та взаєморозуміння влади, бізнесу, громадськості — запорука успішності проведення реформ [Електронний ресурс] // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249462346&cat_id=244277212 (дата звернення : 30.11.2016).
27. Савчук С. За перші 2 місяці нового року ОСББ залучили в 4 рази більше коштів на енергоефективні заходи, ніж за аналогічний період 2016 року [Електронний ресурс] // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249775764&cat_id=244277212 (дата звернення : 28.02.2017).
28. Савчук С. Мас-медіа роблять неоціненний внесок у формування нової культури енергоспоживання в Україні [Електронний ресурс] // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249310704&cat_id=244277212 (дата звернення : 13.09.2016).
29. Савчук С. Створення енергетичних кооперативів в Україні — це новий тренд, який розвиватиме Держенергоефективності разом із громадами для їх енергонезалежності та самостійності [Електронний ресурс] // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249719187&cat_id=244277212 (дата звернення : 7.02.2017).
30. Струк В. О. Політика енергоефективності на регіональному рівні : аналіз категорійно-понятійного апарату для галузі науки “Державне управління” // Економіка та держава. 2012. № 2. С. 141–143.
31. Углубленный обзор политики и программ Украины в области энергоэффективности. Брюссель : Секретариат Энергетической Хартии, 2013. 140 с.
32. Украинцам хотят урезать расход газа [Електронний ресурс] // МИНПРОМ. Информационное агентство. URL : <http://www.minprom.ua/news/224143.html> (дата звернення : 20.01.2017).
33. Цапко-Піддубна О. І. Аналіз механізмів реалізації політики енергоефективності // Науковий вісник НЛТУ України. 2009. Вип. 19.11. С. 300–311.
34. Энергосбережение может принести Украине более \$10 млрд — исследование [Електронний ресурс] // Корреспондент.Net. URL : <http://korrespondent.net/business/3706726-enerhosberezhenye-mozhet-prynesty-ukrayne-bolee-10-mlrd-yssledovanye> (дата звернення : 01.07.2016).

Енергозбереження та енергоефективність є сферою політичної взаємодії. Політика у цій сфері — інструмент конструювання суспільства. Найперспективнішим об’єктом заходів енергозбереження та енергоефективності є житловий фонд. Ці заходи мають значний потенціал щодо сприяння національній консолідації, регіональному розвитку, формуванню культури суспільства, розвитку громадянського суспільства. Нині цей потенціал використовується недостатньо внаслідок

помилки при визначенні цілей політики енергозбереження та енергоефективності, ігнорування потреб споживача. Тому суспільство ще довго залишатиметься відносно пасивним суб'єктом цієї політики, а держава — її основним провайдером.

Energy saving and energy efficiency are an area of political interaction whose subjects are the bodies of state power, local self-government, political parties and non-government organizations that express the interests of social groups. Politics in this area is an instrument for the construction of society. The housing sector is the most perspective object of the policy of energy saving and energy efficiency. Energy saving and energy efficiency measures have a great potential to form new directions of international cooperation, and in domestic policy — to promote public consolidation, strengthening of patriotism, regional development, building of social culture, development of civil society structures that are not focused on political confrontation, but on cooperation of citizens. However, now this potential is used insufficiently due to mistakes in setting goals and mechanisms for energy saving and energy efficiency policy, counteracting reform, ignoring the needs of the consumers, and underestimating the mentality of the population. Therefore, the transformation of society into the main provider of this policy will be slow. In the near future this role will be played by the state.

Энергосбережение и энергоэффективность является сферой политического взаимодействия. Политика в этой сфере — инструмент конструирования общества. Наиболее перспективный объект мер энергосбережения и энергоэффективности — жилой фонд. Эти меры имеют значительный потенциал по содействию национальной консолидации, региональному развитию, формированию культуры общества, развитию гражданского общества. Сейчас этот потенциал используется недостаточно вследствие ошибок при определении целей политики энергосбережения и энергоэффективности, игнорирования потребностей потребителя. Поэтому общество еще долго будет оставаться относительно пассивным субъектом этой политики, а государство — ее основным провайдером.

Надійшла 16 березня 2017 р.

С. В. ГАЙДАЙ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ: ОСОБЛИВОСТІ, СКЛАДНОСТІ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Наукові праці МАУП, 2017, вип. 52(1), с. 85–93

Досліджується природа поняття “суспільно-політичний процес”, його роль, значення та концептуальні моменти.

Сучасні соціально-політичні процеси, що відбуваються, вимагають прихильної уваги та дослідження. Вагоме значення мають особливості, причини та складнощі, з якими стикаються дослідники, які зорієнтовані на дослідження відповідних процесів.

Актуальність дослідження зумовлена не тільки і не стільки абсолютною винятковістю важливості визначення поняття “соціально-політичний процес”, а й виокремленням його складових у межах політичної системи держави. Динамічність та процесуальність зумовлює потребу дослідження цього поняття, виявлення особливих рис, тенденцій та контекстів, які в підсумку впливають не лише на внутрішньополітичну, а й зовнішньополітичну ситуацію.

Дослідженням процесів соціально-політичної спрямованості займаються такі українські та закордонні науковці, як: В. Андрущенко [1], А. Балаян [2], І. Бекешкина [3], Т. Білецька [10], В. Волович [6], М. Гепперт [4], Е. Кларка [4], І. Левчук [10], Н. Лемі-Хебарт [5], С. Макеєв [6], С. Сірий [13], А. Хошкіш [12], С. Шубін [8], О. Яницький [12] та ін.

Відповідне дослідження хоч і має передусім науково-методологічне значення, однак може бути використане в процесі подальшого вивчення соціальних та політичних процесів не тільки в Україні. Хоча з огляду на специфічність та певну подібність розвитку соціально-політичних процесів, можна виокремити й пострадянські держави.

На підставі аналізу значної кількості досліджень, можемо стверджувати, що “процес” — це загалом як спрямований та послідовний, так і неупорядкований та різноспрямований рух, який може мати певні етапи та стани, а також зорієнтований на досягнення певного, хоча й не завжди визначеного або беззмістовного завдання, цілі та результату.

Своєю чергою, з позиції автора, яка сформувалася з огляду на узагальнення різних підходів, можна говорити, що соціальний процес — це швидше

послідовна, ніж спонтанна зміна характеристик соціальних систем та явищ. Його ще можна уявити як певні дії, спрямовані на досягнення певних результатів або ж соціальних змін. Останні фактично визначають, в межах встановленої системи координат, стан певного соціального суб'єкта чи об'єкта. Тобто йдеться про соціальний простір як сферу, ареал існування, певні межі процесу/процесів, що впливають та визначають людське проживання, в категоріях існування та суспільних відносин, інститутів, різноманітних типів комунікацій тощо.

Водночас в узагальненому вигляді “політичний процес” — це сукупність дій його учасників, що відбуваються у певних окреслених межах й спрямовані як на підтримку та формування політичної системи, так і руйнування та підриг усталених принципів, норм, законів та політичного устрою (ладу). Ареал впливу та розповсюдження охоплює не лише простір окремої держави, а й поза її межами. Тобто формально, він є діалектичним і динамічним станом, що має пряму чи опосередковану залежність від часу та простору розгортання. Саме тому політичний процес можна виокремити як різнорівневу діяльність або бездіяльність певних політичних та/або аполітичних структур й інститутів, які спрямовані, спільно чи окремо, на досягнення та застосування ними певних функцій, завдань, методів, принципів, процедур тощо.

Аналіз наукових досліджень як українських, так і закордонних дослідників дає підстави дійти висновку про те, що відсутнє єдине та уніфіковане тлумачення поняття “соціально-політичний процес”. Відповідний стан пов'язаний з тим, що кожен окремий дослідник вкладає в це поняття не завжди тотожний зміст залежно від того, яку науку він представляє. Хоча, в спрощеному вигляді, дослідники сходяться на думці, що відповідний процес поєднує у загальних межах соціальне і політичне.

Тож, не вдаючись у дискурс щодо тлумачення відповідного поняття, варто зважити на доцільності міждисциплінарної методології в процесі дослідження соціально-політичного процесу та його складових. Це створить підґрунтя для більш цілісного його дослідження.

На наше переконання, соціально-політичний процес — це варіативна комбінація суспільних та політичних характеристик в контексті та в межах не лише парадигми розвитку, а й процесуального, просторового, часового та мультипроцесного змістів і характеристик дій, взаємодій та протистояння учасників політичної системи. Причому цей процес, хоча й умовно, можна вважати сукупністю та/або сплетінням (павутиною) різноманітних процесів, які своєю чергою нагадують Лейбніцовські монади.

Варто зважати щонайменше на три аспекти та складові соціально-політичного процесу, з позицій: а) взаємодій (взаємодії) — залежно від тих чи інших відносин суб'єктів та об'єктів; б) простору і часу — в межах яких він відбувається; в) розстановки та співвідношення учасників цього процесу, в тому числі у контексті ймовірності та несталості; г) горизонтальні та вертикальні площини взаємодій — на рівнях різноманітних соціально-політичних об'єднань (суспільні та політичні за участю політичних лідерів та учасників), структур (соціальні спільності як звичайних людей, так і осіб з обмеженими

можливостями за спільністю інтересів та цілей), приватних та колективних інституцій (рівень партійних структур та приватних спілок і організацій, вибудованих за належною ієрархією та своїми специфічними цілями), державних та недержавних інституцій (які функціонально задіяні в процесі державного управління [8, 193]) тощо.

Доцільно зрозуміти, що спонукальним чинником та засадничим елементом соціально-політичних процесів виступають суперечності, що виникають під час взаємодії його учасників. Не випадково М. Грушевський у своїх дослідженнях звертає увагу на те, що соціально-політичний процес обопільно визначається біологічною, економічною та психологічною сферами, тоді як суспільний розвиток полягає у певному чергуванні двох протилежних інстинктів — колективістського (солідарності) та індивідуального [9, 220].

Саме суб'єкти зазначеного процесу прямо чи опосередковано можуть сприяти змінам кількісних та якісних його характеристик. За певних умов вони можуть змінювати або спонукати до змін правлячий режим (влади), його персональний склад, впливати на процес прийняття політичних рішень, нормативно-правове забезпечення та упорядкування суспільних процесів, а також лобіювання та боротьбу найбільш сприятливих умов для реалізації інтересів тощо.

Безпідставно буде заперечувати той факт, що сутність соціально-політичного процесу як у його межах, так і поза ними, залежить від комунікації. Від останньої залежить існування політичної системи, її спроможність до відтворення, продукування та поступу до розвитку (модернізації). Відповідне твердження обстоювали Д. Істон — один з авторів універсальної моделі політичної системи та Ю. Габермас — один з авторів комунікативної теорії. Тією чи іншою мірою ці автори сходяться в думці про те, що саме комунікація сприяє, серед іншого, легітимації політичних суб'єктів з боку представників громадянського суспільства.

Помірковану наукову дискусію може викликати твердження про те, що політичний процес формує, гуртує, та, за потреби, видозмінює різноманітні компоненти політичної системи (осіб, структури, інститути, політичні норми та принципи, політичну культуру, а також засоби політичного володарювання та/або політичної участі. До того ж цей процес сприяє виробленню в межах окремої політичної системи визначеного соціального устрою (порядку), а також важливих та необхідних соціальних змін та процесів.

У цьому контексті велике значення має управління цими процесами в кореляції з визначенням потреби, контролем та здійсненням політичних змін. При цьому не може йтися винятково про демократизацію суспільства як наратив та нагальну потребу соціальних та політичних зрушень і реформ. Ключовим завданням постає визначення мети, для реалізації якої має відбуватися мобілізація спроможностей, бажано більшої частини представників цього суспільства. Самоорганізація є одним з таких прикладів.

На часі потреба в нестандартних механізмах управління, які необхідні для адаптації та пристосування до сучасних умов розвитку, а також передбачення наслідків та результатів певних нововведень. У протилежному випадку по-

літична система конкретної держави може опинитися у стані турбулентності та нестабільності — держава може втратити, на певних територіях, повну або часткову легітимність.

Варто зважати й на те, що управління соціально-політичними процесами, в межах окремої держави, не можна зволити до суто механічних та технічних методів і прийомів. Важливу роль, крім самоврядування, відіграє формування дієвого механізму: з одного боку, централізації та ієрархізації влади, а з іншого — децентралізації та самоврядності. Велике значення в цьому контексті належить регіональним елітам, які не повинні формувати умови для соціального та політичного конфлікту. Натомість вони мають виступати в ролі певних медіаторів конфліктів та конфліктних ситуацій, які можуть істотно вплинути на цілісність та існування держави.

Ефективне функціонування політичних структур залежить і від принципів представницької демократії або як її ще називають демократії участі. У цьому зв'язку наявність права голосу забезпечує громадянам можливість, хоч і не прямо, а через механізми делегування повноважень, брати участь у прийнятті державницьких рішень.

Важливим є і той факт, що сутність соціально-політичного процесу не завжди може мати кількісні характеристики та показники. Натомість він може включати: а) соціальні та політичні умови як для виникнення, так і функціонування цього процесу; б) суб'єкти політичної системи, які включені або залучені до нього; в) міжсуб'єктну та суб'єкт-об'єктну взаємодію та впливи різного характеру; г) соціально-політичні інтереси, цілі та мотиви як домінуючі, так і недомінуючі в процесі комунікації; д) взаємодію суб'єктів у вигляді дихотомії боротьба-співпраця тощо.

Істотним є факт, що соціально-політичний процес як поєднання соціального та політичного, як уже зазначалося, може бути сукупністю різноманітних мікро- та макропроцесів (революція, реформи, модернізація, політична криза, конфлікти різного рівня локалізації, самоорганізація, вибори (дострокові) тощо).

Особа-громадянин, маючи права, гарантовані Конституцією, в той чи інший спосіб здійснює боротьбу за власні інтереси. Представники суспільства, або як прийнято їх називати в західній традиції — громадянського суспільства, можуть у цьому випадку виступати як генератор/генератори політичних процесів.

Нехтування владою законних прав та інтересів громадян можуть сприяти та спровокувати процеси, які зрештою можуть призвести до зміни еліт (з позиції теорії еліт), устрою держави, революційних потрясінь та/або громадянської війни. Внутрішньою слабкістю держави можуть скористатися зовнішні гравці — сусідні держави. Мова може йти як про повне загарбання, так і часткову анексію певних територій.

Фактично йдеться про те, що представники суспільства, виступаючи генераторами різноманітних процесів, можуть не лише спричиняти до соціально-політичних конфліктів, а й бути їх безпосередніми учасниками. Причому конфліктогенність зазвичай виникає на фоні протилежних інтересів, фактичним

предметом яких можуть бути соціальні та політичні блага (привілеї, влада тощо). Водночас суб'єктність конфлікту може бути розмаїтою та охоплювати основні функціональні й структурні компоненти суспільства (ідеологічні, економічні, політичні та соціальні) [10, 188–189].

При цьому боротьба ведеться за владні повноваження, які є одночасно політичними й соціальними, з огляду на учасників та мету. Хоча почасти вона може не мати нечіткої цілі/цілей соціальної та політичної домінації (влада для влади, влада над суспільством й влада суспільства над державою тощо).

Соціально-політичні конфлікти в прихованій чи відкритій формі повсякчас відбуваються в межах окремої держави чи держав. Однак вони не завжди призводять до негативних наслідків та кардинальних змін. Це пов'язано з тим, що такі конфлікти у латентній формі відбуваються під час виборів та інших формах плебісцитів. Більш відкритою формою можна вважати політичні демонстрації та різні форми громадянської непокори. Критична форма конфлікту виливається у силові та озброєні протистояння, повстання (в класичному значенні) та революції, державні перевороти тощо.

У контексті конфлікту варто зважати й на ідею соціально-політичного порядку, який, за свідченням І. Левчук, передбачає пошук форм, орієнтованих на мирне розв'язання конфліктів, на стабільний характер змін, на подальший цивілізаційний розвиток. До того ж соціально-політичний порядок у більшості своїй передбачає наявність балансу сил елементів політичної системи. Від того, наскільки забезпечується цей стан, залежить стан політичної стабільності або кризи. При цьому соціально-політичний порядок забезпечується відтворенням властивостей або елементів, оптимальною чи наближеною до неї конфігурацією, та їх співвідношенням у межах політичної системи [11].

Доцільно зважити на те, що соціально-політичний конфлікт спонукає до так званої мобілізації як колективної дії та реакції на певні події [12, 3–4]. У цьому зв'язку, з одного боку, можна говорити про взаємозв'язок та взаємозалежність між причинами та ступенем напруженості конфлікту, й відповідно, з іншого — конфігурацією залучених у нього сил (учасників), масштабом та характером мобілізації.

Безпідставно сперечатися з тим фактом, що в сучасних умовах конфронтація найбільш яскраво та явно виявляється між державою та її інституціями та громадянським суспільством. Однак останнє це не безсуб'єктна маса осіб, а сукупність індивідів, частина з яких мають лідерські здібності (відкриті або приховані).

У соціально-політичних процесах істотну роль відіграють політичні лідери, еліти партій та суспільств. Не вдаючись до концептуальної дискусії навколо концептуального визначення, типології та ролі, варто зважити на те, що ключовим їх завданням, але не вирішальним, є напрацювання ідеологічних засад, програми розвитку та поступу, а також знаходження технічних і фінансових можливостей, необхідних для організації прихильників. Тим самим, вони здійснюють вагомий вплив на суспільство.

Саме від представників еліт залежить, у який спосіб буде відбуватися боротьба за владу (мирний (демократичний — вибори) чи силовий (збройне за-

хоплення — державний переворот, революція тощо) — в конкретний проміжок часу, конкретній державі тощо.

Різними є цілі, які переслідують учасники соціально-політичних процесів. Так, політична еліта зорієнтована на отримання влади і як наслідок — не тільки виголошених принципів та ідей, а й отримання певних привілеїв тощо. Тоді як представники різних прошарків суспільства, підтримуючи політичних лідерів, найперше мають надію на те, що вони зможуть в практичній площині реалізувати інтереси людей як на законодавчому рівні, так і на державному — в подальшій діяльності.

При цьому кожна людина переслідує й суб'єктивні інтереси, що у більшості своїй ідеалістичного характеру. Кожний конкретний громадянин делегує лідерам на певний проміжок часу права керівництва державою та здійснення: внутрішніх і зовнішніх (залежно від сфери застосування), тимчасових або сталих (залежно від часових меж) її функцій.

Процес вирішення конфлікту або конфліктів може бути як мирним, так і збройним, а це, як уже зазначалося, залежить від політичних лідерів та еліт. Як приклад можна навести “Революцію троянд” (Грузія, 2003), “Помаранчеву революцію” (Україна, 2004), де передача влади, зміна правлячої політичної еліти та корекція політичного курсу цих держав відбулися практично в безкровний спосіб.

Проте в історії доволі багато прикладів, коли соціально-політичні конфлікти та процеси переростали у збройні конфлікти етнонаціонального, національного та міжнаціонального характеру. Кожен із таких конфліктів перетворюється, як можна дійти висновку під впливом досліджень С. Сірого [13], у великий соціально-політичний процес, що впливає практично на всі сфери життя, унаслідок якого відбувається збільшення напруги між соціальними верстами та політичними силами, а також різноманітні деструктивні процеси.

Натомість подальші події в Грузії та Україні засвідчили той факт, що після так званого “національного піднесення” у відповідних державах відбулася контрреволюція і до влади повернулися “проросійськи” налаштовані політики, які здійснили корекцію внутрішніх та зовнішніх пріоритетів.

В Україні було спровоковано черговий конфлікт, що закінчився кровопролиттям — “Революцією гідності”, анексією Криму Росією (тимчасовою втраченою, як проголошено в українських офіційних документах), виникненням в Україні сепаратистських утворень Луганської та Донецької народних республік та участі на боці сепаратистів регулярних військ сусідньої держави.

Такого роду події практично не можливі в розвинених демократіях, оскільки такі держави, хоч і не позбавлені від конфліктогенності, однак їх рівень значно менший. Це пов'язано з тим, що демократичні інститути є сформованими, правила гри визначеними, як і сформовані системи стримування та противаги. Водночас держави, що стали на демократичний шлях розвитку, не стають автоматично такими, а переживають досить не простий, іноді навіть унікальний шлях розбудови.

Отже, відомі визначення поняття “соціально-політичний процес” не є довершеними, дослідження його сутності та характеристик потребує викорис-

тання класичної та міждисциплінарної методології. Соціально-політичний процес — це варіативна комбінація суспільних та політичних характеристик у контексті та в межах не тільки парадигми розвитку, а й процесуального, просторового, часового та мультипроцесного змістів і характеристик.

Складність виявляється в тому, що зазвичай важко визначити окремий такий процес. Швидше можна говорити про процеси, що можуть бути як циклічними, так і мати високий рівень варіативності.

Слід враховувати, що, крім досить високого рівня методологічної невизначеності цього поняття, його майже довільне вживання багатьма дослідниками, які послуговуються ним у назві чи преамбулі (вступі), але в подальшому вкладають в нього різні характеристики.

Можна говорити й про суттєву контекстуальність та процесуальність цього поняття, яке зазвичай використовується у множині й охоплює та включає багато процесів і суміжних понять. Саме це сприяє ще більшому рівню абстрактності поняття “соціально-політичний процес/соціально-політичні процеси”.

У практичній площині варто звернути увагу, що соціально-політична ситуація в будь-якій державі апріорі є конфліктною. Хоча такий стан більш характерний для суспільств, що знаходяться в стані трансформацій — стані множинності конфліктних ситуацій. Тобто умов високого рівня суспільної напруги, конфронтації та політичної турбулентності. При цьому кризогенність та конфліктність соціально-політичної ситуації виступає як виклик, так і певне “вікно можливостей”, підґрунтя для мобілізації тощо.

Джерела

1. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / Віктор Петрович Андрущенко; Інститут вищої освіти. К. : ТОВ “Атлант ЮемСі”, 2005. 498 с.
2. Balayan, A. Intellectual Elite: Identification Problem and Influence on Socio-political Processes in Europe by the Example of France and Poland [Електронний ресурс] / Alexander Balayan // International Journal of Business and Social Science. Vol. 2. No. 19. [Special Issue — October 2011]. URL: http://ijbssnet.com/journals/Vol_2_No_19_Special_Issue_October_2011/29.pdf
3. Бекешкіна І. Е. Майдан: хто, чому і навіщо? // Соціальні виміри суспільства. Збірник наукових праць. К.: Інститут соціології НАН України, 2014. С. 304–313
4. Clark E., Geppert M. Socio-political processes in international management in post-socialist contexts: Knowledge, learning and transnational institution building / Ed Clark, Mike Geppert // Journal of International Management. Volume 12. Issue 3. September 2006. P. 340–357
5. Lemay-Hébert N. Statebuilding without Nation-building? Legitimacy, State Failure and the Limits of the Institutional Approach / Nicolas Lemay-Hébert // Journal of Intervention and Statebuilding. 2009. Volume 3. Issue 1. p. 25–45
6. Волович В., Макеев С. Соціальна стратифікація і політика // Політична думка. 1993. № 1.
7. Khoshkish A. The Socio-Political Complex: An Interdisciplinary Approach to Political Life. Oxford ; New York : Pergamon Press, 1979. 396 p.

8. Шубін С. Політичний маркетинг у державному управлінні: сутність, методологія впровадження, проблемне поле / Сергій Шубін // Політологія і право. 2010. № 4. С. 191–198
9. Тарабан В. М. Погляди М. С. Грушевського на історичний процес // Вісн. Нац. ун-ту “Львів. політехніка”. 2008. № 612. С. 219–222.
10. Білецька Т. Сучасний соціально-політичний конфлікт: аналіз поняття // Соціальні виміри суспільства: Зб. наук. пр. К.: ІС НАН України, 2008. Вип. 11. С. 181–190
11. Левчук І. І. Соціально-політичний порядок: сутність, детермінанти, інституціоналізація у сучасному політичному просторі : дис. канд. політ. наук : 23.00.02 / Левчук Ірина Ігорівна ; Нац. ун-т “Одес. юрид. акад.”. О., 2011. 228 с.
12. Яницький О. Н. Массовая мобилизация: проблемы теории / Олег Николаевич Яницький // Социс. 2012. № 6. С. 3–12
13. Сірий С. Соціально-політичний контекст локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Сергій Володимирович Сірий. К., 2008. 20 с.

Проаналізовано основні характерні ознаки суспільно-політичного процесу, особливі риси, особливості формування і проблеми ідентифікації та інтерпретації, а також взаємозв'язок з політичною системою. Попри досить розповсюджене вживання зазначеного поняття, існує потреба у визначенні терміна “суспільно-політичний процес” з виявленням складностей, що пов'язані з його розумінням та використанням. Соціально-політичний процес — це варіативна комбінація суспільних та політичних характеристик у контексті та в межах не лише парадигми розвитку, а й процесуального, просторового, часового та мультипроцесного змістів і характеристик.

The author analyzes the main characteristic signs of socio-political process; specific features and peculiarities of formation; and interpretation and correlation with the political system. In spite of a rather wide spread use of the notion by scientists, it is necessary to determine the notion of “social and political process” and review complexities connected with their understanding and using. Socio-political process — a variable combination of social and political characteristics in the context and within the paradigm of not only development but also procedural, spatial, temporal and multi-process content and properties. Complexity is manifested in the fact that normally difficult to separate this process. You can rather talk about the processes that can be both cyclical and have a high level of variability and more. It should take into account, in addition to a sufficiently high level of methodological vagueness of the term, it almost arbitrary use of many researchers who use it in the title or the preamble (introduction), but subsequently invested in it different characteristics. You can also talk about substantial and procedural kontekstualnist this concept, which is usually used in the plural and embraces and involves many processes and related concepts. This is what contributes to an even greater level of abstraction of the concept of socio-political process / socio-political processes.

Осуществлен анализ основных отличительных признаков общественно-политического процесса, особые черты, особенности формирования и проблемы идентификации и интерпретации, а также взаимосвязь с политической системой. Несмотря на довольно распространенное употребление этого понятия, существует потребность в определении термина “общественно-политический процесс” с выявлением сложностей, связанных с его пониманием и использованием. Социально-политический процесс — это вариативная комбинация общественных и политических характеристик в контексте и в пределах не только парадигмы развития, но и процессуального, пространственного, временного и мультипроцессного смыслов и характеристик.

Надійшла 15 грудня 2016 р.

I. O. KOZAKEVYCH

Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

THEORETICAL HERITAGE OF THE FRANKFURT SCHOOL OF CRITICAL THEORY IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN REALITIES

Наукові праці МАУП, 2017, вип. 52(1), с. 94–100

The left-wing radical Frankfurt critical theory is considered in the context of critical tasks of the socio-economic and political transformation of Ukraine. The experience of the creative research and organizational progress of the Frankfurt School is analyzed from the point of view of ideological transformations that are similar in terms of content, of the recurrent civilizational clashes of the present which are important for the business elite and political class. The critical disposition is balanced with creative impulse and today it is a prerequisite for successful political, expert, educational, and scientific activities, an important component of the state and public development.

The Frankfurt School is a specific and unique phenomenon of the twentieth century, a reaction to its contradictions, to the tragedies and opportunities of this time, to the world wars, to the regime of concentration camps, nuclear, and atomic threats. Analyzing the basic ideological tendencies of the School and their relevance for the present, it is important to turn to the primary sources — to works by W. Benjamin (“Zur Kritik der Gewalt”, 1921) [1], H. Marcuse (“Hegel's Ontology and the Theory of Historicity”, 1932) [2], W. Reich (“Die Sexualität im Kulturkampf”, 1936) [3], L. Lowenthal (“On Sociology of Literature”, 1948) [4], J. Habermas (“Between Facts & Norms”, 1997) [5], and many others, who, because of limits characteristic of a scientific article, are not mentioned here.

The left-wing radical theory of the Frankfurt School and its connection with the present were interpreted by many domestic and foreign scholars of different areas of social and human research.

In our study, the left-wing radical Frankfurt critical theory is considered in the context of critical tasks of the socio-economic and political transformation of Ukraine. The goal of the article is carrying out a try to isolate and organize the theoretical propositions of representatives of the Frankfurt School which can be useful for understanding the transformations that are experienced by the contemporary Ukrainian society. Some practical advice of German philosophers proposed

by them in hard and crisis periods of the twentieth century can be extrapolated to the current socio-economic and socio-political realities of Ukraine. It is also important to consider the experience of the creative research and organizational progress of representatives of this School from the point of view of ideological transformations similar in terms of content, of recurrent civilizational clashes, the issue of which becomes increasingly interesting for contemporary intellectuals, social activists, political actors, government officials, and international experts.

The contemporary social and human sciences are notable for significant theoretical advances, concepts, and approaches. Taken together, they need not only detailed studying and implementation, but also constant rethinking, synergy. Scientists' dialogue and polylogue around current economic, social, and political issues is a necessary condition for successful social development.

Prospects of socio-political development are an important part of the scientific achievements of the representatives and followers of the Frankfurt School. Some of them are still relevant, whereas others can serve as a basis for further theoretical or applied research. A significant part of the considerations concerning the future is represented by judgments of the thinkers about young people and their role in social and political progress. The outlined issues make the heritage of the critical theory relevant to the contemporary social and political realities of independent Ukraine. In periods of military confrontations, radical changes in the type of social and economic coexistence, in political regime, young people react to such transformations in a special way. They decidedly make a radical reassessment of the traditions, customs, values, and aspirations of older generations. The attitudes of the young people in the period of the transformation of the Ukrainian society fluctuate between extreme poles. At the same time, the fundamental breakdown of the social structures of the transitional period is impacting the environment of youth bringing about complex consequences of discontent, frustration, distrust of the political and power structures, which can be used by extremist forces with dangerous results.

It is telling that these questions are repetitive in historical retrospective, and the political and philosophical heritage of the theorists of the Frankfurt School serves as a proof of that. In particular, L. Leventhal, sharing his own experience of communicating with students, notes that youth is notable for impatience and often erroneously expects to master some perfect formula established once and for all. The scientist stresses the impossibility of such an approach and the need for relentless search for oneself [4].

Indeed, supporters and followers of the teaching of the Frankfurt School had an opportunity to be witnesses and participants of crucial global shifts in the youth movement. Changes in the political map of the world, diseases of totalitarianism, the transition to the Cold War, the collapse of dictatorial states in Europe, reforms of market economy, a radical shift in the youth movement, worsening of environmental problems, problems of addictions, extension of migration flows — all these factors were important for the appearance of new ideas of thinkers and at the same time they were to a certain extent predicted by them. The critical theory arises as a result of and an engine for the social and political transformations of the West-

ern world in general and its youth environment in particular. This teaching again provides historical arguments and theoretical justifications for the fact that it is youth that can readily join the ranks of extremist organizations. Thus the task of the state youth policy should be not only strict control over the activities of young people, but also formation of an attractive and affordable democratic alternative of socio-political development.

However, the most notable Freudo-Marxists' visions of future development were associated with critical attitude to the past and traditional. Oftentimes, those scientists saw the prospects of social and political development in changes in family education. A family forms in the process of education the type of character structure which supports the economic structure of the society in general. In particular, along with the bold assertion that ideologies are rooted in the very structure of an individual, W. Reich tries to follow the progress of this process, the importance of personal growth for the development of societies, their moral, economic, political foundations. Character is formed from childhood as a result of conflicts and crises of family life. So it is important to turn to the type of family, to education practices that are inherent in a particular culture to understand how economic realities turn into political, moral, and religious ideas [3].

In the structure of the left-wing radical teaching, prospects of the future are conceived as ones that today are already inherent in youth environment, in family growth as well as in the history of a nation, in its past and in the perception of that past by politicians, authorities, and ordinary citizens. Following Hegel's considerations, H. Marcuse writes that the decisive history is not one that was experienced, but one that is remembered. One of the central claims of H. Marcuse, which is put forward by him to the modern civilization, concerns the fact that sources of disobedience and rebellion "dry up" in culture as in a collective memory, in the course of the fight between oblivion and historical memory [2]. This topic of collective memory indicates that historicity cannot be understood from the point of view of concern for individual existence, but it should be looked for in the communications and narratives that make up the structure of our living world.

As it is aptly stressed by V. Yermolenko [10], left-wing authors proclaim that the only way to carry out a true revolutionary breakthrough is a mysterious jump in the deep past. Among others, the researcher draws our attention to the works of W. Benjamin [1], who perceived the historical time as the realm of the destruction of reality, of its catastrophic splitting into fragments and debris. Perceiving history as a catastrophe gives space for such important topics as nostalgia and memory, mourning for the past, old-fashioned attachment to things. On the other hand, just this feeling of disastrous splitting of reality gives Benjamin the possibility of freedom of collage creative work: gathering fragments of the old reality, one can create a new one, which may be even better than the old one [10].

However, views on traditions, historical principles, national foundations and their relevant significance for establishing political relations in society differed among the followers of the Frankfurt teaching. For example, in light of new challenges of today, J. Habermas proposes to revise the foundations of the identity of individuals and societies: "A new identity of a society that has broken the borders

of individual states can neither correlate with a certain territory nor can it rely on a certain organization" [12, 49]. The basis of a new identity of society, according to J. Habermas, is the idea of the universality of democracy and human rights, in which today the foundations of national traditions, history, and memory are reflected, too. These ideas become particularly important today, because, as domestic scientists warn, complexes and fears from the past are often transferred to the political realities of the present and define the political identity of radical social groups. The force of inertia and habit, the fear of change, of competition, the tragedy of a crash of the system — all this creates in the public conscience a solid foundation for the development of nostalgia for the past, even for the undemocratic one [7, 81–82]. Rethinking the past in new social and political realities is accompanied by significant emotional sufferings. Revising history, establishing an updated version of the past can be indicative not only of spiritual and intellectual enrichment of society, but also of manipulative political practices.

The Frankfurt School has formed around itself a number of followers including respected intellectuals, influential experts, and known educators. At the same time, creative pursuits of representatives of the Frankfurt School brought about already during their lives a wave of outrage and rejection. These theorists are accused, among other things, of creating a concept and a plan of de-Christianization of Western civilization as well as of moral, ethical, and spiritual decline of society.

The scientific and social activities of members of the Frankfurt School oblige already in our own day to review traditional attitudes toward humanitaristics and its role in democratic development. Confirming the status of humanology as a profession, proponents of the critical theory tried to contribute to overcoming the crisis of social and human sciences. Today, the example of the Frankfurt School is especially appropriate — this School even in exile managed to keep its humanist calling, calling for being a leader of public opinion and self-awareness, for leading people. These German thinkers emerged as public intellectuals that debunked the conservative image of humanitaristics, were not afraid to confront the system, to freely express their opinions.

In the diversity of scientific fields around current issues of philosophy, psychology, politics, economics, arts, law, scientists have always attracted public attention to problems of man, of human self-knowledge. Special contribution of followers of the Frankfurt School consists in their ability to make clear the importance of knowledge which teaches man to understand himself and to actualize himself; to respect others; to understand other cultures and epochs; to reflect on the goals of mankind and on his own place in the historical and political process. Nowadays, in the context of information transformations, of globalization, the return of the authority of experts in human disciplines has become relevant once again. Just like in the sixties of the twentieth century, it is important for society to avoid excessive technocratization, not to lose the skills of specialists in the negotiation process, consulting, interactive formats, etc.

The example of representatives of the Frankfurt School still can serve as a model of professional development, a method through which a humanist can realize his potential in the contemporary world. Despite the crisis of the humanities, the role

of liberal education in society remains significant, in particular when talking about the business elite and the political class. Specialists with a degree in humanities (political science, law, philology, cultural studies, international relations, history, philosophy, psychology, etc), unlike the others, are characterized by sensitivity to the integral dynamics of the contemporary social and political development, to the advance of civilization. Each new stage in the development of science and technology, the advancement of other branches of knowledge along their specific trajectories bring them increasingly closer to humanist problems, to metaphysical, social, ethical, esthetic, legal, cognitive, and other similar issues.

To a great extent, the creative heritage of the Frankfurt School was oriented to fighting for free and creative thinking, against adaptability, conservatism, faith in undeniable facts and off-the-shelf truth. Nowadays, the task of developing this creative thinking, experiments, intellectual innovations, creating new concepts, approaches, methodologies, alternative models of world order, etc is still crucial.

The image of a Frankfurt School theorist is now a kind of a model of a public intellectual sensitive on people around him, on disciples who follow him, on society that listens to him. This image and authority were for a long time associated with many developers of the left-wing radical theory. For example, ten years after the death of W. Reich, his name and ideas become particularly popular and even symbolic. His writings were read like modern sermons, excerpts from them were quoted by rock idols of the 1960-s. At one time, W. Reich himself insisted on his right to study natural phenomena “with no guns aimed at him”, on the right to be wrong [13]. During the wave of mass protests in 1968, French students threw from barricades at policemen books by the scientist, fought for human rights, against racism, advocated feminism and environmental protection. The causes of these revolutionary events were of economic, political, and philosophical nature. The new generation supported non-conformism and social justice. The “New Left”, just like H. Marcuse, believed that the working class in the developed countries, achieving comfortable life, stopped being a revolutionary force, and its place in the fight for changing society, for overcoming alienation should have been taken by the marginalized, students, and intellectuals. Finally, the Western society manifested considerable flexibility and tolerance to accept and work out these protest sentiments of youth. By the mid-1970-s, left-wing radical movements no longer posed any threat to the stability of the Western society, occupying quite a small niche in the political sphere, but rather a prominent one in art, culture, and science.

The topic of the role of expert environment as a part of civil society was addressed by followers of the teaching of the Frankfurt School also later. J. Habermas believes that “civil society is a public sphere that is an intermediary between society and the state, in which society is a carrier of public opinion” [12, 83]. These proposals distinguish new horizons of the development of social and human knowledge.

Works of the German theorists show how important it is to be able to be critical about social and political realities, about the political establishment, about challenges of neo-totalitarianism, oligarchy, etc, and at the same time not to resort to intellectual pettiness, vanity, rivalry, or mere irritability. This stance of “resist-

ance”, “refuse”, “rejection”, opposition to political centrism, critical opposition to the state, the administration, police, corporations was balanced by the awareness of the multifaceted nature of the phenomenon of power, by the expansion of its content from exclusively the power of the state to the power of science, intelligence, poetry, music, religion, family, etc. Critical disposition balanced by creative impulse still — even today — is a prerequisite for successful political, expert, educational, and scientific activities, an important component of any creative project.

The peculiarities of the transition period of the social and political development, which Ukraine is still going through, have a total nature and cover not only the political and power sphere of the life of man and society, but also the economic, social, and cultural ones. The situation the Ukrainian society is passing through is dynamic, constantly changing, in the course of which forms of participation of man, of a social group, of an institution in political relations, processes, in the development of common values, orientations, and so on are often radically changed or modified. In accordance with the new historical tasks and prospects, the role of intellectuals in public life is changing. The experience of the activities of the Frankfurt School can serve as a certain example of attempts, mistakes, and achievements, of search for interdisciplinary connections, of crossing transnational borders on the way toward strengthening the authority of scientific knowledge in a society of dynamic transformations.

References

1. *Benjamin W.* Zur Kritik der Gewalt. In: Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik [Tekst] / Walter Benjamin // Walter Benjamin Gesammelte Schriften. vol. II.1, herausgegeben von R. Tiedemann. H. Schweppenhäuser, Suhrkamp. Frankfurt a.M. 1999. S. 179–204.
2. *Marcuse H.* Hegel's Ontology and the Theory of Historicity [Electronic resource] / Herbert Marcuse; Translator's Introduction / translated by Seyla Benhabib. Massachusetts, London: The MIT Press, Cambridge, 1987. URL: http://monoskop.org/images/9/9e/Marcuse_Herbert_Hegels_Ontology_and_Theory_of_Historicity.pdf
3. *Reich Wilhelm.* Die Sexualität im Kulturkampf [Tekst] / Wilhelm Reich, rev. Neuauflage: Die sexuelle Revolution, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main 1966. 149 s.
4. *Lowenthal L.* On Sociology of Literature [Electronic resource] / Leo Lowenthal // Literature and Mass Culture. Communication in Society. Volume 1. published by Transaction Books. 1984. URL: <http://marxists.anu.edu.au/reference/archive/lowenthal/1948/literature.htm>
5. *Habermas J.* Between Facts & Norms [Text]. Polity Press, 1997. 364 p.
6. *Bakhov I. S.* Dialogue of Cultures in Multicultural Education [Text] / Ivan Stepanovich Bakhov // World Applied Sciences Journal. 29 (1): 2014. 106–109.
7. *Воляннюк О. Я.* Суспільна пам'ять і політика: мистецтво можливого [Текст] : монографія / Ольга Воляннюк ; Укр. ін-т нац. пам'яті. К. : Пріоритети, 2013. 169, [1] с.
8. *Holovatyj M.* Multiculturalism as a means of nations and countries interethnic unity achieving [Text] // Economic Annals-XXI. 2014. № 11–12. P. 15–18.
9. *Holovatyj M.* Spontaneous mass behavior: psychological aspects in the context of social and economic circumstances [Text] // Economic Annals-XXI. 2015. №155(11–12). P. 29–32.

10. Єрмоленко В. А. Марення модерну: сюрреалізм, Вальтер Беньямін і паризький рас- sage [Текст] // Філософська думка. 2006. № 6. С. 43–60.
11. Остапенко М. А. Політичний плюралізм : нестабільність демократії та пошуки соціальної рівноваги [Текст] : монографія. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 350 с.
12. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности. Философские и политичес- кие статьи [Текст]. Донецьк: “Донбас”, 1999. 123 с.
13. Райх В. Психология масс и фашизм [Текст]. М.: “Университетская книга”, 1997. 380 с.

The left-wing radical Frankfurt critical theory is consid- ered in the context of the relevant objectives of Ukraine's socioeconomic and political transformation. An attempt was made to single out and systematize those theoretical tenets of the Frankfurt School's representatives that are useful to understand the transformational changes contemporary Ukrainian society is witnessing. The example of activities of the Frankfurt School's representatives can serve as a guide for the development of liberal education significant to the business elite and political class. A critical mood balanced by a creative impulse still is the prerequisite for successful political, expert, outreach and scientific activities, an impor- tant component of socioeconomic, state and societal devel- opment.

Ліворадикальна франкфуртська критична теорія роз- глядається у контексті актуальних завдань соціально- економічної та політичної трансформації України. Досвід творчих пошуків та організаційного поступу Франк- фуртської школи аналізується з точки зору змістовно близьких ідеологічних перетворень, чергових цивілізацій- них зіткнень сучасності, значущих для бізнес-еліти та політичного класу. Критична налаштованість збалан- сована творчим поривом і сьогодні є необхідною умовою успішної політичної, експертної, просвітницької і науко- вої діяльності, важливим компонентом державного і гро- мадського розвитку.

Леворадикальная франкфуртская критическая тео- рия рассматривается в контексте актуальных задач со- циально-экономической и политической трансформации Украины. Опыт творческих поисков и организационного развития Франкфуртской школы анализируется с точки зрения содержательно близких идеологических преобра- зований, очередных цивилизационных столкновений сов- ременности, значимых для бизнес-элиты и политическо- го класса. Критическая настроенность сбалансированна творческим порывом и сегодня является необходимым условием успешной политической, экспертной, просвети- тельской и научной деятельности, важным компонентом государственного и общественного развития.

Надійшла 23 січня 2017 р.

S. B. LEBEDENKO

Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

U.S. — GERMANY RELATIONS UNDER THE PRESIDENCY OF BARACK OBAMA

Наукові праці МАУП, 2017, вип. 52(1), с. 101–106

For the United States, Germany is one of the key partners in the EU and NATO; however, in the international relations of these two partners, there is a decline and divergences on some issues. The article analyzes the bilateral relations between the US and Germany under the presidency of Barack Obama.

The United States of America and Germany are closely interrelated. Shared history, full of rosy and hard periods, made the relations of the two countries deep. After the end of the Second World War, West Germany (FRG), with the help of the United States, managed to regain its feet. The Marshall Plan ensured the economic recovery, and the US military bases guaranteed the defense of the country during the Cold War. The two countries have close ties, and a considerable contribution to this was made by hundreds of thousands of American soldiers and their families who lived and worked at the US military bases in Germany. After the end of the Cold War, the number of US troops in Germany began to decrease. With the reduction in the number of Americans in Germany, the German-American relations began, to some extent, to deteriorate. The war in Iraq brought about a serious rift in the relations between the United States and Germany, and spy scandals and eavesdropping on mobile phone conversations of Chancellor Angela Merkel undermined the credibility of the two countries. However, Germany remains a strategic ally of the US in Europe.

In turn, the Germans have an ambiguous attitude to American foreign policy. Germany does not support certain actions of the US government in the international arena such as, for example, the intervention in Libya, but, at the same time, the Germans closely monitor how much attention Washington pays to Berlin in its foreign policy. The relations between the US and Germany are built, among other things, through the personal relations between the two countries' leaders, which started back in 2008, with the then election campaign of the President to be Barack Obama. During his visit to Germany, Obama, being a presidential candidate, asked the German government for an opportunity to make a speech at the Brandenburg Gate in Berlin. This place is a symbol of divided Berlin and Europe as well as of American history involving the participation of the United States in

the Cold War. It is in this place that Ronald Reagan called on Mikhail Gorbachev to tear down the Berlin Wall. In 2008, German Chancellor Angela Merkel refused to allow Obama to deliver his speech against the background of the Brandenburg Gate on the pretext that such a place of honor was reserved for persons of high standing of the level of acting statesmen. In the US, they then suspected that Merkel rejected Obama's request under the influence of the then Republican president George W. Bush. Obama in 2008 got in Berlin a place for a meeting in the square near the Victory Column. This initial episode reflected in the personal relations of B. Obama and A. Merkel. It did not contribute to the establishment of friendship between the two leaders. Leaders of both the US and Germany are cold, business-like, and rational in their mutual relations. There is even a reason to believe that there is a personality problem in the relations between the leaders of the US and Germany.

Some experts in the American-German relations indicate that A. Merkel is ideologically closer to the Bush presidential family, if only because G. Bush senior is historically associated with the reunification of Germany. A. Merkel came to the post of Chancellor in 2005, at a time when it was believed that the US-German relations were at a relatively low level. The center-left predecessor of A. Merkel, Social Democrat Gerhard Schröder, refused to support the US war in Iraq outraging the then US President George W. Bush. By contrast, A. Merkel, being the leader of the opposition, in 2003, during her visit to Washington, publicly supported the US military plans on Iraq. Therefore, for President George W. Bush, A. Merkel as the German leader was better than Gerhard Schröder, who in the US was suspected of over-confidential and self-serving relations with Moscow. However, A. Merkel, after coming to the post of Chancellor, was forced to outwardly distance herself from American President George W. Bush, who had become extremely unpopular in Europe.

Barack Obama's ascent to power seemingly eliminated this outward inconvenience. It is known that, in addition to the conventional communication channel through the Ministry of Foreign Affairs of Germany under the control of Free Democrat Guido Westerwelle, Merkel's Chancellery contacted directly, even to discuss fairly simple questions, with Presidential Administration in Washington. The US President awarded in 2011 German Chancellor A. Merkel the Medal of Freedom - one of the highest awards of the United States. It was done to recognize the important role played by the German Chancellor in crisis-ridden Europe. The new presidential election campaign of Barack Obama in the US took place at the time when the crisis of sovereign debts in the euro area of the EU reached its peak. The debt crisis that developed in Europe with the prospect of the collapse of the euro could derail the US economic recovery. Under these conditions, in the summer of 2012, Obama sent to Berlin his Finance Minister Tim Geithner hoping to moderate the tough line of A. Merkel on the issue of budget savings in Europe and to convince her to implement some short-term priming of economy. This trip was unsuccessful, and in Washington, they preferred not to enlarge on this on the eve of the presidential election, as it was an obvious setback in the US-German relations.

It has not been the only one episode in recent years when the political paths of B. Obama and A. Merkel diverged, though in other cases they did so not in such a dramatic way. In 2011, the Chancellor of Germany opposed the US intervention in Libya, supporting during voting the position of Russia and China in the UN Security Council concerning creating a no-fly zone over Libya. The representative of Germany then abstained from voting, along with the representatives of Russia, China, India, and Brazil. Under A. Merkel, Germany did not adopt in August 2013 the US plans for Syria, either. Certain additional outward tensions in the US-German relations arose at the time due to the scandal with Edward Snowden's exposing the US intelligence activities in Germany. The public opinion of the country showed an emotional reaction to this fact, and the German Chancellor — a purely pragmatic one.

Apart from that, the German press actively discussed the fact that the US intelligence spoke about Germany as about a "third-class partner." The statistics that fell into the public domain thanks to Edward Snowden shows that the National Security Agency (NSA) of the US is engaging in espionage in Germany no less intensely than in China or Iraq. Does this mean that Germany is not perceived as a true ally, but only as a "third-class partner"? James Bamford, author of three books about the NSA, has the following opinion: "It is rather a technical term that means that Germany is classified as a third party, while the "first" party is America itself, and the "second" ones are its close allies: Canada, Australia, New Zealand, and the United Kingdom, which are also called "five eyes" [1]. According to John Bamford, the attitude of the US intelligence to Germany is ambivalent: on the one hand, Washington and Berlin are partners, but on the other hand, Germany is an object of espionage. The attention of the NSA is focused just on Germany because the latter is Europe's economic locomotive, and it is very interesting for the US. In addition, this country has a strong political influence on Europe. Also, the terrorists who staged the attacks against the World Trade Center on September 11 lived in Germany.

The apparent lack of confidence on the part of one of the closest allies is definitely annoying Germans. At the same time, Germany fears, for various reasons (both historical and current political ones), any conflict with America. In the last 60 years, the development of the relations with the United States has been the basis of the German foreign policy. A conflict with Washington is fraught with very serious consequences for any country. In addition, Berlin is now in a bind as it is: Germany is actually trying to reformat the relations within the EU, which is not liked by many in Europe. In this context, the Germans have no desire to take on the burden of a conflict with the US [3].

The US and Germany have very close economic ties. Thus, for example, in 2015, the United States became the largest trading partner of Germany, leaving behind France that for several decades in a row had had the palm. Over 2015, the foreign trade turnover of Germany with the United States grew by 20 percent - to 173 billion euros. This was mainly due to the fact that the volume of German exports to the United States increased by 19 percent — to 114 billion euros. Germany is currently the backbone of the economic relations of the US with the EU.

The German-American economic relations, of course, go far beyond trade. German companies heavily invest in America; they cooperate with each other within the framework of projects, in joint ventures, and investments. The Germans are interested in Silicon Valley, where more than anywhere else the future peeps out and where the future of the digital economy comes true. The Americans are interested in many small and big German world-class industrial and engineering companies. Bilateral investments between Germany and the United States totaled at the end of 2014 339 billion US dollars, due to which in the two countries many well-paid jobs were created [2].

The two countries also have some divergences concerning the issue of the Ukrainian crisis. In response to the Russian intervention in Ukraine, the United States and the EU slap on Moscow joint economic sanctions. But Germany's geographical proximity to Russia and their close economic ties do not allow Washington and Berlin to develop a unified strategy for the Ukrainian crisis. Within the NATO, chances of a split on the issue of long-term relations with Russia becomes higher and higher. According to representatives of the US Administration, Germany and the United States are united in their attitude to the events in Ukraine. However, Germany at the same time refuses to impose broad sanctions against the Russian energy industry as they can be reflected in its own economy. Another difference of opinion between the United States and Germany regarding the Ukrainian crisis was revealed at the Munich Security Conference held in the Bavarian capital in February 2015. The main question of the forum was that of the possibility to provide Kyiv with weapons, which was lobbied by the Americans and which was decidedly answered in the negative by A. Merkel. A number of US politicians have criticized the stance of Berlin. There were no such differences of opinion at the Munich Conference since 2003, when Berlin refused to participate in the military operations in Iraq. The administration of B. Obama helped Brussels in solving the Ukrainian crisis, but doing so it hoped that further conflict settlement would be dealt with by the EU, especially Germany. But Berlin has the desire to return to normal relations with Russia, though it is aware that tensions will persist in the future.

Bruce Stokes, the director of global economic relations of "Pew Research Center" notes that 57 percent of the Germans believe that it is more important for their country to have strong ties with the US rather than with Russia. Only 15 percent of the Germans prefer to have strong ties with Russia and only 21 percent of the respondents believe that it is better to have close relations with both countries. But this does not mean that the Germans have the desire to expand sanctions in the future. The Americans and the Germans disagree about the nature of the current position of the United States and the EU towards Russia [4].

In summary it can be concluded that, under the presidency of B. Obama, the bilateral political relations between the US and Germany deteriorated but not dramatically, and they are still quite strong. For Washington, Berlin remains one of the main partners in the EU and the NATO. In the short-run, drastic changes should not be expected. Because of the Ukrainian crisis, the US and Germany are in "the same boat." Moreover, A. Merkel with her Atlanticist narrative defends

the interests of the German big business which is focused on the United States. It is worth noting that both the volume of investments and the volume of trade of Germany with the United States are massively higher than what Berlin has with Moscow. Economically, America is important for Germany, Berlin is interested in a transatlantic free trade area. Washington, in turn, understands it very well and uses it as a means of influence. This Atlantic trend is associated with the uncertainty of the Europeans in their global competitiveness in the future. German-American differences over how to confront Russia will become an ordeal for the two states.

If the new White House administration does not fundamentally change the US foreign policy, it is possible that tensions between Washington and Berlin will grow. There are quite a number of German politicians who believe that Germany is a satellite of the United States and that for them it is unprofitable to follow in the American wake, because through it, in their view, Europe is marginalized globally, becoming such a region as it was during the Cold War — an object of Soviet-American relations. The spy scandals have also increased the number of supporters of “anti-Americanism” in Germany and of improving the relations with Moscow.

References

1. Бергер А., Шлисс Г., Бушнев М. США — Германия: слежка за партнером третьего класса [Электронный ресурс] // Deutsche Welle. URL: <http://www.dw.com/ru/сша-германия-слежка-за-партнером-третьего-класса/a-16932363>
2. Филатова И. Четыре факта о торговле Германией с США [Электронный ресурс] // Deutsche Welle. URL: www.dw.com/ru/четыре-факта-о-торговле-германией-с-сша/a-19208098
3. Landler M. Merkel Signals That Tension Persists Over U.S. Spying [Электронный ресурс] // The New York Times. URL: https://www.nytimes.com/2014/05/03/world/europe/merkel-says-gaps-with-us-over-surveillance-remain.html?hp&_r=0
4. Stokes B. Germany's America Angst [Электронный ресурс] // Foreign Policy. URL: <http://foreignpolicy.com/2015/05/13/germanys-america-angst-public-opinion-polls/>

Under the presidency of Barack Obama, the bilateral relations between the US and Germany deteriorated, but not fundamentally, and they are still quite strong. Germany still remains one of the main partners of the US in the EU and the NATO; and the economic relations continue to develop. However, stances of the two countries on certain political issues such as the conflicts in the Middle East or the Ukrainian crisis are different, and spy scandals marred the confidence of the Germans in the US government. If the new White House administration does not fundamentally change the US foreign policy, it is possible that tensions between Washington and Berlin will grow. There are quite a number of German politicians who believe that Germany is a satellite of the United States and that for them it is unprofitable to follow in the American wake, because through it, in their view, Europe is marginalized globally, becoming such a

region as it was during the Cold War — an object of Soviet-American relations. The spy scandals have also increased the number of supporters of “anti-Americanism” in Germany and of improving the relations with Moscow.

При президентстві Б. Обама двосторонні відносини між США та Німеччиною погіршилися, але не кардинально, і вони все ще досить міцні. Німеччина, як і раніше, залишається одним із головних партнерів США в ЄС та НАТО, а економічні зв'язки продовжують розвиватися. Проте позиції щодо певних політичних питань, таких як близькосхідні конфлікти або українська криза, у двох держав відрізняються, а шпигунські скандали підірвали довіру німців до американського уряду.

При президентстве Б. Обамы двусторонние отношения между США и Германией ухудшились, но не кардинально, и они все еще достаточно крепкие. Германия все также остается одним из главных партнеров США в ЕС и НАТО, а экономические связи продолжают развиваться. Однако позиции по определенным политическим вопросам, таким как ближневосточные конфликты или украинский кризис, у двух государств отличаются, а шпионские скандалы подорвали доверие немцев к американскому правительству.

Надійшла 16 грудня 2017 р.

Вимоги до статей, що подаються для публікації у виданні “Наукові праці МАУП”

Стаття повинна розкривати зміст однієї із рубрик:

1. Політичні науки.
2. Юридичні науки.
3. Економічні науки.
4. Педагогічні науки.

Автор несе відповідальність за достовірність матеріалу, який подає.

Обсяг статті — 6–12 друкованих сторінок.

Структура статті: рубрика, УДК, прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання (посада), повна назва місця роботи автора, назва статті, анотація 300–500 знаків (про що стаття) мовою тексту статті, текст, бібліографія, резюме до 1000 знаків (наукові результати, в чому новизна) українською, російською та англійською мовами.

УДК слід друкувати праворуч зверху сторінки, нижче через 2 інтервали — прізвище(а) та ініціали автора(ів), науковий ступінь, вчене звання (посада), ще через 2 інтервали — повну назву місця роботи автора(ів), ще нижче через 2 інтервали — назву статті великими літерами.

Текст статті необхідно друкувати у MS Word для формату A4 через 1,5 інтервала шрифтом Times New Roman 14 pt. Формат тексту — 170×252 мм. Поля: верхнє — 25 мм, нижнє — 20 мм, праве — 15 мм, ліве — 25 мм, формат файлу *.doc (2003).

Список джерел як доказової бази дослідження необхідно розмістити наприкінці тексту. Бібліографічні посилання наводяться згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 та ДСТУ 8302:2015, з урахуванням вимог ВАК України (див. приклади).

Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно. Посилання на джерела та ілюстрації в тексті статті обов’язкові.

Автор має надіслати статтю електронною поштою на адресу m.a.u.p@ukr.net. Файл статті повинен бути збережений у форматі *.doc. Екранні копії, схеми, рисунки та фотографії слід записувати окремими графічними файлами форматів TIF, BMP, GIF, JPG, в імені яких зазначати номер ілюстрації у статті, наприклад pict 10.tif.

До матеріалу автор обов’язково повинен додати контактні дані для зв’язку та дані для розділу “Відомості про авторів”. Більш докладно про вимоги читайте на сторінці “Наукові праці” сайту МАУП www.mau.p.com.ua.

Редакція залишає за собою право рецензувати та редагувати статті.

Деякі приклади оформлення бібліографічного опису у списку джерел

Книги одного, двох або трьох авторів

Кучерявий О. Г. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Слово, 2014. 440 с.

Козяр М. М., Коваль М. С. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 327 с.

Синьова Є. П., Гребенюк Т. М., Серпутько Г. П. Основи психолого-педагогічного супроводу студентів з порушеннями зору: наук.-метод. посіб. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. 153 с.

Книги чотирьох та більше авторів

Педагогіка розуміння як перспективний напрям розвитку вищої освіти: навч. посіб. / О. Г. Романовський та ін. Харків, 2014. 260 с.

Педагогіка розуміння як перспективний напрям розвитку вищої освіти: навч. посіб. / О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов, С. М. Резнік, Ж. Б. Богдан. Харків, 2014. 260 с.

Статті журналів

Ковальська О. Про інноваційні соціальні технології національно-патріотичного виховання школярів // Директор школи, ліцею, гімназії: наук.-практ. журн. 2015. № 4/5. С. 44–50.

Бондаревська І. О., Михайленко В. О. Психологічний аналіз соціального капіталу в спільнотах іммігрантів та біженців // Педагогіка і психологія : наук.-теор. та інфор. журн. 2016. № 2. С. 71–76.

Єлізарова О. Т., Гюзак С. В., Парац А. М. Актуальність оптимізації режиму дня та шкільного навантаження учнів молодшого шкільного віку // Довкілля та здоров'я: наук. журн. 2015. №4. С. 36–40.

Порівняльна педагогіка в Національній академії педагогічних наук України: кроки зростання / О. І. Локшина та ін. // Український педагогічний журнал. 2016. № 2. С. 5–12.

Порівняльна педагогіка в Національній академії педагогічних наук України: кроки зростання / О. І. Локшина, Н. М. Авшенюк, О. В. Овруч, О. В. Бородієнко // Український педагогічний журнал. 2016. № 2. С. 5–12.

Статті наукових збірників

Прозар М. В. Адаптація учнів перших класів до навчальної діяльності в початковій школі // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер.: Педагогіка. Тернопіль, 2015. Вип. 1. С. 49–55.

Стеценко В. І., Галуйко Р. М. Екзистенціалізм: історико-філософський та релігійний погляд // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні

науки: наук. вісник: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 100 (9). С. 156–160.

Мальцева О. Б., Дуло О. А., Качанова В. В. Особливості корекції функціонального стану і рухових функцій організму спортсменів, що перенесли перелом променевої кістки // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. Вип. ЗК 2 (71) 16. С. 191–194.

Пропедевтика сприйняття понять “інваріант” та “напівваріант” при наданні математичної освіти молодшим спеціалістам комп’ютерно-орієнтованих спеціальностей (ВНЗ I–II рівнів акредитації) / О. Лещинський та ін. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 3: Фізика і математика у вищій і середній школі. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 16. С. 83–89.

Пропедевтика сприйняття понять “інваріант” та “напівваріант” при наданні математичної освіти молодшим спеціалістам комп’ютерно-орієнтованих спеціальностей (ВНЗ I–II рівнів акредитації) / О. Лещинський, В. Тихонова, Т. Бохонова, О. Томащук, В. Гроза // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 3: Фізика і математика у вищій і середній школі. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 16. С. 83–89.

Електронний ресурс

Апостол М. В. Наукові пошуки академіка М. В. Зубця в контексті розвитку вчення про породотворення у тваринництві // Історія науки і біографістика: електрон. наук. фах. вид. 2016. № 1. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2016-1/01.pdf> (дата звернення: 9. 09. 2016).

Кучер В. І., Потильчак О. В. Україна 1941–1944: трагедія народу за фасадом священної війни: монографія / В. І. Кучер, О. В. Потильчак. К.-Біла Церква: ТОВ “Білоцерківдрук”, 2011. 368 с. [Електронний ресурс] // Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Наукова бібліотека. Репозитарій. URL: [http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/2878/1/Кучер В. І.%2с., Потильчак А. В. Украина 1941–1944–2011.pdf.pdf](http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/2878/1/Кучер%20В.%20Потильчак%20А.%20Украина%201941-1944-2011.pdf.pdf) (дата звернення: 9. 09. 2016).

Драгоманов Михайло Петрович [Електронний ресурс] // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Драгоманов_Михайло_Петрович (дата звернення: 9. 09. 2016).

Архівний документ

ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 166 (Фонд “Міністерство освіти України”). Оп. 166. Од. зб. 33. 10 арк.

ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 166. Од. зб. 33. 10 арк.

Посилання на назву документу з архівної справи

Положение о Киевском Педагогическом Институте // ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 160. Спр 38. Ч.1 Арк. 272–273 зв.

Science Edition

**COLLECTION OF PAPERS
“IAPM SCIENTIFIC WORKS”**

Issue 52 (1–2017)

Political Science

In collection of scientific works the articles of research workers, who are engaged in the problems of development of political science and law, are published.

For researchers, teachers, students and all those interested in the development of science in Ukraine.

Наукове видання

ЗБІРНИК “НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП”

Випуск 52 (1–2017)

Політичні науки

Відповідальний редактор за випуск *Ю. А. Носанчук*

Коректор *Т. К. Валицька*

Комп’ютерне верстання *Ю. Ю. Попова*

Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 30.03.17. Формат 70×100¹/₁₆.

Ум. друк. арк. 1,89. Обл.-вид. арк. 7,43. Наклад 150 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Видавець і виготовлювач

ДП «Видавничий дім «Персонал»

03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб’єктів
видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.*